

АЖДОДЛАР ЎГИТИ

ҲИКОЯТЛАР,
ҲИКМАТЛАР,
ТАМСИЛЛАР

Тошкент
«Чўпон»
1994

Тўпловчи ва изоҳлар
муаллифи тарих фанлари доктори
БҒРИВОЙ АҲМЕДОВ

Мударрир Чори Аваз

Қадрли болалар!
Ушбу китобга X-XVI асрларда яшаб иқод этган буюк, жаҳонга машҳур боболаримизнинг ҳисоят, ҳикмат ва тамсилларидан намуналар жамланди. Бу асарлар ҳазиман кичик-кичик бўлсалар-да, ҳар бири замонлар синовидан ўтган ибратлар хазинасидир. Қани, хазинага марҳамат!

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ

ЖАВОҲИРНОМА

Ҳикоятлар

ЎЗ ҚАДРИНИ БИЛГАН ЧҶРИ

Ҳорун¹ ар-Рашиднинг¹ чўрилари орасида биттасининг хусну латофатда тенги йўқ экан. Халифа чўриларга совға-салом уланган пайтларда бошқалар зўр миннатдорчилик билан қабул қилар, у эса мутлақо олмас экан. Бундан халифанинг жаҳли чиқаркан.

Бир куни у бир халта марваридни чўриларнинг олдига тўкди. Ҳамма совғага ўзини ташлади-ю, ҳалиги чўри бурилиб қарамади ҳам. Сўнг халифа хазиначидан бир халта ёқут олдириб келиб сочди. Ҳамма ўз улушини олди, у тагин бепарволигича тураверди.

— Нега бошқалар қатори ўз улушинини олмадинг? — деб сўради ундан халифа.

— Борди-ю, шу ердан ўзимга ёққац парсаи тапласам меники бўладими? — деб сўради гўзал чўри қиз.

— Майли, сенинг айтганингча бўлсин.

— Унда, — деди қиз Ҳорун ар-Рашиднинг қўлидан тутиб, — мен сизни тапладим.

Ҳорун ар-Рашид уни никоҳга олишга мажбур бўлди.

4802000000-41
Т _____ 29-90
360 (04) 91

ISBN 5-8250-0162-X

© Тўплам, 1991.

¹Изоҳлар китоб сўнгида алфавит тартибида берилди (*таржимон*).

СУЛТОН ВА ТИЛАНЧИ

Султон Махмуд Газнавий Балхда турган пайтда ов шитиёки билан саройдан чиқди. Бир бухоролик тиланчи унинг йўлини тўсди ва хайр-эҳсон тилаб туриб олди. Султон бунақаларни ёқтирмас эди. *Ҳожибга* «уни тўқмоқданглар», деб буюрди. Отага «чу» деб қамчи босганда эса қимматбаҳо узугининг ёқут кўзи тушиб қолди. Тиланчи буни кўрди ва отлиқлар тўдаси ўтиб кетгандан кейин уни ердан олиб ҳамёнига солди.

Султон саройга қайтганидан сўнггина узугининг ёқут кўзи йўқолганлигини пайқади ва ғуломларини уни қидиришга юборди. Уларга тиланчини ҳам топиб келиш буюрилди. Лекин улар тиланчини ҳам, узук кўзини ҳам ҳеч ердан тонолмай қуруқ қайтдилар.

Эртаси куни султон шаҳар айлангани чиқди. Йўлда яна ўша кечаги бухоролик тиланчига рўбарў бўлди. Тиланчи султоннинг йўлини тўсиб яна хайр-эҳсон сўради.

— Бу баттолнинг бошини мажақлаб ташланглар, — деб буюрди султон ҳожибга.

Ғуломлар уни йўлнинг четига судраб ўтдилар. Энди тўқмоқламоқчи бўлиб турганларида тиланчи уларнинг қўлидан қочиб чиқдию ҳамёнидан ниманидир олди-да, чопиб бориб султоннинг қўлига тутқазди ва тиз чўкиб шафқат сўрай бошлади. Султон тиланчи берган тугунчани ёзиб кеча йўқолган узугининг кўзини таниди. Ғуломларга «тўхтаглар, бўлди», деб ишора қилгач, тиланчига уч юз динор оқча ишом қилиб:

— Тангри таоло сен туфайли мени садақа беришга мажбур этди, ўзимга қолса бир чақа ҳам бермаган бўлардим, — деди.

ЁҚУТ КЎЗЛИ УЗУК

Фараваллик Аҳмад ибн ал-Ҳасан ал-Язидий исмли бадавлат одам бир куни кечқурун *Журжония* атрофидаги қўриқхонада дўстлари билан узоқ маънабат қилди. Уйига қайтгандан кейин эрталаб қараса узугининг ёқут кўзи йўқ. Кўп қидирди, лекин тонолмади. Орадан икки йил ўтгандан кейин бир куни кечқурун кимдир унинг дарвозасини қоқди. Чиқиб қараса ноганиш бир одам. У Аҳмад ибн ал-Ҳасанга латтага ўралган бир нарсани узатиб, «*фақиҳ* ал-Ихшидий ал-Хатибдан», — деди. Соҳиб ичка-

рига кириб қараса бундан икки йил муқаддам кайф устида йўқотиб қўйган узугининг кўзи экан.

Аҳмад ибн ал-Ҳасан эртаси куни эрталаб фақиҳ ал-Ихшидийникига борди ва узук кўзи қай йўсин унинг қўлига тушиб қолганини суриштирди.

Фақиҳ унга мана буларни ҳикоя қилиб берди:

— Маълумингиз, менинг *Журжония* атрофида гишт пиширадиган хумдоним бор. Бир куни хумдан чиққан гиштларни хизматкорлар қандай теришаётганини кузатиб турган эдим. Шу пайт бир гишт хизматкорнинг елкасидан ерга тушиб иккига бўлиниб кетди. Гиштнинг синган ерида бир нима кўзни қамаштирадиган даражада тобланди. Уша гишт парчасини олиб қарасам узук кўзи экан. Унинг бир тарафига сизнинг номингиз битилган экан.

ЁҚУТ КЎЗЛИ БУТ

*Заминдовар*даги ибодатхоналардан бирида *Зун* номли олтиндан қуйилган, ёқут кўзли бут турар эди. Араб қўшинининг қўмондони *Абдурахмон ибн Самура* бутнинг бир қўлини синдириб олди, кўзларидаги ёқутни ҳам ўйиб олди. Сўнг *марзбонга* «бутнинг қолган қисмларини, майли, сен ола қол, чунки энди сизинувчиларга унинг кераги йўқ, бизга эса зиёни тегмас», деди.

ИНСОФСИЗ АМИР

Халифа *Ҳишом ибн Абдулмалик*га «*Йатима*» деган шаҳвор дурни олиб келиб бердилар. Халифанинг Абда исмли семиз бир хотини бўлиб, у *Муавия*нинг авлоди эди. Абда чўрининг ёрдамисиз ўрнидан туролмасди. Ҳишом уни рағбатлантирмоқчи бўлиб деди:

— Агар бировнинг ёрдамисиз ўрнингдан турсанг, ушбу дурни сенга ҳадя қиламан.

Абда туришга кўп ҳаракат қилди. Охири турди-ю, лекин ўзини туголмай йиқилиб тушди. Юзи билан йиқилгани боис оғзи-бурни қонга бўялди. Ҳишом хотинини ўз қўли билан ювиб-таради ва дурни унга ишом қилди. Айтишларича, у энг олий нав дур бўлиб, оғирлиги икки ярим мисқол, баҳоси бир юз йиғирма минг динор экан.

Умавия сулоласи инқирозга учрагандан кейин Аббосийлар сулоласининг асосчиси *ас-Саффоҳ*нинг бобоси Али

ибн Абдуллоҳга кимдир ўша дур Абданинг қўлида эканлигини айтиб қўйди. Али ибн Абдуллоҳ Абдани олдиртириб келди.

— Бордию мапа шу дурни ва устига икки жуфт қимматбаҳо зирагини ҳам сенга топширсам, мени ўз холимга қўясанми? — деди унга Абда.

— Ҳа, бунга сўз бераман, — деди Али ибн Абдуллоҳ. Абда унга дур билан зирақларини топширди.

— Истаган юртингни танла, яхши ўришлашининг учун нима зарур бўлса, ҳаммасини ҳозирлатаман, — деди Али ибн Абдуллоҳ.

Абда *Шомдан* бир ери танлади. Уни кўч-кўрони билан ўша ерга юбордилар. Сўнг Али ибн Абдуллоҳ буни набираси халифа ас-Саффоҳ билиб қолса тўртиб олмасмикан, деб қўрқиб камширнинг орқасидан одам юбориб уни ўлдиртирди.

Айтишларича бу дур ҳозир *ал-Аҳсода кароматийлар* қўлида эмиш.

ҚУТАЙБАНИНГ ҲОТАМЛИГИ

Қутайба ибн Муслим Пойканди босиб олгач, оташ-парастрлар ибодатхонасидан икки дона дур топиб олди. Қоҳинлар бу дурларни қушлар олиб келиб ташлаганликларини айтишди. Қутайба дурларни *Ҳажжожга* бериб юборди. Дур билан бирга қоҳинлардан эшитган гапларни ҳам ёзиб юборди.

Ҳажжож Қутайбага бундай деб жавоб битди:

— Мактубингда айтилганларни англадим. Дурларни кўриб ҳайрон қолдим. Қушларга, айниқса, сенинг хотамлигингга қойил қолдим.

ҚУРУҚ ВАЪДА

Ҳорун ар-Рашид вазири Яҳъё ибн Халидга «асраб қўй», деб бир қон қимматбаҳо дуру жавоҳирлар берди. Вазир қонни уйига олиб келиб айвонга қўйди ва ҳеч кимга индамасдан уни билан шаҳарга чиқиб кетди. Хизматкорлардан бири эса пойлаб турган экан, уни ўғирлади. Бир вақт қон вазирнинг эсига тушиб қайтиб келиб қараса ўрнида йўқ. Шу пайт мен унинг билан бирга эдим.

Вазир кўп куйинди, ўнг гуломини фолбинга жўнатди. Фолбин Абу Ёқуб исмли бир кўзи ожиз одам экан. У кириб келиши билан вазир атрофдагиларга «ҳеч ким бир оғиз сўз айтмасин, ҳатто бирои кимсанинг овози чиқмасин», деб ишора қилди. Фолбин келиб сунанинг бир четига ўтирғач, Яҳъё ибн Халид сўз бошлади:

— Мен сендан бир нарса хусусида сўрамоқчиман, сен унинг нималигини айтиб бер.

— Билмаман, сен мenden йўқотган бир нарса хусусида сўрамоқчисан, — деди фолбин унга.

— Қани айтчи, — деди вазир, — мен йўқотган нарса нима эди?

Фолбин узоқ ўйланиб, сўнг жавоб қилди:

— Сен *тансиқ* нарсаларни, масалан, қимматбаҳо марварид шодаларини йўқотгансан. Улар қонда, қон эса хумда.

— Тондинг, фолбин! — деди вазир қувончи ичига сиймай. — Энди бугунини айт: ўша нарса ҳозир қаерда ва кимнинг қўлида?

— Хум хизматкорингда. *хандакка* кўмилган, — деб жавоб қилди фолбин.

Вазир «хайрият» деб чуқур тиш олди, сўнг хизматкорларга «фалон ердаги ахлат тўкилган ўрани титиб қаранглар», деб буюрди.

Хизматкорлар ўрани эҳтиёткорлик билан очдилар ва кўмилган хумни топиб олдилар.

Вазир саркорни чақиртириб фолбинга беш минг динор мукофот беришни буюрди. «Яна сенга ўз маҳалламдан катта ҳовли-жой ҳам олиб бераман», деб ваъда берди.

— Оқчангни олама-у, ҳовли-жойни қўя тур, — деди фолбин мукофотга қўл узата туриб.

Вазир таажжубланди:

— Нега?

— Чунки, — деди фолбин, — оқчалар нақд, ҳовли-жой бўлса қуруқ ваъда.

ҚУШЧАНИНГ УЧ ПАНД-НАСИҲАТИ¹

Эътиборга молик бир масалда бундай дейилган: бир одам кичик бир қушчани тутиб олди.

¹ Бу ҳикоятнинг бошида бир муқобили ҳам учрайди ва у Абдулва-хобхўжа ўгли Пошшоҳжонга нисбат берилади (*муҳаррир*).

Қушча сўради:

— Мени нима қилмоқчисан?

— Сўйиб ёмоқчиман, — деди ҳалиги одам.

— Мени сўйиб нима қиласан, қорнингга урвоқ ҳам бўлмаман-ку, — деди қушча ёлвориб, — яхшиси қўйиб юбор. Майли десаиң сенга учта ҳикмат айтаман. Бу ҳикматлар, башарти унга амал қилсаиң, ҳаётда асқотиб қолади.

— Худо шоҳид, сени албатта қўйиб юбораман, қани айт ўша ҳикматларингни.

— Биринчиси, — деди қушча, — биров нарсани қўлдан бой берсаиң, асло ўкинма; иккинчиси — топилмайдиган нарсани қидириб овора бўлма, учинчиси эса йўқ нарсага умид боғлама.

— Бу ҳикматлар менга бир тўғрам гўштдан афзалроқ, — деди ҳалиги одам ўз-ўзига ва қушчани қўйиб юборди.

Қушча «пирр» этиб учди-ю, деворга бориб қўнди ва деди:

— Э, нодон, агар мени сўйганиңда фойда кўрардиң — қорнимда қаптар тухумидай лаъл бор эди.

Ўша одам қилиб қўйган ишидан пушаймон бўлди ва қушчани аврай кетди:

— Кел, азизим, ёнимга қайт. Сени тоза қунжуту булоқ суви бериб парвариш қиламан.

— Энди сўйиб емаганиңга ўкинясан, — деди қушча ҳалиги одамга, — нима, мен айтган паид-насиҳат дарров эсингдан чиқдими? Овора бўлма, энди мени ҳеч қачон тутолмайсан. Ўзим бармоқдай бўлсаму қаптар тухумидай лаъл мениң қорнимга қанақасига жой бўлди экан?

Қушча шундай деди-ю, сўнг қаёқларгадир учиб кетди.

СУВ ОСТИДАГИ ЁМБИЛАР

Сумагра подшохи келган даромадини тилло ёмбисига айлантириб қўлга ташлар экан. Уни шу қўлдаги ҳад-ҳисобсиз тимсоҳлар кўриқлашарканлар. Борди-ю, подшога олтин ёмбилардан бирортаси керак бўлиб қолса, унинг одамлари «ҳай-хуй» кўтаришиб, тимсоҳларни қўлнинг бир четига қуварканлар, сўнг *ғаввос* тушиб зарур олтинни олиб чиқар экан.

Олтинни шу тариқа сақлаш хавфсиз саналаркан, чунки унинг бир парчасини олиш учун жуда кўп одамнинг шовқин-сурони керак бўларкан-да.

НИЗМУЛМУЛК

СИЁСАТНОМА

Ҳикоятлар

ЕЛҒОНЧИ ВАЗИРЛАР ВА ҚАР ПОДШО

Подшонинг қулоғи қар экан. Мансабдорлар бундан фойдаланиб, арз-додга келганларнинг сўзларини унга тўғри етказишмас эканлар. Вақт ўтиб подшо буни пайқаб қолибди ва арзга келганлар билан шахсан ўзи гапланишига қарор қилибди. *Ҳожиби даргоҳ*ни чақиртириб буюрибди:

— Ҳузуримизга арзга келганларни бундан буён ўзимиз сўрайдурмиз. Лекин айтинг, арз-дод билан келганлар фақат қизил кўйлак кийиб келсинлар.

Ҳожиби даргоҳ қабул қилгани арз-дод билан келганларни *кўришишхона* олдидаги майдонга тўнлар, сўнг подшо уларнинг ҳузурига чиқиб битта-биттадан чақириб арздодини эшитадиган бўлиб қолди.

Бир куни вазири аъзам подшодан фурсат топиб сўради:

— Бундай қилишиңизнинг сабаби нима?

Подшоҳ жавоб қилди:

— Бунга *мулозим*лар ва мансабдорларнинг дўзах азобидан қўрқмай ёлғон гапиришлари сабаб бўлди.

ҚАЛЛОБЛИКНИНГ ОҚИБАТИ¹

*Баҳром Гўр*нинг Рост равниш исмли вазири бор экан. Подшо тамом юмушларини унинг қўлига тошириб қўйиб, ўзи маишатга берилиб кетибди. Рост равниш бундан ўз манфаати учун фойдаланиб қолнига аҳд қилди ва *омил*ни чақиртириб деди:

— Подшо ҳазратлари эртадан кечгача ов билан, кечалари бўлса туини қушга улаб шаробхўрлик қилиш билан банд, парирухлар билан базм-сафо қуриб куш кечирипти. Банарти, айтганларимни қилсанг сени ҳам қуруқ қўймайман.

— Бажони дил, ҳазрати вазири аъзам. Буюренилар!— деди-да *омил* икки букилиб тазим қилди.

Бундан вазир анча дадил тортди ва *омил*га буюрди:

— Мен айтган одамларни тўхтатмай шидоибанд этдир, молу мулкни эса мусодара қил!

— Айтганиңиз бўлади, жаноби вазири аъзам!— деди *омил* қўл қовуштириб.

Шундан кейин *омил* одамларни ҳибс этаверди, вазир эса улардан катта пора олиб қўйиб юбораверди. Вазири аъзам бора-бора байт ул-мол бонлиғи билан тил бирик-тириб аста-секин хазинани ҳам қуритди.

Бир вақт подшоҳ қўшини тўпламоқчи бўлиб хазинани очиб қараса унда бир *дишор* ҳам оқча қолмабди. У шаҳарни ҳам айланиб чиқди. Бозорлар, расталар, қаҳвахоналар... ҳаммаси бўм-бўш. Баҳром Гўрнинг боши қотди. *Мушриф*ни чақиртириб *итоб*га олди:

— Салтанатда нима бўляпти? Сенинг кўзинг қаерда, ўзи?

Мушриф жавоб қилди:

— *Раият*нинг катта қисми юртни тарк этиб теварак-атрофга қочиб кетди, аъло ҳазрат!

— Не сабабдан шундай бўлди?

— Буни билолмадим, аъло ҳазрат,— деб *мушриф* тиз чўкканча ўтираверди.

Шундан кейин подшо бошқа мансабдорларни ҳам чақиртириб тафтиш қилди.

Лекин улар ҳам вазирдан қўрқиб подшога ҳақиқатни айтмадилар. Баҳром Гўр нима қиларини билмай хилват-

¹ Хожанинг ижодида ҳам шу ҳикоят муқобили учрайди (*муҳаррир*).

хонани ичидан қўлфлаб икки кечаю икки кундуз бу хусусда бош қотирди, лекин ҳақиқатнинг тагига етолмади. Охири, учунчи кун, эрта тонг билан отланиб, бир ўзи шаҳардан чиқиб чўл тарафга қараб равона бўлди. Кўп йўл босди, лекин ҳали чўлнинг чети кўринмасди. Кун ботай деганда узоқдан тутун кўринди. Подшо «ўт бор ерда — одам бўлур», деб отининг жиловини ўша тарафга бурди. Бир вақт чўпоннинг илма-тешик бўлиб кетган чоқдири олдидан чиқиб қолди. Чодирдан хийл четда қўйлар тўда бўлиб ётишарди, ундан икки-уч қадам нарида эса дорга катта бир малла ит осилиб ётарди. Баҳром Гўр аҳволни кўриб таажжубга тушди. Шу пайт чодирдан чўпон чиқиб келди ва нотаниш одамни кўриб ҳайрон бўлди, шунчаки бош иргитиб салом берди-да, сўнгра сўради:

— Йўл бўлсин, мусофир?

Баҳром Гўр чўпон уни танимаганидан хурсанд бўлди ва тавозе билан жавоб қайтарди:

— Исфаҳонга бораётган эдим, йўлдан адашиб қолдим, чамаси. Йўқ демай бир кечага бошиана берсанг.

Чўпон рози бўлди ва нотаниш меҳмонни чодирга таклиф этди, топангани ўртага қўйиб уни меҳмон қилди. Чой устида подшо чўпондан не сабабдан итнинг бу қадар оғир жазога тортилганининг сабабларини суриштирди. Чўпон мана буларни ҳикоя қилиб берди:

— Уша ит менга кўп содиқ эди, йўқ деганда уч-тўрт бўрига бас келарди. Шунинг учун ҳам чорвани унга ишониб, икки-уч кунга қишлоққа тушиб келардим. Қўйлардан биронгаси ҳам камаймас эди. Лекин яқиндан бери ит айниб қолди. Бир кун қишлоққа бориб қайтсам қўйлардан бир-иккитаси гум бўлибди. «Ҳа, майли, бирон кор-ҳол бўлгандир», деб ўзимни юпатдим. Яна бир гал қишлоққа бориб келсам тўрт-беш қўйим йўқолибди. Кейинги сафар уни қўй йўқ. Мени ваҳима босди. Ўйлаб-ўйлаб пойлашга қарор қилдим. Бир кун кечқурун бир пана жойга яширишиб ётдим. Тун яримлашганда кўра атрофида бўри пайдо бўлди. Итим шу атрофда экан, думини ликиллатиб бўрининг олдига чолиб борди. Бўри билан ит бир-бирини ялашиб кетишди... Сўнг бўри мудраб ётган қўйларга ташланди. Бир қўйнинг қорини ёриб ташлади, иккинчисининг бўғзидан тишлаб гала ичидан судраб чиқди... «Ит нима қилди?» — деб сўрарсен. Ҳеч нима. Думини ликиллатганча мойли кўзларини йилтилатиб ётаверди. Бор ҳақиқатни шунда англадим ва бир

илож қилиб итни тутиб олиб «жазойинг шу!» — деб осиб қўйдим. Бўлган гап шу, биродар.

Эрта билан нокуштадан кейин подшо шаҳарга қайтди ва ўша кунпёқ вазирни ҳибсга олдириб дорга остирди...

СОҲИБ ИХТИЕРНИНГ КЕРАГИ ЙЎҚ

Бир кун *Сеистон* ҳокими амир Абулфазл султон Алп Арслондан сўради:

— Шундай улуг подшо бўла туриб нега *соҳиб иштиёр* ушламайсиз?

— Нима, менга душманмисан? Салтанатимни барбод қилмоқчимисан?

— Бу нима деганингиз, аъло ҳазрат? — деди таажжубланиб амир Абулфазл. — Наҳотки мени шунақа одам деб ўйласангиз? Мен содиқ бир қўлшигизман. Қандай қилиб салтанатни барбод қилайин! Шунчаки сўрадим қўйдим.

Орага бир зум сукунат чўкди, сўнг султон Али Арслон бунинг сабабини дўстига тушунтирди:

— Ким менга дўсту ким ёвлигини билайин деб атайин соҳиб иштиёр тутишининг не фойдаси бор, ўзи?! Башарти шундай қилгудай бўлсам дўстларим-ку тўғри тушунадилар, ammo душманларим фойдаланмоқчи бўлиб унга пора берадилар. Шундан кейин соҳиб иштиёр менга дўстларим ҳақида ёмон сўзлар гапирарди. Яхши сўз ҳам, ёмон сўз ҳам худди вайзага ўхшайди. Қўямас-кун ишонинг тегади. Оқибатда дўстларимдан ажраб қоламан, уларнинг ўрнини бўлса душманларим эгаллаб олади. Шу сабабдан соҳиб иштиёр тутмайман.

МУТРИБНИНГ ҲИММАТИ

Хусрави Парвез мулозимларининг биридан дарғазаб бўлиб, уни зиндонга ташлабди. Подшодан кўрқиб унга мутриб Базийиддиндан бошқа ҳеч ким бир парча нон, бир қултум сув олиб бормас экан. Бир кун буни подшонинг қулогига етказибдилар. *Хусрави Парвез* дарғазаб бўлди ва «мутриб зудлик билан олиб келинсин!» — деб амр қилди. Мутрибни олиб келдилар. Подшо уни қаттиқ иттибга олди.

— Биз зиндонбанд қилган одамга ғамхўрлик қилишга қандай жазм қилдинг? Ахир биз зиндонбанд қилган одам яшаш мавилятларидан маҳрум қилинганлигини эшитмагизмидинг?

— Эшитганман, аъло ҳазрат,— деди мутриб Базийид-дин,— лекин менинг қилган мурувватим, сен унга кўрсатган олий ҳиммат олдиди сариқ чақага ҳам арзимаиди-ку!

Хусрави Парвез ҳайрон бўлди, кейин сўради:

— Биз унга қандай олий ҳиммат кўрсатган эканмиз?

— Сен унга, шаҳаншоҳ, умр бағишладинг,— деб жавоб қилди мутриб.

БЕВАҚТ АРЗ-ДОД БИЛАН КЕЛГАН КИМ БҮЛДИ?

Қушлардан бир куни кечқурун ҳамма ётганда сарой дарвозасига осилган қўнғироқлар жаранглаб қолди. Нуширвони Одил ғулomini чақирди ва буюрди:

— Шитоб билан дарвозага бор, бевақт арз-дод билан келган ким экан, билиб кел!

Ғулом икки букилиб таъзим қилди ва дарвозага қараб чопди. Бориб қараса бир қари қўтир эшак жон-жаҳди билан дарвозага ишқаланаётган экан. Ғулом қайтиб келиб воқеани подшога арз қилди.

Нуширвони Одил деди:

— Эшак дарвозага, хусусан подшонинг дарвозасига шунчаки ишқаланаётгандир. Бунинг тагида қандайдир бир сир борга ўхшайди. У бизга арз-дод билан келмади-ми экан?

Сўнг икки хизматкорни чақиртириб буюрди:

— Суриштириб эшакнинг эгасини топинглар, унинг бу аҳволини тафтиш қилинглар.

Подшонинг хизматкорлари эшакни етаклаб бозорга қараб равона бўлдилар. Йўлда бу аҳволнинг сир-асорини яхши билган бир қария хизматкорларга бундай деди:

— Бу эшак *жомашўйин*ки. У ҳар куни эрталаб аслзодаларинг қирларини тўнлаб ва шу эшакка ортиб уйига олиб келар, кечқурун эса ювиб, дазмолланган кийим-кечакни яна унга ортиб эгаларига элтиб, тирикчилик қиларди. Шўрлик эшак шу тариқа йигирма йил унинг хизматини қилди. Энди бўлса, қартайиб хизматига ярамай қолганда, уни кўчага ҳайдаб чиқарди. Мана бир ярим йил бўлдики, эшак бечора овқат ва бошпана йўқлигидан кўча-кўйда сарсон-саргардон бўлиб юрибди.

Ҳалиги икки хизматкор саройга қайтиб бориб эшитган-билганларини подшога арз қилдилар.

— Айтмадимми, эшакнинг арз-доди бор деб,— деди подшо. Сўнг зудлик билан бориб жомашуини ҳайдаб келишини буюрди.

Хизматкорлар жомашўйини ҳайдаб олиб келдилар. Подшо унга сибсат қилди:

— Сен бетавфиқ эшак ён ва кучли пайтида ундан нафландинг. У сенинг тирикчилигингга яради. Энди кексайиб кучдан қолганда қувиб чиқарганинг нимаси? «Эшакнинг кучи ҳалолу ўзи ҳаром», деб сенга ким айтди?

Эшакни эгасининг қўлига тутқиздилар. «У то тирик экан,— деди подшо жомашўйинга ўқрайиб, уни боқин ва зарварини қилини сенинг зиммавда!»

ИШҚИРОЗНИНГ ИККИ САБАБИ

Нуширвони Одил бир куни мулозимлари ва хизматчилари билан овга чиқибди. Бир қишлоқнинг четидан ўтаб кетаётиб тўқсонларга бориб қолган, ёнғоқ экаётган бир чолга кўзи тушибди. У ҳайрон бўлибди, чунки ёнғоқ йигирма йилдан кейин мевага киради-ку. Сўнг чолдан сўради:

— Ота, экаётганинг ёнғоқ дарахти бўлса керак?

— Ҳа, шаҳаншоҳ, экаётганим ёнғоқ дарахти.

— У мевага киргувчи янармикинсан, буни биласанми?

— Йўқ, билмайман, аъло ҳазрат.

— Унда нега овора бўлаётибсан?

— Аждодлар эканини биз едик, биз экандан авлодлар баҳраманд бўлар деган умиддаман.

Нуширвони Одил чолнинг жавобидан мамнун бўлди ва уни минг дирҳам оқча билан мукофотлади. Чол подшога миннатдорчилик билдирди ва деди:

— Худога шукр, экан иқолимизнинг мевасига муҳлатидан аввал етиндик.

Нуширвони Одил таажжубланди ва сўради:

— Қанақасига етиндинг, қани ўша сен етинган мева?

— Мана! — деди чол ҳалиги подшоҳ ишом қилган минг дирҳамни кўрсатиб.

УМИДНИНГ ТАҒИ ОЛТИН

Бузуржмеҳрдан сўрабдилар:

— Сен бир вақтлар Сосонийлардан Нуширвони Одилнинг вазирни бўлгансан. Ҳозир ҳам сендан ҳақиқатгўй ва доно одамни топиб бўлмайдими. Айт-чи, Сосонийлар давлати не сабабдан ишқирозга учради?

— Бунинг икки сабаби бор,— деди Бузуржмеҳр. Би-

ринчиси шулким, подшолар атрофидан доно ва фозил кишиларни узоқлаштириб давлат ишларини бесавод ва пасткаш одамларнинг қўлига топириб қўйдилар. Иккинчидан, кўпинча ҳокимият бағоятга етмаган болалар билан хотинлар қўлида бўлди.

ОЛАРДА ОРОМИЖОН, БЕРАРДА ЧИҚАР ЖОН

Халифа *Муътасим* замонда бадавлат ва нуфузли амирлардан бири саркорни ҳузурига чақиртириб деди:

— Зарурат туғилиб беш юз динар оқчага муҳтож бўлиб қолдим. Бағдодда менга қарз бериб турадиган бирон танишинг йўқми?

— Бор, — деди саркор бир оз ўйлашиб туриб. — Дўкондор танишим бор. Унинг фалон бозорда кичик дўкони ва олти юз динар атрофида сармоеси бор. Уни ҳузурингизга таклиф қилинг, уй тўрига ўтқазиб иззат-ишром кўрсатинг, зора жонингизга оро кирса.

Амир ўша дўкондорни таклиф қилди, зўр ҳурмат-эҳтиром билан кутиб олди ва уй тўрига ўтқазиб, олдида дастурхон ёзди. Сўнг аста-секин муддаога кўчди.

— Сенинг инсофли, виждонли, диёнатли ва қўли очик одамлигинг ҳақида кўп эшитгинман. Бундай ўйлаб қарасам Бағдод бозорларида сендан инсофли ва ҳалол одам йўқ экан. Шунинг учун ҳам сенинг ҳақингда яхши гапларни эшитиб, гоийбона ёқтириб қолдим; сен билан оға-ини тутинмоқчиман. Ушбу кундан бошлаб уйимнинг тўри сеники, сенинг уйинг эса меники бўлсин.

— Розиман, оға, — деди ич-ичидан суюниб дўкондор. — Сиздек олий насаб киши билан оға-ини тутиниш менинг учун бениҳоят фахрли.

Дўкондор билан амир ўринларидан туриб бир-бирини оғушига олдилар, ўпишдилар, умрларининг охиригача оға-ини бўлиб қолишга аҳд-паймон қилдилар. Амир дўкондор инисини ҳаддан ортиқ ҳурматлаб, меҳмон қилди. Меҳмондорчилик аяқлаб, дастурхон йиғиб олингандан кейин, амир биродарини елкасидан қучиб қулоғига шивирлади:

— Сени безовта қилиб чақиртирганимнинг сабабини билсанг керак?

— Йўқ, тақсир, — деб жавоб қилди дўкондор. — Бунинг сабабини амир жанобларининг ўзлари яхши биладилар.

У бир оз саросимага тушди.

— Ҳа, биламан, — деди амир ўзига хос улуғворлик билан. — Аслида шаҳарда ошна-оғайниларнинг сон-саногини йўқ. Улар нимаики буюрсам бетўхтов бажо келтирадилар. Борди-ю, уларнинг биронтасидан эллик минг динар қарз сўраб қолгудай бўлсам сўзимни икки қилмай, дарҳол топиб келтириб берадилар. Чунки уларнинг ҳам менга тез-тез юмуши тушиб туради-да. Ростини айтсам, ҳеч қачон мен билан дўст тутинганларидан пушаймон бўлишмаган. Энди гапнинг индаллосини айтсам, биродари азиз, шу купларда қирқ минг динар оқчага зориқиб қолдим. Қарз бериб турадиганлар кўп-ку, лекин уларнинг биронтасидан ҳам сўрагим йўқ. «Йўқ» демасанг шу маблағни сендан олсам. Узоғи билан беш-олти ой ичида қайтараман. Устига минг динар оқча, бош-оёқ саруно ҳам қўшиб бераман. «Йўқ» дема биродар! Сенда шунча, балки бунга икки баробар келадиган оқча борлигини яхши биламан.

Дўкондор бонда бир оз ҳайрон бўлиб қолди, сўнг таваккал қилди.

— Хўп, тақсир. Лекин менда бунча оқча йўқ. Олижаноб одамлар ҳузуринида тўғри сўзламоқ зарур — худо ҳаққи менда бунақа катта сармоя йўқ. Кўп машаққат чекиб, кўп йиллар ичида тўплаган сармоям олти юз динардан ортиқ эмас.

— Ҳимм, — деди амир настки лабини тишлаб ва бонини сарак-сарак қилиб. Ҳазинамда олтин у жавоҳирларим беҳисоб. Қарз сўрашдан кутган асл мақсадим — сен билан дўстлик ишини боғлашдан иборат эди, ҳолое. Бир синаб кўрмоқчи бўлган эдим-да.

Шу пайт суҳбатга саркор аралашди:

— Сен ҳали амиримизни яхши билмас экансан. Бунақа олижаноб одамни аркони давлат орасидан тополмайсан.

Шундан кейин савдогар бисотидаги олти юз динарни келтириб берадиган, амир эса уни олти ойдан кейин етти юз динар қилиб қайтариб берадиган бўлди...

Қарзни қайтариш муҳлати ўтгандан тахминан ўн кун кечгач, савдогар амирнинг ҳузурига келди. Амир уни меҳмон қилди, лекин қарз ҳусусида бирон гап очмади. Дўкондор қуруқ қайтди. Орадан икки ой ўтгандан кейин у амирнингига яна келди. Бу сафар ҳам амир қарз ҳусусида гап-сўз очмади. Хулласи калом, дўкондор амирнингига яна кўп марта борди, лекин амирдан садо чиқмади.

Охири дўкондор амир қарз тўлашдан бўйин товлаётганига ишонч ҳосил қилди. Шундан кейин амирнинг номинга қўйидаги мазмунда хат ёзиб юборди: «Мен анча

қийналиб қолдим, қарзиниң муҳлати бўлса, аллақачонлар ўтиб кетган. Агар амир жаноблари ушбу бечорага муруват қилмоқчи бўлсалар, нулни саркордан бериб юборсалар». Амир жавоб қилди: «Қарзини эсдан чиқариб юборди, деб ўйлаётган бўлсанг керак. Йўқ, биродар, эсимдан чиққани йўқ. Таъвишланма, яна бир оз кут. Нулниги албатта қайтариб бераман...»

Шундан кейин яна савқиз ой ўтди, лекин амирдан дарак бўлмади...

БҲҲТОННИНГ ТАҒИ ЗИЛ

Султон Али Арслон замонида Ҳирот шаҳрида бир мўмин донишманд қария ўтган экан. Кўнлардан бир кун султон шаҳар аркига келиб туниди ва бир мунча вақт шу ерда турган бўлди. Унинг яқин мулозимларидан бўлган тоғаси амир Абдураҳмон эса ўша донишманд қариянинг ҳовлисида тўхтади. Кўнлардан бир кун базму сафо авжига минган бир пайтда амир Абдураҳмон султоннинг қулогига шивирлади:

— Мен қўнган ҳовлининг соҳиби ҳар кун кечаси ичкик бир хонага кириб кетади, лекин чироғи эрталабгача ўчмайди. Бошда номоз ўқиб, туни билан тоат-ибодат қилиб чиқса керак, деб ўйладим.

Орадан бир неча кун ўтгач, сабрим чидамай кечаси аста-секин бориб у ўлтирган хона эшигиниң ёригидан мўраладим ва не кўз билан кўрайки, қария мудраб ўтирибди, олдида бир кўзачада шароб ва биринж (бронза) дан ясалган бут. Чоқ ўша бутга сийғиб ўлтирибди.

Амир Абдураҳмон эшик ёнида турган *чўзра*га имо қилди. Эшик очилиб, қўлида ўша бут билан кўзачани кўтариб амир Абдураҳмоннинг ғуломи кириб келди. Ғулом бут билан кўзачани охиётагина султоннинг олдига қўйди ва икки букилиб таъзим қилганича орқаси билан юриб хонадан чиқди. Амир Абдураҳмон султоннинг кўзларида ҳаяжон ва ғазаб учқунларини кўриб, шу ондаёқ ўша қарияни олдиртириб келади ва ўлимга маҳкум этади, деб ўйлади. Дарҳақиқат султон вазири аъзамга ишора қилиб ўша қарияни олдириб келишни буюрди. Вазири аъзамнинг ғуломи ҳали саройдан чиқмаган ҳам эди, султоннинг таъти ғуломларидан бири тез чўкиб мурожаат қилди:

— Султоним, чоқни чақиртирманг. Ҳаммасини ўзим айтиб бераман.

Ғулом султоннинг қулогига нималариндир шивирлади. Ҳамма хайрон бўлди. Вазири аъзам султонга мурожаат қилди:

— Аъло ҳазрат, ғулом бораверсинми?

— Йўқ қайтсин, — деди султон. Ҳаммаси тушунарли. Ушбу ҳодиса тоғам амир Абдураҳмоннинг сурбетлиги орқасида юз берибди.

— Мошолло! — Ҳамма ёқасини ушлади.

Сўнг султон тоғасига қараб деди:

— Сен менга қария ҳақида кўп ёмон гапларни айтдинг ва олдимга шароб тўлатилган кўзача билан бутни келтириб қўйдинг. Лекин, билиб қўй, ҳақиқатни аниқламай туриб қария хусусида бирон ҳукм чиқармайман. Қани, «айтган гапларим тўғри», деб қасам ич!

Амир Абдураҳмоннинг аъзою баданини титроқ босди, султоннинг оёқларига йиқилди:

— Авф этинг, султоним! Мен ёлғон гапирган эдим.

— О, мунофиқ, нега ўша бечора қарияга шунча маломат қилдинг ва беҳуда унинг қонини тўкмоқчи бўлдинг?!

— Унинг ҳовлиси ишнамгина экан. Сен уни ўлимга маҳкум этсанг, ўша ҳовли менга қолармикан, деб ўйлаган эдим, — деб жавоб қилди амир Абдураҳмон.

КҲҲА-КҲҲИДА МАСТ-АЛАСТ

ЮРИШ ОҚИБАТИ

Султон Маҳмуд Газнавий баъзида *надим*лар, вазирлар ва *сипоҳсолор*лар билан тоғ отгунча ичкилик ичиб чиқар эди. Бундай ўлтиришларда сипоҳсолорлардан Али Нуштегин ва Муҳаммад Аъробин ҳам бўлур эдилар. Ўлтиришларнинг бирида эрталабга бориб улар қаттиқ маст бўлиб қолдилар. Нонуштадан кейин Али Нуштегин султондан кетишга ижозат сўради.

— Кўнна-кўндузи шу аҳволда кўчага чиқиш маъқул кўринмайди. Чошғоғгача шу ерда ётиб дамнингни ол, кайфинг тарқагандан кейин кетарсан. Акс ҳолда *муҳтасиб*нинг қўлига тушиб қолсанг тўқмоқ ейсан, мен эса сенга ёрдам беролмайман, — деди султон унга.

Али Нуштегин эллик минг аскарга бош бўлган кучли ва бообрў одам эди. Яна у ҳеч нарсадан қўрқмасди. Уни урун-таловида минг наҳлавонга бас келади, деб айтишарди. Шунинг учун бўлса керак султоннинг гапини олмади, ғурур билан жавоб қилди:

— Мен, барибир, кетишим керак. Муҳтасиб ким бўлади-ю, мен кимман.

— Буёғини ўзинг биласан, — деди султон ва саройбонга «дарвозагача кузатиб қўй уни, майли кетаверсин!» — деди.

Али Нуштегин отга миниб йўлга тушди. Уни кўп сонли қўриқчилар ва ғуломлари кузатиб бордилар. Йўлда ҳақиқатан ҳам муҳтасибга дуч келди. Унинг ҳам қўриқчилари бор экан. Улар юз киши эдилар. Муҳтасиб Али Нуштегиннинг мастлиги ва эгарда аранг ўтирганини кўриб одамларга: «Ушлангиз уни!» — деб буюрди. Муҳтасибнинг одамлари кўз очиб юмгунча сннхсолорни отдан туширдилар, сўнг чонон ва яктагини ечиб олдилар. Сўнг муҳтасиб отдан тушиб, сннхсолорни савалатди. Қўриқчилари ва ғуломлари бўлса аралашмай бу ҳолни томоша қилиб турдилар...

Эртаси куни Али Нуштегин кўришни (қабул) дан кейин қолиб султонга кеча юз берган воқеани арыз қилди. Яктагини ечиб моматалоқ бўлиб кетган елкасини ҳам кўрсатди. Султон ачиниш ва таассуф билдириш ўрнига қаҳ-қаҳа уриб кулди ва деди:

— Бундан кейин маст ҳолда кўча-кўйда юрмайдиган бўлдинг.

ЮРТНИ ТЕРГОЛМАГАЧ...

Султон Маҳмуд Қирмонни тасарруфига кўритган куни бир хотин унинг ҳузурига арыз билан келди:

— Мен қарвон билан Дийрғачини деган жойда тўхтаган эдим. Кечаси ўша ерда бор-йўғимни ўғирлаб кетишди. Нарсаларимни ё топиб бер, ё бўлмаса қимматини тўла.

— Дийрғачини дегани ўзи қерда экан? — деб сўради султон.

— Қанчадан-қанча мамлакатларни фатҳ эддинг! Дийрғачинини қерда эканлигини билмайсанми?

— Билмайман. Ўзинг ўғриллар ким ва қайси юртлик эканликларини биларсан?

— Биламан. Улар балуҷистонлик. Бу мамлакат Қирмонга яқин.

Султон бошини қаниб бир фурсат ўйлаб турди, сўнг хотинга деди:

— Бу мамлакат меннинг қўл остидаги юртлардан олин ва менга қарамайди. Шунинг учун ҳам илтимосингни удралолмайман.

Хотиннинг жаҳли чиқди ва деди:

— Юртни терголмагач, қанақасига ўзингни жаҳон ҳо-

кимни ҳисоблаб юрибсан? Қўйни бўридан қўриқтолмасанг. қанақасига подачисан, ўзинг? Бундан чиқди иккимиз ҳам бир одам — ожиз эканмиз-да.

ИККИ ҚИЛИЧ БИР ҚИНГА СИГМАС

Хусрави Парвезнинг вазири *Баҳром Чўбин* билан муносабати бошда яхши эди, уни кўп ҳурмат қилди. Усиз ҳатто таом эмас, бирон пиёла гулоб ҳам ичмас эди. Овда ҳам, саройда ҳам улар ҳаминша бирга бўлишарди. Қулардан бир куни *Ҳирот* билан *Сарахс*нинг омиллари подшога ҳар биттаси бир харвордан зарур ва қимматбаҳо юк ортилган уч юз бош туя олиб келдилар. Хусрави Парвез буларнинг ҳаммасини Баҳром Чўбинга берди.

Эртаси куни Хусрави Парвезга нохуш хабар келтирдилар — Баҳром Чўбин ғуломини қип-яланғоч қилиб қаттиқ савалабди. Подшо даргазаб бўлди ва Баҳром Чўбинни дарҳол чақиртириб келди, сўнг қурчи бошига «қурхонадан беш юз қилич олиб чиқ!» — деб буюрди. Қилич олиб чиқилгач, Баҳром Чўбинга қараб мурожаат қилди:

— Қани, Баҳром, қиличлар ичидан яхшиларини танла!

Баҳром юз эллик қилични саралаб олди.

Шундан кейин подшо яна деди:

— Шу қиличлардан ўнта яхшисини танла!

Баҳром уларни ҳам танлаб четга териб қўйди.

Подшо яна буюрди:

— Энди шу ўн қилич ичидан кескир иккитасини танла!

Баҳром энг яхши ва кескир икки қилични танлаб олиб подшонинг олдига қўйди.

— Энди, — деди подшо, — ҳар иккала қилични бир ғилофга жойлаштир.

Баҳром Чўбин ҳайрон бўлди, сўнг деди:

— Аъло ҳазрат! Ахир икки қилич бир ғилофга сигмайди-ку?

Подшо деди: ундай тақдирда бир мамлакатга икки ҳукмдор সিғадими, ўзи?..

ҒУШТ ҚИДЛАНСА ДАВОСИ ТУЗ, ТУЗ БУЗИЛСА-ЧИ?

Қулардан бир куни *Дайлам* подшоси *Азуддавлан*нинг *закоғчилар*идан бири *Ироқдан* келаёғиб йўлда бир йигитчага дуч келди. Унинг кийим-боши жулдур, юзи сарғайган, қош-қовоғи калтак зарбидан моматалоқ

бўлиб кетган эди. Йигитча закотчига икки букилиб таъзим қилди. Закотчи унинг нима қилиб турганини суриштирган эди, йигитча зорланди:

— Бир ўзим кетишдан кўрқиб, шерин кутиб турган эдим. О, яхши одам! Мени ўзинг билан бирга олиб кет! Бу шаҳарнинг подшоси одилмикан, қозиси ҳаққўймикан, деб кетаётган эдим.

— Нималар дейётганингни биласанми, ўзи? — деб сўради закотчи. — Азуддавиладай подшо ва унинг қозисичалик ҳақлараст қозини топаман, деб хаёл суриб юрибсанми?

— Агар подшога ҳаққоният бўлганда у одамлар хусусида зийрак, қозиси эса тўғри одам бўларди. Қозиси тўғри бўлмагач, подшоси адолатли бўлармиди?

Закотчи йигитчанинг порозилик сабабларини суриштирди. Йигитча йўл-йўлакай ўз шаҳрида кўрган ва эшитганларини, бошидан ўтганларни закотчига бирма-бир айтиб берди. Хусусан у бундай деди:

— Мен шу шаҳарнинг фалон кўчасида истиқомат қилган савдогарнинг ўғлиман. Отамдан катта бойлик қолди. Бир неча йил таралла бедод қилиб отамдан қолган нарсаларни еб-ичиб юрдим. Бир вақт оғир бир дардга чалиниб қолдим. Улиб кетсам керак, деб ўйладим. Башарти ўлмай қолсам албатта Маккаю Мадинани зиёрат қиламан, деб мақсад қилдим. Хайрият, худога айтганим бор экан, соғайиб кетдим. Суюнганимдан бутун чўриларни ва қўлларимни озод қилдим; тиллоларимни ва ер-сувларимни камбағалларга тақсимлаб бердим. Сўнг уй-жой ва рўзгоримни сотиб юбордим. Ҳаммаси бўлиб қўлимга эллик минг динор пул тушди. Ҳаж тайёргарлигига тушдим. Лекин шунча катта пулни ўзим билан бирга олиб кетишга чўчидим — йўл узоқ ва хатарли эди. Шунинг учун пулни бир қисминини юртимда қолдириб кетишга қарор қилдим. Бозорга бориб иккита мис офтоба сотиб олдим. Пулдан йигирма минг динорини иккига тақсимлаб офтобаларга жойлаштирдим. Қимга қолдирсам экан, деб кўп бош қотирдим. Охири қозига қолдириб кетишга қарор қилдим, чунки мўмин мусулмоннинг ҳақ-ҳуқуқини кўриқлан унга тоширилган эди. Шу тариқа кечқурун қозининг хўзурига бориб гаплашдим. У рози бўлди. Хурсанд бўлиб қайтдим ва эртаси илк шаҳарда офтобаларни қозининг қўлига тоширдим.

Эртаси кунини сафарда отландим. Хуллас, Маккаю Мадинани зиёрат қилдим, кўп йил Арабистон ва Рум шаҳарларини кездим, Румда тўрт йил зиндонда ётдим. Қайсари Рум қаттиқ ўсаяллаб қолиб авф умумий эълон қи-

лини ва мен ҳам кўп қатори озод бўлдим. Яна бир неча йил кемачиларга хизмат қилиб тирикчилик учун сармой жамғардим ва шу билан ўн йил дағанда юртимга қайтиб келдим. Бағдод қозисининг қўлида йигирма минг динор оқчам борлиги учун ҳаёт ташвишларидан хотирикам эдим. Ўша кунгек қозининг олдига бордим. У ўзини танимасликка солди. Шунга қарамай, бир неча кун қозиникига қатнадим. Лекин уришилларим беҳуда кетди. Оч-яланғоч бўлганим учун таниш-билниларникига боргани тортиндим. Кечалари масжидда, кундузлари у ер-бу ерларда яширишиб юрдим. Еттинчи кунини яна қозининг хўзурига бордим ва «офтобаларимни бер», деб оёқ тираб туриб олдим.

— Мен сени мутлақо танимайман! Сен айтган йигит яхши кийинган, олижаноб йигит эди. Сен бўлсанг... — деди у ўкрайиб.

— Қози почча! Мен ўша йигитман. Йўқчиликдан шундай бўлиб қолдим, — дедим мен унга ёлвориб.

— Йўқол кўзимдан, бадбахт! — деди қози жон-жаҳди билан.

— Шовиманг, қози почча. Худодан кўрқмайсизми? Майли, йигирма минг динордан беш минг сизники бўла қолсин, қолганини бering, — деб тиз чўкиб ялиндим-ёлвордим.

— Ақлдан озибсан, болакай! Обрўйинг борида жўнаб қол, йўқса миришабини чақиртириб сени жиннихонага жўнатаман, — деб пўнса қилди қози.

Кўрқиб кетдим. Ўйлаб, мулоҳаза қилиб кўрдим: «Гўнх хидланса, ювиб туз сениб қўйилади, лекин туз бузилса нима қилиш керак бўлади? Ҳар қандай жиноятнинг чигалини қози ечади, лекин қози жиноятга қўл урса, унда кимга арз қиласан?» Шу ўй-хаёл билан қозиникидан чиқдим. Унинг олдига бошиқа бормадим.

Закотчи олижаноб бечора йигитчага раҳми келди ва унга ёрдам беришга қарор қилдим. Шаҳарга яқинлашиб қолганларида ҳамсафарига деди:

— Хафа бўлма, иним! Ҳамина ойининг ўн беш қоронғи бўйса, ўн беш ёруғ келади. Шаҳарда бир танишим бор, олижаноб, меҳмондўст одам. Ўшаникида тунаб қоламиз. Эртаси худо ҳофиз. Хулласи калом, улар ўша одамникига келиб тушилар. Дастурхон қўюқ бўлди. Ҳамма ухлагандан кейин закотчи аста-секин ўрнидан туриб ташқарига чиқди ва соҳиб хонани чақириб унинг қўлига хат тутқазди ва: «тезлик билан саройга бор ва хатни Азуддавилага етказ!» — деди.

Соҳиби хона закотчининг хатини саройга олиб бориб берди. Азуддавла уни ўқиб кўриб шу ондаёқ закотчига одам юборди ва ўша йигитни эртага кеч билан саройга олиб келишни буюрди.

Закотчи билан бечора йигит эртаси билан дам олиб, ҳордиқ чиқардилар. Қоронги тушиси билан закотчи ҳамроҳига деди:

— Қани бўл, иним, саройга боришимиз керак. Подшо айттириб юборибдилар.

— Бу яхшилик бўлсамйи экаи? — деб сўради таажжуб ва шубҳа билан йигитча.

— Хайрлик бўлгай, дўстим. Чўчима. Подшоҳимиз одил ва ҳақпарвар одам. Амиманки, сенинг мушкулнинг ўша ерда ечилгай.

Закотчи йигитни Азуддавланинг ҳузурига етаклаб борди. Подшо уни хилватхонага олиб кириб тафтиш қилди. Йигит бошидан ўтган-кечганларни бирма-бир сўзлаб берди. Азуддавла йигитчанинг ҳол-аҳволига кўп ачинди, сўнг деди:

— Аслида қозини мен тайинлаганман. Маошни ҳам мен бериб тураман. Бошда инсофия, диёнатли одам эди. Маошга қаноат қилиб рўзгор тебратарди. Пора олмас эди. Кейинча айниди. Ҳозир Бағдод теварагида катта ер-суви, боғ-роғлари, шаҳарда қатор-қатор дўконлари, сандуқ-сандуқ қимматбаҳо матолари, зару жавоҳирлари бор. Биланман, буларнинг барчасини бир маош билан ортдириб бўлмайди. Уларни сенга ўхшаш мўъмин-мусулмонни талаш орқали ортдирган. Буёғини менга қўйиб бер, йигит. Қози билан ўзим ҳисоб-китоб қиламан. Мана бу икки юз динорни олгинда, Исфаҳонга бориб фалончиникида истикомат қилиб тур, кейин ўзим чақиртираман, — деди пировардда подшо оқча солинган халтани унинг қўлига тутқазиб.

Орадан икки ой вақт ўтди. Қози даъвогар йигитнинг Бағдодда кўринмай қолганидан хурсанд бўлди:

— Балки ўлиб кетгандир, баччагар! Йигирма минг динор энди ўзимники бўлди, — деди у сўноиб.

Орадан яна икки ой ўтди. Қозини бирдан Азуддавла чақиртириб қолди. Уни хилватхонага олиб кириб сўроқ қилди:

— Сени не сабабдан чақиртирганимни биласанми?

— Ўлимдан хабарим бор, лекин буни билмайман. Аъло ҳазратнинг ўзлари яхши биладилар.

— Шу кунларда охиратни ўйлаб қолдим, — деб оҳиста сўз бошлади Азуддавла. — Куним битаетганга ўхшайди. Ё бирон рақиб қўлида ўламан, ё бўлмаса ҳазрати Азроил омонатни ўзи олиб кетади. Буёғига, умримдан қанчаси қолган бўлса, бечораларга, йўқсилларга ёрдам қилмоқчиман. Саройда қанчадан-қанча аёллар ва болалар бор. Мендан кейин уларнинг аҳволи не кечади? Шунинг учун тириклигимда мол-мулкимнинг бир қисмини ўшаларга атаб бирон тайинлироқ ерга қўйсам, дейман. Омонатни сенга ишониб топширмоқчиман. Нима дейсан?

— Қуллуқ, аъло ҳазрат. Ишончингиз учун ташаккур.

— Мана бу икки юз динорни ол, — деди подшо унинг қўлига бир халтача пул тутқазиб, — уйингда бирон панароқ жойдан ертўла қаздир, ичидан пишиқ гиштдан девор қурдир, темирдан мустаҳкам эшик ишлат. Ертўла битгач, ажратилган хазинани қўлингга топшираман.

— Хўб бўлади, аъло ҳазрат. Айтганингиздан зиёда қилиб бажараман.

Қози йўл-йўлакай хурсанд бўлиб, ғойибдан келаётган бу катта бойликни ҳисоб-китоб қилиб борди. Подшоҳнинг ҳам кунни битган, бугун бўлмаса, эртага ўлиб кетади. Мана энди бир умрга роҳат-фароғат билан умр кечирсак бўлади. Ишламай еб ётганда ҳам авлод-авлодга кифоя қилади бу бойлик, деди у ўзига-ўзи. Шу тариқа бир ой деганда ертўла ҳам битди. Қози саройга бориб буни подшога хабар қилди.

— Раҳмат, сенга. Мени ташвишдан қутқаздинг. Саройдаги бева-бечора ва етим-есир учун беш юз минг динор оқча, бир талай кийим-кечак ажратганман. Яна қўшадиғанларим ҳам бор. Умуман бир ҳафта ичида ҳаммаси тайёр бўлади. Мени эртага кеч билан кут, бориб ертўлани ўз кўзим билан кўришим керак.

Қози кетгач, Азуддавла Исфаҳонга чопар юборди ва бундан ўн йил муқаддам қозида омонат қолдирган ҳалиги йигитни олдиштириб келди. Қозини эса душанба кунига чақиртирди. Унга қадар хазиначини чақиртириб ажратилган олтин ва жавоҳирларни бир юзу қирқ офтобага, кийим-кечакни қирқ сандиққа солдирди ва саройдаги хоналардан бирига олиб кириб тердириб қўйди.

Қози буларни кўриб ҳанг-манг бўлиб қолди.

— Энди уйингга кетавер, — деди подшо қозига. Буларни сенкига фалон кунни ўзимиз олиб бориб қўямиз.

Қози кетиши билан Азуддавла ҳалига йигитни чақиртириб келди:

— Ҳозироқ қозининг орқасидан бориб омонатининг қиста, «бермасанг Азуддавллага бориб устингдан арз қиламан», деб айт. Бера — кўп яхши, аке холда бошқа тадбир-чорасини кўрамиз.

Йигит қозиникига борди ва подшо ўргатган ганини айтди. Қози ўйлаб қолди. Бошда шунча бойликни бергани кўзи қиймади, сўнг ўйлаб ва мулоҳаза қилиб кўриб йигитга офтобалардаги пулларини қайтариб берди. Йигирма минг динор деб беш юз минг динордан ажраб қолайинми яна, деди у ўз-ўзига...

Эртаси кунги Азуддавланинг фармойиши билан бировнинг ҳақидан кўрқмайдиган порахўр қози боши кийимсиз, ялангоёқ ва салласи бўйинига чулғатилган холда шаҳар айлантириб сазойи қилди...

ОМОНАТГА ХИЕНАТ

Бир киши Бузуржмеҳр ҳузурига арз билан келди ва деди:

— Кўн йил тер тўкиб жамғарган икки минг динор оқчам бор эди. Саёҳат олдидан уни ҳамёнга солдим, оғзини маҳкам қилиб тикиб ва муҳрлаб қозининг қўлида омонат қолдирдим. Қолган оқчаларимни Ҳиндистонга кетаётганда ўтрига олдириб қўйдим ва почор орқамга қайтдим. Қайтгач қозидан омонатимни олдим, уйимга келгач халтани очсам олтин динорлар ўрнига мие чақалар чиқди. Дарҳол изимга қайтиб қозининг ҳузурига бордим ва динорларимни талаб қилдим.

— Ҳамёни тоншираётганинда ичида нима борлигини очиб кўрсатганмидинг? — деди қози қўлини бигиз қилиб.

— Йўқ, кўрсатган эмасман, — дедим мен.

Қози сўзида давом этди:

— Ҳамёни менидан қайтариб олаётганинда унинг оғзи очқимди ёки муҳрланганмиди?!

— Муҳрланган эди, — дедим мен.

Шундан кейин қози мени муттаҳамга чиқарди ва хизматчилари олдига оғзига келган сўз билан ҳақорат қилиб уйдан ҳайдаб юборди. Ҳозир емоққа бир парча нон ҳам тополмай қолдим. Менга ёрдам беришг.

Бузуржмеҳр бир оз ўйланиб туриб унинг ҳамёнини олиб қолди. Унга тирикчилик учун озгина оқча ҳам берди ва «икки-уч кун қаноат қилиб тур, бечора. Бир иложи топилиб қолар», деб уни овутирди.

Ҳабрланмиши чиқиб кетгандан сўнг Бузуржмеҳр ҳамёнини еничклар текшириб кўрди, лекин унинг қирқилган ва қайта тикиб қўйилган бирон жойини топмади. Кўн мулоҳаза қилиб кўриб, «қози халтани кесиб, ичидаги олтин динорларни мие чақаларга алмаштириб қўйган, сўнг уни билинмайдиган қилиб чандитган», деган хулосага келди. Бузуржмеҳр шубҳасини амалда текшириб кўрмоқчи бўлди. Яқинда зар билан тикилган чойшаби бор эди, эрталаб уйқудан тургач, ўша чойшабининг бир четини нчоқ билан қирқиб қўйди. Нонунтадан сўнг эса «подшоҳнинг амри билан вилоятга уч кунга жўнаб кетяинман», деб эълон қилди...

Вазирининг ётоқхонасини йиғинтириш учун кирган фаррош ўришликни йиғинтираётиб йиртиқ чойшабга кўзи тушиди-ю, кўрққанидан хўнграб йиглаб юборди. Нима қилишини билмай боши қотди. Охири сирни кекса бир хизматкор дўстига ошкор қилди.

— Ҳанимларимдан бири мени шармандаю шармисор қилиш ва олий даргоҳдан ҳайдатиб юбориш учун шу ишни қилган бўлиши керак. Э худо, энди нима қиламан? Бунга хожам билиб қолгудай бўлса теримни шилиб олади-ку! — деди фаррош унга.

Дўсти юпатмоқчи бўлди-да, сўнг ундан сўради:

— Бу сирни иккимиздан бошқа яна ким билади?

— Иккимиздан бошқа ҳеч ким билмайди, — деб жавоб қилди фаррош.

Чол фаррошнинг елкасига қоқиб деди:

— Ундай бўлса дуруст. Хожанг сафардан қайтгунча бунинг иложини топамиз. Хотиржам бўл.

Фаррошнинг дарди енгиллашгандай бўлди, чолга илтижо қилди, ёлворди:

— Умрингиз узун бўлсин, отахон! Бунинг иложини тезроқ топинг! Бир умрга қулингиз бўлай!

Чол фаррошни юпатди.

— Ташвиш чекма, фаррош. Мени шу шаҳарда бир таниш дўстим бор. Иеми — Обид. У қўли гул зардўз, ҳар қандай кесик ёки йиртиқни мутлақо билинмайдиган қилиб чандиб беради. Дўкони фалон бозорнинг фалон ерида. Чойшабни яхшилаб ўраб, унга олиб бор. Сўраганини берсанг чойшабининг аслига келтиради. Чандилган ерини ҳеч ким тополмайди.

Фаррош шу ондаёқ чойшабни дастурхонга чигиб бозор-га қараб чопди, сўраб-суриштириб зардўз Обиднинг дўконини топди. Унга ялиниб-ёлвориб деди:

— Садағанг кетай, устажон, мушкул ахволга тушиб қолдим, ёрдам қил!

Зардўз Обид рози бўлди. Фаррош юмушининг ҳақини сўраган эди зардўз: «Ярим динор кифоя қилур. Чойшабингни эртага олиб кетсанг бўлади», деди.

Фаррош эртаси куни белгиланган вақтда зардўзнинг дўконига борди. Зардўз чойшабни унинг олдига ёзди ва деди:

— Қани, фаррош, унинг чандилган ерини топ-чи?

Фаррош чойшабни у ёқ-бу ёққа онтариб кўрди, лекин унинг чандилган ерини тополмади. Сўнг, қувона-қувона чойшабни олиб келиб, хожанинги кўрпаси устидан тўшаб қўйди.

Орадан бир кун ўтиб, чошгоҳ вақтида Бузуржмехр пойтахтга қайтди, хордиқ чиқармоқчи бўлиб ётоқхонага кирди. Дарҳол чойшабни текширди, унинг илгариги аслига келганини кўриб ажабланди, фаррошни чақириб сўради:

— Бундан уч кун аввал мана шу чойшабни бир еридан қирқик ҳолда кўрган эдим, ҳозир бўлса бус-бутун. Қани, тўғриси айт, уни ким чандиди?

Фаррош аввал ўзини йўқотди, бир оздан кейин ўзига келди ва: «О, олийҳиммат хожа! Чойшабни асло йиртиқ ҳолда кўрмаганман», деди.

Бузуржмехр фаррошни ёнига ўтқазиб, бўлган воқеани бирма-бир унга ҳикоя қилиб берди, сўнг ўша қўли гул зардўзнинг кимлигини айтиб бериши ундан илтимос қилди. Фаррош бу сафар бўлган гапни рўй-рост айтиб берди. Бузуржмехр зардўзни ҳайдатиб келди. Зардўз вазирни кўриб юраги орқасига тортиб кетди, сўнг унинг оёғига йиқилиб тавба-тазаруъ қилмоқчи бўлди. Лекин Бузуржмехр унинг қўлидан тутди ва чойшабни кўрсатиб оҳиста сўради:

— Бун сен чандиганмисан?

Зардўз бўлган гапни айтишга мажбур бўлди ва тап олди.

Бузуржмехр сўроқда давом этди:

— Қўлинг гул экан, зардўз. Қани ростини айт, бу шаҳарда сендан ўтадиган зардўз борми?

— Йўқ, вазир аъзам. Мендан ўтадигани йўқ, — деди уста Обид.

Кейин Бузуржмехр ундан шу йил мобайнида бирон ки-

ши, шу чойшабдан бошқа биронта зар билан тикилган нарсани унга чандилган-чандилмаганини таҳқиқ қилди. Зардўз бироз бошдан қаянди, сўнг деди:

— Қози ул-қуззотнинг кўк бир ҳамбани кесилган экан икки динор бадалга чандиб берган эдим.

Бузуржмехр тўшақ кетидан ҳалиги арз-лод билан келган одамнинг ҳамбани олиб устага кўрсатди.

— Чандиган халтанг шумиди?

Уста Обид бир кўршидаёқ ҳамбани тавиди:

— Ҳа, шу эди, вазир аъзам.

— Бузуржмехр уста Обиддан қўшини хонага кириб туришини илтимос қилди, сўнг бошқа бир хонага олиб келинган қозини ҳузурга чақиртирди. Ҳамбани унга кўрсатиб деди:

— Сен муттаҳам омонатга хиёнат қилдинг. Бировнинг олтинларини ўзинга олиб, ўринга мие чақаларни солиб қўйгансан. Шу тўғрими?

Қози қасам ичиб деди:

— Йўқ, вазир аъзам. Мен асло бундай қилганим йўқ. Бировнинг ҳақидан кўрқаман.

Вазир бошқа хонада кутиб ўтирган зардўзни чақиртирди ва қозига қараб деди:

— Сен ҳамбани қоқиб олиб, сўнг шу одамга олиб бориб тўрлатгансан. Шундай эмасми?

Уста Обид қозини бир қараида тавиди ва Бузуржмехр-га бўлган воқеани сўзлаб берди. Қозининг аъзойи баданини титроқ босди, шафқат сўраб вазир аъзамнинг оёғига йиқилди.

Бузуржмехр ҳалиги бечоранинги олтинларини ундириб берди, омонатга хиёнат қилган қозининг бўлса боши кесилди.

ЯХШИЛИК БИР ЖАБРДИДАГА ҲИММАТ КўРСАТИШДИР

Марв шаҳрида Рашид хожи немли бир мансабдор ўтган экан. Бу шаҳарда, балки тамоm вилоятда ундан обрўлироқ ва давлатмандроқ одам йўқ экан. У *Султон Масъуд*нинг ишончли хизматкори бўлган, раиятга кўп жабр-ситам етказган экан. Лекин кексаяиб қолганда қилмишидан пушаймон бўлибди ва гуноҳларини ювмоқ учун масжиду мадрасалар қурдирибди, икки бор ҳаж қилибди, етим-есирга анча-мунча садақа улашибди. Ҳатто иккинчи ҳаждан қайтаётганда мана бундай хайрли бир иш қилибди:

Ўшанда Бағдодда бир неча вақт туриб қолибди. Кунлардан бир кун бозор айланиб юрганда бутун бадани яра-чақа бўлиб кетган итга кўзи тушибди. Унга раҳми келибди ва хизматкорига буюриб, итни ўзи кўнган жойга олдириб келгач, то соғайгунча даволатибди.

Рашид ҳожи Марвга қайтгач, кўн вақт ўтмай вафот этибди. Бир неча ойдан сўнг эса бир дўстининг тушига кирибди. У илгаригидан ҳам яхши, бахтиёр эмиш. Дўсти: «парвардигори олам қандай яхшиликларинг учун сени бунга қадар бахт-тахтга миндирди?» — деб сўрайди. Рашид ҳожи жавоб қилибди:

— Тангри таоло менга шафқат қилди ва барча гуноҳларимни кечирди. Лекин қурдирган масжиду мадрасаларим, берган садақаю эҳсонларим, ҳатто икки бор ҳаж қилганим ҳам асқотмади. Оғир аҳволга тушиб қолган итнинг дардига оро кирганим учун у менга шафқату мурувват қилди.

НИЗОМИ АРУЗИ САМАРҚАНДИЙ

ТўРТ (ЧОР) МАҚОЛА

Ҳикоятлар

СУЛТОН МАҲМУД ВА БЕРУНИЙ

Бир кун Султон Маҳмуд Ғазнада Минг чинор боғидаги қасрининг болахонасида вазирлар, олимлар, шоирлар билан ўлтириб бирдан Абу Райҳон Берунийга назари тушибди ва уни имтиҳон қилмоқчи бўлибди.

— Қани, айт-чи, мунажжим, — дебди у Абу Райҳонга мурожаат қилиб, — мен шу болахона тўрт эшигининг қайси бири орқали ташқарига чиқисим мумкин? Фикринингни қоғозга ёз ва шу ердагилардан биронтасига, ҳатто ўзимга ҳам кўрсатмай, мен ўлтирган кўрпачанинг қатига қистириб қўй!

Абу Райҳон *устурлоб*ни қўлига олди, бўр ва тахтача келтиришларини буюрди. Сўнг офтобнинг балаидлигини ўлчади, жадвал тузди, бир оз ўйланиб туриб бир парча қоғозга алланималарни ёзди ва уни тўрт буклаб султон айтган жойга яширди.

— Топдингми? — деб сўради султон.

— Топдим, — деди Абу Райҳон Беруний қўл қовуштириб.

Султон қоғозга тегмади, усталарни чақиртириб болахонанинг кун чиқар тарафидаги девордан эшик

очишларини буюрди. Сўнг ўша эшикдан ташқарига чиқди, ҳаял ўтмай қайтиб кирди ва ўрнига ўлтиргандан кейин кўрпача қатидаги қоғозни олиб ўқиди. Унда «тўрт эшикнинг биронтасидан ҳам ташқарига чиқмайдилар, балки кун чиқар тарафдаги девордан янги эшик очдириб ўшандан чиқадилар», деган сўзлар ёзилган экан. Султон хуни бийрон бўлиб гуломини чақиртирди-да: «Абу Райҳонни қаср томига олиб чиқиб ерга улоқтиринглар!» — деб амр қилди. Буйруқ бажо этилди, лекин у шу воқеадан сал илгари султоннинг кўрсатмаси билан тортиб қўйилган соябон устига тушди. Шунинг учун ҳам бирон ери лат емади. Султоннинг амри билан уни яна болахонага олиб чиқдилар.

Султон унга мугомбирона боқиб, деди:

— Э, Абу Райҳон! Буни ҳам олдиндан билганмидинг?

— Ҳа, билган эдим, султоним, — деб жавоб қилди Абу Райҳон.

— Буни нима билан исботлайсан? — Султон унга ўқдай тикилди.

Абу Райҳон гуломини чақиртирди. У хожасининг дафтарини келтириб берди. Олим унинг орасидан бир варақни йиртиб олиб, султонга тутди. Султон қоғозни ўқиб кўриб ҳайрон бўлди, бошини қуйи солиб сукутга кетди. Ўша варақда: «Мени фалон кунни, фалон жойда баладликдан ерга улоқтириб юборадилар, лекин бирон ерим лат емай, соғу саломат қоламан», деган гаплар ёзилган экан.

АЛ-КИНДИЙ ВА ШАЙХУЛИСЛОМ

Кунлардан бир кунни халифа *Маъму*н вазирлар, надимлар, шайхлар, олимлар ва шоирларни хузурига чақиртирди. Шунда мунажжим Яъқуб ибн Исҳоқ *ал-Киндий шайхулислом*дан юқориоққа чиқиб ўлтирди. Бунга Шайхулисломнинг гаши келди ва унга қараб: «Аслинг ғайридин бўла туриб нега мусулмонлар имоми бўлган мендек зотдан юқорида ўлтиришга жазм қилдинг?» — деди.

Ал-Киндий жавоб қилди:

— Мен-ку, сен билган нарсаларнинг барчасини биламан, сен эса мен билган нарсалардан кўпини билмайсан.

Ҳақиқатан ҳам шайхулислом уни фақат бир *мунажжим*

сифатида биларди, ҳоло. Ал-Киндийнинг кўп илмларини билишидан хабарсиз эди. Шайхулислом олимни шу ернинг ўзида ер билан баробар қилиб ташламоқчи бўлди ва у билан иврт боғлади.

— Ховир мен бир нарча қоғозга бирон нарса ёзмаман, тоғсанг сени тан олмаман, — деди у олимга.

Шарга кўра агар ал-Киндий унинг қоғозга нима ёзмагани тоғсундай бўлса, унда шайхулислом зар чопонини ва *сидо* салласини унга ечиб берадиган бўлди, тополмаса шайхулисломга нархи бир минг динор турадиган от сотиб олиб берадиган бўлди. Шайхулисломга қоғоз-қалам келтирдилар ва у қоғозга бир нималарни ёзди-да, икки буклаб халифа ўлтирган кўрпачанинг қатига қиестириб қўйди. Ал-Киндий бўлса ўз навбатида устурюбни қўлига олди. Қўбининг баладликнини ўлчади, юлдузларнинг ҳолатини аниқлади, уларни ўн икки бурж билан кесинган ерини белгилади, ядвел тузди. Бир оз фикр-мулоҳаза қилиб, сўнг халифага мурожаат қилди:

— Э, муҳаммадлар амири! Шайхулислом жаноблари битган қоғозга саллабда ниҳол бўлиб, оқибати ҳайвонга айланган», деган гапга ўхшаган бир нарса ёзилган, — деди.

Халифа кўрпача қатидаги қоғозни олиб ўқиди. Унда «Мусонинг асоси» деган иккита сўз ёзилган экан.

Халифа ҳам, шайхулислом ҳам ал-Киндийнинг ақлу абабатига қўйил қолди. Шайхулислом шу ернинг ўзида ал-Киндийга зар чопони билан салласини ечиб берди.

ОТАНИ РАИЖИТИШНИНГ ОҚИБАТИ

Халифа Ҳорун ар-Рашиднинг вазири Фазл ибн Яҳъё бир дардга чалиниб қолибди. Унинг тўш териси оқара бўлибди. Номус қилганидан ёзда ҳам узун нимча кийиб ёрар экан, ҳаммомга эса фақат кечаси, ҳеч ким йўқ вақтларда тушаркан. Бу мудҳиш дарддан қутилиш чорасини ахтариб, надам ва *ҳаким*ларни тўплаб: «Шому Ироқда, Форсу Хуросонда энг ўткир табиб деб кимни тан оласизлар?» — деб сўрабди. Мақлисага йирилганлар Форс эволятида шундай одам борлигини айтибдилар. Шундан кейин Фазл ибн Яҳъё Шерозга одам юбориб, ўша табибни Ироқда олдиртириб келибди.

Табиб келгач, Фазл ибн Яҳъё унинг шаънига катта

зиёфат берибди. Зиёфатдан кейин табибни хилват бир хонага олиб кириб, бошда уни синаб кўрмоқчи бўлди ва «оёқларим нимагадир қувватсиз, бирон давосини топсангиз», деб илтимос қилди. Табиб унга «сутлик овқат еманг, аччиқ нарсадан ҳам ўзингизни тийинг. Фақат жўжа қўшти ва пўхатдан тайёрланган шўрва ичинг. Ҳолва ҳам еб туринг. Бундан ташқари тухум саригини асалга қўниб қунда наҳорда истеъмол қилиб туринг», деб тавсия қилди. Лекин Фазл ибн Яхъё табибнинг айтганларини қилмай, ҳар кун сергўшт ёғлик шўрва ичиб, аччиқ нарсаларини ҳам истеъмол этаверибди. Бундан ташқари, дўбиёни ёққа қовуртириб, мурч сениб еди.

Орадан бир неча кун ўтгач, табиб унинг пешобини текширди, сўнг «бемор»нинг ўзбонимчалигидан нолиб, деди:

— Мен сизни бундан кейин даволамайман, чунки нарҳез тутмабсиз ва буюрганларимни қилмабсиз. Энди сизни даволашнинг ҳеч қанақа фойдаси йўқ.

Фазл ибн Яхъё табибнинг ақлу фаросатига таҳсинлар ўқиб, синаб кўрини мақсадида шундай қилганини айтди, сўнг нимчанинг туғмаларини ечиб тўшини кўрсатди.

Хулласи калом, шерозлик табиб Фазл ибн Яхъёни кўп вақт даволади. Унинг муолажасида бор билим ва тажрибаларини ишга солди. Лекин бундан бирон патижа чиқмади. Табиб руҳан эзilib, бир неча кун нима қилишини билмай юрди. Охири Фазл ибн Яхъёнинг ҳузурига кириб бундай деди:

— Э, улуг вазир! Сизни даволаш учун қўлимдан келган ҳамма нини қилдим, лекин афсуски, нафи бўлмади. Балким отангизни қаттиқ равижитиб қўйгандирсиз, бориб, қандай бўлмасин, унинг кўнглини олинг.

Вазир ўша кунёқ отасининг ҳузурига бориб оёқларига йиқилди, «мен ноқобил фарзанднинг гуноҳларидан ўтинг», деб ялиниб-ёлворди. Нима бўлса ҳам ота-отада! У ўглининг гуноҳларидан ўтди. Фазл ибн Яхъё эса кўп ўтмай ўша дардан бутунлай қутулди ва табибга кўндан-кўн миннатдорчилик билдирди.

Лекин уни юртига кузатаётиб: «Менга ёнишган дард отам туфайли эканлигини қабқдан билдинг?» — деб сўради.

Табиб жавоб қилди:

— Тузалиб кетавермаганингиздан кейин «бу одам балки кимдир равижитиб, лаънатига қолган бўлса керак», деб ўйладим. Лекин кўн сўраб-суриштириб, сарой аҳли орасидан ҳам, бозор аҳли ичидан ҳам бунақа одамни

учратмадим. Кейин бир кунни сизнинг анча вақтдан бери отангиз билан аразлашиб юрганларингизни айтиб берган эди.

ОЧКЎЗ ҚАССОБ

Султон Маликшоҳ замонида Хиротда адиб Немоил исмли бир донишманд ўтган экин. У билимдон, оқил ва бообёрў одам бўлиб, фақат табибчилик билан кун кечираркан. Адиб Немоил бир кун бозорни айланиб юриб аёқойибу гаройиб бир ходисанинг гувоҳи бўлибди. Қассоб қўйнинг терисини шилгач, қоринни ёраётиб, қўлини қўйнинг ичига тикиб бир кесим ичанини олиб еб турган экан. Адиб Немоил қассобхона рўнарсизлаги атторчилик дўконига борди ва атторга «бордию хў анови қассобнинг қазоси етиб ўлиб қоладиган бўлса, у ўлмай туриб менга хабар қилсангиз», деб илтимос қилди. Орадан беш-олти кун ўтар-ўтмас қассоб кечаси тасодифан ўлиб қолибди. Ҳалиги аттор тамом бозор аҳлига қўшилиб қассобнинг таъзиясига борди. Таъзияга йиғилганларнинг ҳаммаси марҳумнинг серфарзандлиги, ўзининг эса ҳали ёш эканлигини айтиб кўп қуйивар эдилар. Шу пайт адиб Немоилнинг илтимоси атторнинг эсига тушди, унинг уйига чолиб бориб воқеадан уни хабардор қилди.

— Не, у ўлиб қолдими? — деб афсусланди адиб Немоил ва ҳассасини олиб атторнинг олдига тушди. Қассобнинг уйига келгач, тобут ёнига бориб, майтнинг юзидан ёпиқни олиб ташлади, кўлидан тутиб томир уришини текширди, сўнг ёнида турган бақувват ёш йиғитга ҳассасини бериб мурданинг товоғига қаттиқ-қаттиқ уришни буюрди. Маълум вақт ўтгандан кейин: «Бас қил!» — деб буюрди ва қассобнинг мияга қон қуйилиши (анолекция) касалидан ўлишига бир баҳя қолганлигини аниқлади. Сўнг уни бирмунча вақт даволаб оёққа турғизди. Лекин қассоб, барибир, фалаж бўлиб қолди. Шундай бўлса ҳам у бирмунча вақт умр кўрди.

Шундан кейин адиб Немоилнинг шуҳрати яна ҳам орди. Бундан руҳонийларнинг бир қисми, хусусан шайхулислом хожа Абдулло Ансорий газабга келдилар ва адиб Немоилнинг барча китобларини Чорсудаги майдонга тўплатдириб ёқдириб юборди.

Орадан кўп вақт ўтмай шайхулисломнинг ўзи оғир дардга чалиниб қолди. Уни тинимсиз ҳиқичоқ тутиб

ўладиган бир аҳволга тушиб қолди. Табиблар кўп уридилар, лекин бари бир даволомдилар. Шундан кейин бир идишга унинг пешобини олиб адиб Исмоилнинг уйига бордилар, «ёрдам қилинг», деб кўп ёлвордилар. Лекин бемор шайхулисломнинг ўзи эканлигини ундан пинҳон тутдилар.

Адиб Исмоил пешобни яхшилаб текшириб, бемор шайхулислом эканлиги, у бир неча кундирки ҳижимок тутиб ўлай деб қолганлиги, ҳеч ким унинг дардига даво тополмаганлигини айтди ва уларга: «шайхулислом жанобларига айтиб қўйишлар, ниста маъизини майдалаб *асқар қандига* қўшиб истеъмом қилсинлар, тез орада соғайиб кетадилар. Ва яна айтиб қўйишларки, бундан кейин эшиқор китоб куйдирмасинлар», деб тайинлади.

АБУ ҲОМИД ҒАЗЗОЛИЙ

НАСИҲАТ УЛ-МУЛУК

Ҳикоятлар

ҚУДА-АНДА ТУТИШИНГЛАР

Нуширвони Одил замонида бир одам қўшиқсининг ҳовлисини сотиб олди. Қушлардан бир куни ер чопаётиб дарахт ёнидан бир кўзада хазина топиб олди. Ҳовли сотган одамнинг ҳузурига бориб кўзани унинг олдига қўйди ва деди:

— Дарахт ёнидан мана шу хазинани топиб олдим. Уни мен кўммаганман. Уни сен кўмган бўлишинг керак. Шунинг учун у сеники, олақол!

— Йўқ,— деди ҳовли сотган одам,— ҳовлини ери ва дарахтлари, умуман бор-йўғи билан қўшиб сенга сотганман. Хазина ҳам энди сеники.

Узоқ тортишиб, охири Нуширвони Одилнинг ҳузурига бордилар. У воқеани суриштириб бўлгач, арз-ҳол билан келган икки одамга мурожаат қилди:

— Сизларнинг фарзандларингиз бордир?

— Бор,— дедилар улар.— Бирининг ўғли, иккинчисининг қизи бор экан.

— Унда.— деди Нуширвони Одил,— қуда-анда тутининглар, хазинани эса куёв билан келинга совға қилингллар.

Бузуржмехрдан «Подшоҳининг қудрати нимада?» — деб сўрадилар.

— Подшоҳининг қудрати беш нарсада, — деди у сўровчига. — Биринчиси — ишофли бўлиш; иккинчиси — душмандан ҳамма вақт воқиф бўлиб туриш; учинчиси — олимлар ва фазл эгаларининг хурмат-эътиборини ўрнига қўйиш; тўртинчиси — эл-юртнинг обод тутини; бешинчиси — раиятнинг ҳол-аҳволидан хабар олиб туриш.

ПОДШОҲИНИНГ ҚУДРАТИ НИМАДА?

Ҳакимлар ҳукмдорлардан узоқроқ юрини зарур, деб айтибдилар. Бунинг сабабини сўраган эдилар, дебди:

— Ҳукмдорнинг атрофида юрган кишига унинг катта айблари кичик бўлиб кўринади, бошқа одамдан содир бўлган кичик бир гуноҳ катта бўлиб кўринади.

ҲУКМДОРЛАРДАН УЗОҚРОҚ ЮРГАН МАЪҚУЛ?

*Яздижард*нинг Шаҳриёр исмли ўн уч янаар ўғли отасининг қошига келди ва уни холи топиб: «Фалон исмли ҳожибни ўттиз дарра уриб даргоҳдан қувла, ўрнига фалон кишини тайинла!» — деб талаб қилди. Бу талабни бажо келтирди.

Шаҳриёр бир кун саҳарда яна даргоҳга келди, лекин унинг тавеяси билан сарой хизматига олинган одам уни подшоҳнинг ҳузурига киритмади. Устига устак Гуломга: «Уни олтмиш дарра ур!» — деб амр қилди. «Нега олтмиш дарра? Қайси гуноҳларим учун?» — деб фарёд кўтарган эди, саройбон жавоб қилди:

— Ўттиз дарра ҳалиги сен калтаклаган ҳожиб учун, ўттизтаси беодоблигининг учун.

КҮНГИЛ ИХТИЕРИ

Искандар Зулқарнайининг олдига бир ўғрини тутиб келтирдилар. Искандар «уни дарҳол дорга осинглар», деб буюрди. Ўғри ўзини подшоҳнинг оёқларига отди, ялиниб-ёлворди:

— Подшоҳи олам! Кўнгил ихтиёри билан қилмадим

бу ўғирликни, мени кечиринг. Бундан кейин асло бу хунарни қилмасликка оинт ичман.

— Бўлмаса дор остига ҳам кўнгли ривозингиз келган экансан-да?! — деди Искандар ўғрига.

АДЛУ ИШОФ МЕЗОНИ

Бир кун *Абдулла Тодир* отасидан: «Давлат сиз ва сизнинг авладингиз қўлида неча вақт гуради?» — деб сўраб қолди.

— Адлу ишоф туғаргунча! — деб жавоб берди отаси.

ҲАР КИМ БИЛГАНИНИ ҚИЛАДИ

Подшоҳнинг бир неча вазири бор эди. Улардан бири камолотга еттиган ва зийрак одам эди. Исмоил Аъёз. Подшоҳ унга кўпроқ ишонар ва унга суяниб қолган эди. Шу сабабдан бошқа вазирлар уни кўролмаб қолдилар ва подшога кириб унинг устидан гийбат қила бошладилар. Охири подшоҳ ҳамма вазирларни ҳузурига тўплади.

Исмоил Аъёз деди: «Мени шаҳаншоҳга гийбат қилиб юрибсизлар, қани айтинглар-чи, қайси бирингиз унга бирон сатр нарса ёзиб беринга қодирсиз?»

Улар бу хусусда ожиз эдилар бирон нарса дейоладилар.

Подшо деди: «Исмоил-ку бир эмас, кўп нарсалар ёзди, лекин сенлардан ишво ва гийбатдан бошқа нарса кўрмадик.»

— Ҳар ким ўзи билганини қилади-да, шаҳаншоҳ! — деди гийбатчи вазирлардан бири.

ХУСРАВИ ПАРВЕЗ ВА БАЛИҚЧИ

Хусрави Парвез таомлар орасида балиқни хуш кўраркан. Қушлардан бир кун у суюкли хотини Ширин билан чорбоғларидан бирида ўлтирган пайтда ҳузурига балиқчи кириб келди ва катта лаққани унинг олдига қўйди. Хусрави Парвез балиқни кўриб хурсанд бўлди ва хазиначинини чақиртириб: «тўрт минг *дирҳам* бериб юбор», деб буюрди. Балиқчи пулни олиб, ҳали чорбоғдан чиқмаган ҳам эди Ширин эрига қараб:

— Унга шунча пул ишъом этиб яхши қилмадинг, — деб қолди.

— Нега? — таажжубланди подшо.

Шириин жавоб берди:

— Бундан кейин биров хизматкорга қандайдир хизмати учун шунча оқча ишъом қилгудай бўлсанг, «подшо мени балиқчи қатори кўрди», деб айтади, бордию ундан кам бергудай бўлсанг, «мени балиқчи қатори ҳам кўрмади», деб ўқиниши мумкин.

— Рост айтасан, — деди подшо бошини қанриб, — лекин энди вақт ўтди. Ахддан қайтиш яхши эмас.

Шириин бунини келмади ва эрига деди:

— Буниинг чораси бор. Балиқчинини йўлидан қайтар ва ундан «мана бу балиғнинг эркакмиди ёки модамиди?» — деб сўра. Агар «эркак» деса, менга модасини келтир! — дегин. Бордию «мода эди», деса — эркакини келтир! — деб туриб ол.

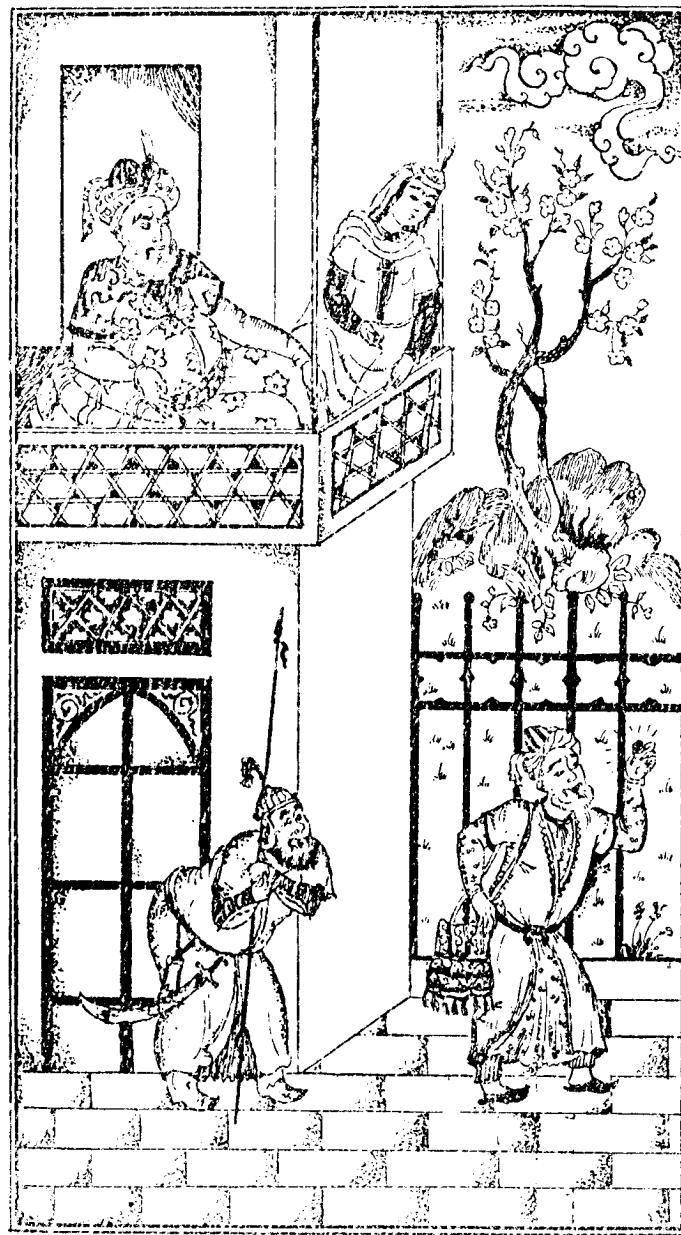
Хусравин Парвез Шириининг ақлига тасанно деди ва балиқчинини йўлидан қайтартириб келди. Лекин у ақлли ва зийрак одам эди. Подшо: «Олиб келган балиғнинг эркакмиди ёки модамиди?» — деб сўраган эди, у «хунаса эди», — деб жавоб берди. Подшо балиқчининг ақлу фаросатига ҳам қойил қолди ва хазиначинини чақиртириб балиқчига яна тўрт минг дирхам беришни буюрди. Балиқчи ундан пулни олиб, ҳамёнига урди ва чорбөг дарвозасин сари йўл олди. Дарвозага борганда бир дирхам оқча ҳамёнидан тушиб кетди. Балиқчи уни дарҳол олиб енг учи билан артди ва кўзларига суртиб ҳамёнига солди. Подшо ва хотини уни кузатиб турган эканлар, балиқчининг бу ишдан таажжубландилар. Шириин эрига маънодор қараб қўйди ва деди:

— У ўта очкўз одам экан, битта балиқ учун саккиз минг дирхамни олибди-ю, ҳамёнидан тушган бир дирхамни ҳам кўзи қиймай, ялаб-ясқаб кассасига урди.

Балиқчининг бу ишдан Хусравин Парвезинг ҳам аччиги чиқди ва хотинига қараб: «Тўғри айтдинг, у ҳақиқатан ҳам ўтакетган очкўз одам экан», деди ва балиқчинини чақиртириб келиб уни итбга олди:

— Битта балиққа саккиз минг дирхамни олдинг. Очкўзликнинг ҳам чегараси бор. Тушиб қолган бир дирхамга ҳам кўз олайтиргангаг нимаси? Исоф борми ўзи сенда?!

Балиқчи подшонинг вайжонатидан қўнмади ва вазиинлик билан жавоб қилди:

— Подшоҳимизнинг азиз умрлари узун бўлгай! Бунинг сабаби нулки, ўша дирҳамнинг бир тарафида подшонинг муқаддас сиймоси тасвирланган, орқа тарафида эса унинг муборак иемлари ёзилган экан. У оёқ ости бўлгудай бўлса гуноҳга ботмай, деб уни ердан авайлаб олиб кесамга солдим.

Подшо балиқчининг садоқатидан мамнуи бўлди ва хазиначини чақиртириб «унга яна тўрт минг дирҳам бериб юбор!» — деб буюрди.

ШИМАНКИ ЭКСАНГ, ШУНИ ЭРАСАН!

Бухоро шаҳрида бир мешкобчи ўтган экан. У қарийб ўттиз йилдан бери бир ўзига тўқ заргарнинг уйига сув таниб тирикчилик ўтказаркан. У бир кунни чошгоҳда заргарнинг уйига сув олиб келди. Шу пайт заргарнинг хотини (у ўта ҳусндор ва оқила аёл экан) дарвозахонани суиураётган экан. Мешкобчининг кўзи ногаҳон заргарнинг хотинига тушиди ва унда қутилмаган бир ҳиссиёт пайдо бўлди. Мешки ерга кўйди-ю, чошиб бориб ўша аёлни қўлларидан тутиб ўнг бетидан бир бўса олди, сўнг ҳеч нарсасига қарамай кўчага қараб чошди.

Заргар қош қорайганда уйига қайтди. Кечки овқатдан кейин хотин эридан сўради.

— Сен бугун худога ёқмайдиган нима иш қилдинг?

Заргар «бир ниманинг исини пайқадими экан», деб хотинидан шубҳаланди ва бор гаини шартга айтди-кўйди:

— Чошгоҳда бир аёл дўконим олдида тўхтади ва: «Дурустроқ зирак тошилмайдими?» — деб сўраб қолди. Мен ёқут кўзли бир тилла зиракни унга узатдим. Аёлнинг овози майини ва қўллари кўн чиройли экан. Ихтиёримни йўқотдим ва унинг қўлларидан тутиб бир ўниб олдим. Шундан бошқа гуноҳ иш қилганим йўқ.

Заргарнинг хотини миёнида кулди ва деди:

— Э, парвардигори олам! Бугун инкаламиз ҳам худога хуш келмайдиган бир хил гуноҳ иш қилиб қўйибмиз. Бугун чошгоҳда одатдагидай мешкобчи сув олиб келди, лекин қутилмаган хунук бир воқеа юз берди. Ўттиз йилдан бери ҳалол хизмат қилиб, бирои марта зино ишга қўл урмаган одам бугун мешки кўйди-ю, қўзларимга тикилди, сўнг қўлимдан тутиб «чўп» этиб ўниб олди.

Заргарнинг аччиги чиқди, лекин хотинини қаттиқ суйганидан жаҳлини босди, ўзининг қилмишидан ҳам

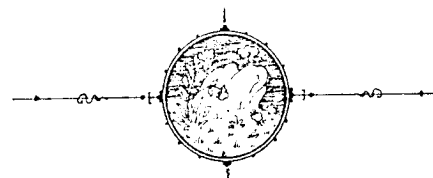
бир қадар пушаймон бўлди. Эр-хотини бир вақтларгача индамай ўтиришди, сўнг яна гаплашиб кетдилар-у, лекин мешкобчи ҳусусида бир нима демадилар.

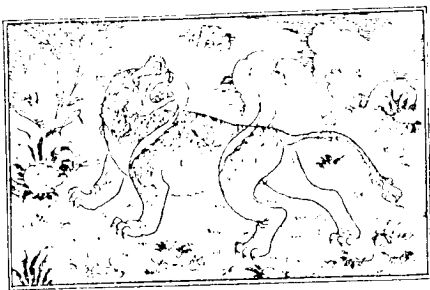
Эртаси кунни мешкобчи яна заргарнишкига сув олиб келди ва аёлни оёғига йиқитиб тавба-тазарру қилди, сўнг деди:

— Э, қарами кенг соҳиба! Мен қўлингни кечир! Кеча мени шайтон йўлдан оздирибди, йўқса бундай зино ишга асло қўл урмаган бўлардим.

Аёл хафа кўринмасди. Мешкобчига тасалли берди:

— Сенда ҳеч қанақа аёб йўқ. Маълум бўлишича шайтон сени эмас, балки менинг эримни йўлдан урган экан.

МУҲАММАД АВФИЙ

ЖОМИЪ УЛ-ҲИКОЯТ

Ҳикоятлар

СОЯДОШЛАР

Халифа Матъун қози Яҳъё ибн Аксам билан бирга боғ томошасига борди. Халифа боққа бораётганларида қозининг соясида бўлди, қайтишда эса офтоб тарафда боришни ихтиёр қилди.

— Бу сафар соя тараф сеники бўлсин, акс ҳолда адлу инсофга зид иш бўлади, — деди халифа.

— Кўп йиллардан бери мен сизнинг лутфу карамингиз соясидаман. Бир соат офтобда қолсам нима бўпти? — деб кўнмади қози.

Халифа унга офаринлар ўқиди, лекин барибир айтганини қилди. Бу гал у офтоб тарафда борди.

ОДОБНИ КИМДАН УРГАНИШ КЕРАК?

Тўқайда ўта йиртқич бир шер маскан қурибди. Бўри билан тулки эртаю кеч унинг хизматида эканлар. Қушлардан бир қуни шер бир жониворни ўлдириб, бўрига «қани, буни ўртада тақсимла!» — деб буюрибди. Бўри ўлжани уч қисмга бўлибди ва бир қисмини шернинг, иккинчисини

тулкининг олдига қўйибди; учинчисини эса ўзига олибди. Бундан шернинг фигони чиқиб, ўз улушини ҳам бўрининг олдига отибди. Бўри кўрққанидан дирр-дирр титраб, нима қиларини билмай қолибди. Шер тулкига «ўлжани сен бошқатдан тақсим қил!» — деб буюрибди. Тулки ўйлаб ҳам ўтирмай, ҳар уччале бўлакни олиб шернинг олдига қўйди. Шер тулкининг фаросати ва одобига қойил қолди.

— Сен бунақа одобни кимдан ўргангансан? — деб сўради шер тулкидан.

— Шер билан бўридан, — деб жавоб қилди тулки.

ХАЛИФАНИНГ ТУШИ

Бир куни Ҳорун ар-Рашиднинг тушида тишлари битта ҳам қолмай тушиб кетибди. Эрталаб фолбинни чақиртириб бунинг таъбирини сўраса, у:

— Улуғ халифамизнинг умрлари узун бўлғай, лекин яқин орада қариидош-уруғларингиз битта ҳам қолмай ўлиб кетадилар, — дебди.

Халифанинг жаҳли чиқиб: «сунг юз дарра уришлар!» — деб буюрибди. Сўнг бошқа фолбин чақиртириб тушининг таъбирини сўрабди.

— Тушда кўрганларингиз шунга ишораки, — дебди фолбин тавозе билан, халифамизнинг умрлари узоқ бўлғай, сизнинг сояйи давлатингизда қариидош-уруғларингиздан бошқа барча смонлик топғай.

Ҳорун ар-Рашид хурсанд бўлибди ва фолбинга юз динар мукофот берибди.

ДАРВИШЛАР ОДОБИ

Машойихлар жумласидан бўлган Ҳусайн Автокий мана буларни ҳикоя қилади: қушлардан бир қуни кечқурун ёронлардан ўттиз-қирқ киши билан суҳбатлашиб ўлтирган экан. Ўртада фақат битта волимиз бор эди, холос. Нонни майда-майда бурдалаб дастурхонга қўйдик, сўнг «ҳар ким тортинмасдан истаганича олиб сени», деб чироқни ўқибди. Орадан бир мунча вақт ўтгач, чироқни ўқиди. Қарасак, ҳеч ким дастурхонга қўл урмабди.

Бир куни подшо вазирдан сўради:

— *Жувонмард*ликнинг аломати нечта?

— Учта, — деб жавоб берди вазир, — биринчиси — хилоф иш тутмаслик ва вафодорлик; иккинчиси — иккиланмай танақкур айта билиш; ва, ниҳоят, учинчиси — сўраб-суриштириб ўтирмай эҳсон бериш.

Подшо сўровда давом этди:

— *Жувонмард* одамнинг ўзи қанақа бўлади?

— Танимаган одамга ҳам мол баҳида эга олади, зероки таниш одамга мол бергудай бўлса, бу икки нарсадан холи бўлмас. Биринчиси — шафқатдан, иккинчиси — рибзорликдан. *Жувонмард*ликнинг олий даражаси шуки, — деди вазир сўзида давом этиб, — киши ўзини шу икки нарсадан торта билди.

ОҚИБАТЛИ ҚЎШНИ

Абдурахмон Авзоъий *арафа* куни кечқурун уйда эди. Қимдир ҳовли энигини қоқди. Чинқиб қараса қўшнисини экан. У камбағал ва сербола одам эди. Мўлтираб ялишиб ёлворди:

— Э, хожа, мана эртага ҳайит. Лекин қиссамда қора чақа ҳам йўқ. Бир оз пул бериб туролмайсизми?

— Қани суриштириб кўрайлик-чи, — деди у қўшнисига ва дарвозани ёймай уйга қайтиб кирди ва хотини билан маслаҳатланди. Хотини: «Бор-йўғи йиғирма беш дирҳам оқчамиз бор, бир қисмини майли қўшнингга берайлик, қолган қисмини эртага ўзимиз ҳайитлик қилайлик», деди.

— Йўқ! — деди у хотинига, — қўшнингга оқчанинг ҳаммасини берайлик, шундай қилсак савобнинг бир қисми барибир бизга тегади.

БАШАРАНГ ҚИЙШИҚ БЎЛСА ОЙНАДАН УПКЛАМА

Султон Маҳмуд Ғазнавий бир куни намоздан туриб тўғри ойна ёнига борди. Ойнада ўз аксини кўриб, хунуклигидан ранжиди. Сўнг бош вазир хожа Аҳмадга арз-ҳол қилди:

— Ойнага қараган эдим хусн-жамолимни ўзимга му-

носиб кўрмадим, ахир ҳусн-жамоал дўстларимнинг кўпайиши, тахту бахтим учун керак бўларди.

— Халқ сизни дўст тутишини истасангиз— деб жавоб қилди вазир,— олтинни дўст тутманг. Салтанатнинг устуворлиги ҳусн билан эмас, олтин биландир.

МЕҲМОНДУСТ БАДАВИЙ ВА ОЧКУЗ ХАЛИФА

Кунлардан бир куни халифа *Маҳдий* овга чиқди. Ўлжани қувиб кетиб, одамларидан бирмунча ўзоқланди. Мулозимлар ва аскар уни кўп қидирдилар, лекин топмадилар.

Халифага келсак, у кўп йўл юриб бир вақт *бадавий*нинг чодирини олтидан чиқиб қолди. Ниҳоятда оч эди. Бунинг устига кун ҳам иссиқ эди. Бадавийга мурожаат қилди:

— Э, меҳмондўст бадавий! Қани азиз меҳмонини кутиб ол!

— Бош устига,— деди бадавий,— ўлтир, боримни олиб чиқаман, лекин айбга буюрмайсан.

— Майли,— деди Маҳдий,— ниманг бўлса олиб чиқавер.

Бадавий бир парча пишлоқ билан қаттиқ нон олиб чиқиб меҳмоннинг олдига қўйди.

Меҳмон буларни еб олиб, деди:

— Пишлогинг оз, ношинг кўп қаттиқ экан. Яна ниманг бор?

Бадавийнинг бисотида бир кўза шароби бор эди, олиб чиқиб унинг олдига қўйди. Меҳмон шаробдан бир коса қуйиб ичди, сўнг лабларини неши билан артиб бадавийга мурожаат қилди:

— Мени таниётмисанми?

— Йўқ,— деб жавоб берди бадавий.

— Мен,— деди меҳмон,— халифа Маҳдийнинг хос мулозимларидан бўламан.

— Балким шундайдир,— деди бадавий.

Меҳмон яна бир коса шароб қуйиб ичди, сўнг бадавийдан сўради:

— Ҳақиқатан ҳам мени танимайсанми?

— Йўқ, танимайман,— деди бадавий.

— Мен халифа Маҳдийнинг сипоҳсолори бўламан,— деди меҳмон.

— Балким шундайдир,— деб қўя қолди бадавий. Меҳмон яна бир косани тўлатиб ичди, сўнг яна ўша саволни қайтарди.

— Нима қил дейсан? — деди бадавий тоқати тоқ бўлиб.

— Мен халифа Маҳдий бўламан,— деди ширакайф бўлиб қолган меҳмон кўкрагига муштлаб.

Бадавий кўзани унинг қўлидан тортиб олди ва оғзини маҳкамлаб бир четга олиб қўйди. Сўнг деди:

— Ё, Аллоҳ! Бошда халифанинг хос мулозимман деб ичдинг, кейин сипоҳсоларман, деб яна ичдинг. Деди бўлса халифаликка даво қилисан. Бордию яна бир коса ичгудай бўлсанг, балки найгамбарлик даво қиларсан?

ҒУЛОМБАЧЧАНИНГ ОДАМИЙЛИГИ

Бир куни бир тўда йиғит бир мўътабар одамнинг уйига меҳмон бўлиб боришди.

Мезбон меҳмонларни ўтқизиб, ғуломбаччани чақирди ва баланд овоз билан «суфрани олиб чиқ!»— деб буюрди, лекин меҳмонларга сездирмай унга чап кўзини сал қисиб қўйди.

Ғуломбачча ичкарига кирганича ҳаяллаб кетди. Мезбон эса меҳмонлар олдида бироз хижолат чекди. Тахминан бир соатлардан кейин ғуломбачча суфрани олиб чиқди.

Хожа ғуломбаччага ўшқирди:

— Нега шунча йўқолиб кетдинг?!

— Банда суфрани олиб очсам,— деди ғуломбачча,— чумоли босиб ётган экан. Уни шу аллозда меҳмон олдига олиб чиқсам одобдан бўлмас, дедим. Яна нонини бечора нонхўрлардан тортиб олишни мурувватспалик деб билдим ва чумолилар суфрани бўшатиб чиқиб кетгунларича кутдим.

Меҳмонлардан бири деди:

— Тангри таоло суфрага барака ато қилсин, чунки у шунча чумолига таом берибди.

ПОДШОЛИКНИНГ ИНҚИРОЗИ НИМАДАН?

Абдулла Тоҳирдан ўгли сўрабди:

— Подшоликнинг инқирозига нима сабаб бўлди?

— Кечалар тинмай шароб ичдик; илк саҳардан қош

қорайтуғича намоздан бош кўтармадик; ўзимиз мангул бўлмай, давлат ишларини номуносиб одамларнинг қўлига тўлинириб қўйдик,— деди Абдулла Тоҳир.

ГОШИБДАН КЕЛГАН БАХТ

Бағдодлик бир йигитга отасидан катта мол-мулк қолди. Лекин тез орада уни сарфлаб битирди. Кўн ўтмай оғир аҳволга тушиб қолди. Бир мунча вақт нима қилишини билмай юрди. Охири *Дажли* бўйига борди ва ўзини гарқ қилмоқ мақсадида сувга отди. Шу пайт дарё ўртасида бир қайиқ турган эди. Қайиқчи уни сувдан тортиб олди.

— Қайёққа бормоқчи эдинг?— деб сўради ундан қайиқчи.

— Қайёққа борганимни ҳам билмайман, қайёқдан келётганимни ҳам,— жавоб қилди йигитча.

Қайиқчи мулоҳазалик одам эди. Бир оз ўйлаб кўриб, ўз-ўзига деди: «Бу йигит ё маккор, ё мол-дунёсидан ажраган, ёни биронтани яхши кўриб қолган бўлса керак». Сўнг деди:

— Э, йигит! Хол-аҳволнингни сўзлаб бер.

Йигитча мол-мулкидан ажраб, энди қўли қисқа бўлиб қолганини айтди.

— Бардам бўл,— деди уни юнатиб қайиқчи,— сени Дажланинг нариги қирғоғига олиб бориб қўяман. У ёни тағри-таоло ишини ўнглаб юборса ажаб эмас.

Шу тариқа қайиқчи уни дарёнинг нариги соҳилига олиб бориб қўйди. У шаҳарга қараб йўлга тушди ва бир вақт *масжиди жомий* олдида чикиб қолди. Бу ерга тумонат одам йиғилган экан. Йигитча ўзини масжид ичкарасига урди. Халқ халифанинг ҳарамидангилардан бирини сарой хизматчисига никоҳ қилиш муносабати билан тўнланган экан. Никоҳ маросими тугагандан сўнг ходимлар ўртага чикиб, олдинги қаторда ўлтирганларга бир товоқдан зар қўйиб чиқинди. Товоқларга мушқу анбар сешилган эди. Лекин йигитчани ҳеч ким ёдга ҳам олмади. Ходимлардан бири бу аҳволни халифага бориб айтди:

— Имомлар ва фозил кишилар орасида тўй ҳаёсига муносиб бир йигитча ўлтирибди.

— Нима, унинг иеми рўйхатга киритилмаган эканми?— деб сўради Маъму.

— Ҳа,— деди ходим,— киритилмаган экан, чунки рўйхат тўлиб қолган экан.

— Қани ундан сўраб кўришлар-чи,— деди Маъму ходимга,— подшо ва халифаларнинг ҳарамига чақирилмаган одамнинг кириши мумкин эмаслигини билармикан?

Йигитча ўша ходимга деди:

— Йўқ эшитмаганман. Илгари бунақа ишни қилмаганман ҳам.

Маъму уни ҳузурига чақириб деди:

— Сени бу ерга чақиритибдимми эдилар?

— Йўқ, ана уларни чақиритганлар,— деди у ҳадидан баҳраманд бўлиб ўлтирганлари кўрсатиб.

— Бизнинг ходимларимизни назарда тутаётибсанми?— деб сўради халифа.

— Ҳа, сенинг ходимларингни назарда тутаётибман,— деди йигитча,— ҳараминга кириш менга ҳам насиб бўлган экан, келиб қолдим.

Йигитчанинг дадиллиги ва софдиллиги халифага хуш келди.

— Бу йигитни ҳам хос меҳмонлар рўйхатига тиркаб қўйишлар,— деб буюрди у ходимига.

КАРРУХЛИК ДАЛЛОЛ

Каррухлик бир даллол мана буларни ҳикоя қилади: Менга таниш бир савдогар ҳар йили Хуросонга келиб кўн матоларни Бағдодга олиб кетарди. Мен бўлсам у олиб келган матоларни нуллаб, керак молларни олиб берадим ва бунинг орқасидан бир қиш ишламай ёб ётса етадиган даромад орттириб олардим. Кейинги йил у нимагадир келолмади. Бунинг оқибатида тирикчилгимга путур етди. Аҳволим оғирлашди. Уйда ўлтириб қолдим. Бир куни кўчага чиқдим ва бошим оққан тарафга қараб йўл олдим. Кун ниҳоятда иссиқ эди. Дажланинг бўйига бордим ва бир соатлар чамаси кездим. Қайтишда дарёнинг қирғоғи бўйлаб юрдим. У ер қумлоқ экан. Бир вақт бир оёғим қумга кириб кетди. Оёғимга бир нарса илингандай бўлди. Оёғимни қийинчилик билан тортиб чиқибди. Уни олдим. Қарасам пашжам орасига бир нима илашиб чиқибди. Уни олдим. Қарасам ичи тўла зар бир халта экан. Шөшиб уйга бордим ва ашш-ташил халтани очдим. Ичидан минг динор оқча чиқди. Ўз-ўзимга дедим: «Фақиру камбағаллигим ўзимга маълум. Бу олтинларни

яхшиси сарф қилмай, яшириб қўлман. Эгаси тошларудай бўлса қўлга тошираман, йўқса...» Орадан етти йил ўтди. Эгаси тошлмачи. Шундан кейин олтинтарни сармой қилиб бойиб ҳам олдим. Сармой юз минг динордан охиб кетди. Кунлардан бир куни дўкон олдига ўлтирган эдим. Кўришишдаа гариб, лекин баманни бир одам сийимдан ўтиб келди. Утаёттиб қаршимда тўхтади ва менга салом берди. Садақа тилаётган бўлса керак, деб ўйладим ва бирон нарса ҳади қилмакчи бўлдим. У менга яна бир бор тикилиб қарати-ю, йўлида давом этди. Юрагим дуқиллаб ура бошлади. дидим «тезроқ бўл, унинг орқасидеи бор!» — деб буворди. Унинг кетидан бордим, тўхтатдим. Дикват-эйтибор билан қарасам халиги мен ундан кўп наф кўрган бағдоллик савдогар экан. Уни бағримга босдим. келтиридан ўиниб, дарҳол ҳаммомга олиб бордим ва ювиб-гараб, кийим-кечагини ашмаштирдим. Сўнг қорини тўйгазиб ҳол-аҳвол сўредим.

У менга мача буларни хизоя қилди: кўп йил юртма-юрт кездим. Бир куни вилсаят ҳокими мени чақиртириб деди: «Бир дена қимматбаҳо ёқутим бор. Унга ҳеч ким, ҳатто халифанинг ҳам кучи етмайди. Уни бераман. Бағдодга олиб бориб пулла, пулига эса керакли мол сотиб олиб қайт». Уша ёқутни олиб ҳамён ичига маҳкам қилиб тикдим, устига эса минг динор оқча ташлаб қўйдим. Бағдодга келдим. Жазирама иссиқ эди. Дажлага бориб чўмилдим. Лекин, минг афеус, ҳамёнини дарё бўйида унутиб қолдирибман. Орадан бир соат чамаси вақт ўтиб қарасам ҳамён йўқ. Шошиб дарё бўйига қайтиб бордим. Қўп қидирдим, лекин уни тополмадим. Шундан кейин ўз-ўзимга дедим: «Ёқутнинг баҳоси етиб борса уч миш динордир. Бор-йўгимни сотиб, пулни ёқут эгасига тошираман». Юртимга қайтиб келганим ҳамона ҳокимнинг хузурига бордим ва бўлган гаши унга айтдим. Бағдоддан олиб келган молларимдан истаганини бердим. Лекин у бир гашида туриб олди.

— Ёқутнинг баҳоси эллик минг динор туради. Е эллик минг динор тўла, бўлмаса ёқутни қайтариб бер, — деди у.

Шу ондаёқ мени қамаб қўйди. мол-мулкимни ҳам тортиб олди. Шу тариқа етти йил қамокда ётдим. Шаҳар ула-моларининг шафийлиги билангина мени қамокдан озод қилдилар. Лекин, барибир, дўсту душманнинг маломатига чидаб туролмадим ва шаҳардан чиқиб кетилига мажбур бўладим. Бирдан-бир тилагим сени уқратин эди, мана, худогга шукр, муродимга ҳам етдим.

— Тирикчилик хуёусида кенгашиб олсак, — дедим мен унга.

У таклифимни маъқуллади.

— Таиғри таоло, — дедим мен унга. — сенинг соф эътиқодингни эътиборга олиб, йўқотган мол-мулквининг бир қисмини ўзингга қайтариб берадиган бўлади.

— Қанақасига? — таажжубланди у.

Буидан рошпа-роса етти йил муқалдам, — дедим мен унга, — сен айтган ердан халта топиб олдим. У сен тасвиқлаган ўша халтанинг ўзгинаси. Ишда минг динор оқча бор экан. Уни омонат сифатида сақлаб қўйганман. Айни соатда ўша минг динор оқчанг ёнимда, мана ол, маншанингга сарфла.

Минг динор оқчани унга санаб бердим.

— Халтаси қани, у ҳам ёнимдами? — деб сўради у.

— Ҳа, ёнимда.

— Узат буюққа.

Халтани киссамдан чиқариб тутқаздим. Халтани олиб-боқ ичини сўқди ва *руммоний* бир нарча ёқутни топиб олди. Ундан тарқалган нурдан дўкон ичи ёи-ёруғ бўлиб кетди. Хожка ёқутни кўриши билан хушдан кетди. Орадан бир соат вақт ўтиб, ўзига келди ва қўлларини очиб, таиғри таолонинг чексиз марҳаматига дуо қилади. Ёқутни ҳамёнига солди-ю, лекин минг динор оқчани рўйсарамга қўйиб: «буни олмайман», деб туриб олди. Қўп мубаллагадан кейин ундан фақат уч юз динорини олди, қолганини эса менга бахшида қилди.

УЧ ОҒА-ИНИ

Сарахслик Саъид ибн Наср деган одамнинг уч ўғли бор экан. Бирининг исми Ави, иккинчисиники — Сулама, учинчиси эса Иброҳим экан. Иброҳим жуда бадавлат. Ади ҳам ундан қолишмас экан. Уларнинг ичидеи фақат Сулама голяда фақир ва камбағал экан. Бола-чақаси кўнатиб аҳволи бирмучча оғирлашгач, ўртанча оғаси Авига арз-савз илхор қилди, ёрдам сўраб деди:

— Оғам Иброҳим ўзига тинч, бадавлат одам. Агар мени хизматга олиб, бегонага нимани раво кўрса ва менга шунга берса, рози бўлиб хизматини қилардим. Шу билан бера омон тирикчилик ўтказган бўлардим. Ави илхосининг ади-ларини Иброҳимга бориб айтди. Иброҳим ушунга раво қилиши қабул қилди ва Суламага хизматга олиб, Сулама

оғасиннинг барча хизматларини жон-дили билан бажариб юрди.

Бир куни Ави халифа *Мутаваккил*нинг ноийби амир Юсуф билан учрашиб қолди. Гап орасида амир Юсуф «Менга ҳалол бир хизматкор керак бўлиб қолди», деди.

— Менинг бировнинг омонатига хиёнат қилмайдиган бир ишим бор,— деб жавоб қилди Ави.

— Узи,— деди амир Юсуф,— менинг хузуримга олиб бор!

Ави Суламони амир Юсуфнинг хузурига олиб борди. Амир унга илтифот кўрсатди ва кичик бир хизматга тайинлади. Амир Юсуф оқчани аямай сарф қиларди; ҳисоб-китоб билан ҳам уни йўқ эди. Кўн ўтмай кирим-чиқим ишларини Суламоннинг қўлига топширди. Нативада чиқим камайиб, кирим кўнайди. Шундан кейин амир Юсуфнинг Суламага меҳри онди ва мансабини юқори кўтарди.

Сулама шу тариқа кўн ишлар давомида амир Юсуфнинг хизматини қилди; омиљкорлик намуналарини кўрсатди. Амир Юсуфнинг эса унга нисбатан иззат-хурмати ва эътиқоди тобора ортиб борди. Оқибатда Сулама анча бадавлат бўлиб олди. Мартабаен яна ҳам онди.

Кунлардан бир куни Мутаваккил амир Юсуф билан гапланиб ўтирганда унга маслаҳат солди:

— Фарзандларимнинг келажагини ўйлаб қолдим. Уларга тегишли меросини белгилаб, бирон нишончли одамни мутассадди қилиб тайинлаб қўйсам, деган фикрга келдим.

Амир Юсуф ўрнидан туриб қўл қовуштирди:

— Қўлингизнинг,— деди у халифага,— ҳалол ва нишончли бир одам бор.

Амир Юсуф унга Суламони таъриф-таваккулади, сўнг уни Мутаваккилнинг хизматига олиб борди.

Мутаваккилнинг эллик нафар ўғли ва эллик қизи бор эди. Ўғилларидан ҳар бирига уч юз минг дирҳамдан, ҳар бир қизига бир юз эллик минг дирҳамдан мерос тайин қилди. Уларнинг хўжаликларини бошқариш ишини эса Суламага топширди.

ҲАСАДЧИНИНГ ЖАЗОСИ

«Хулқ ул-нисон» китобида бундай дейилган: бир ҳасадчи ўтган экан. Унинг мўмин ва тақводор қўшниси бор экан. Ҳасадчи уни кўролмас, лекин, нимагадир, унинг ҳасад

ўқи қўшнисини нишонга ололмас экан. Охири гуломини авраб-савраб ишга солди.

— Билиб қўй.— деди у бир куни гуломига,— қўшним жонимга теги. Унга бирон шикаст етказиш учун кўн уриндим, лекин иш чиқмади. Унинг дастидан хотиржамлигимни йўқотдим. Турмушим турмушга ўхшамай қолди. Мени ўздириб унинг томига олиб чиқиб қўй. Эрталаб эса мени унинг ҳовлисида кўрадилар. Ана ўшанда у *маломат*га қолади. Молу жонидан айрилади. Шу хизматнинг учун сени тамоман озод қиламан. Озод бўлганинг ҳақида хат ҳам қилиб бераман. Эллик дилор оқча ҳам олсан. Кейин бу шаҳарни тарк этиб бошқа шаҳардан маскан қилишни мумкин.

Гулом жавоб қилди:

— Э, хойжа! Ақллик одам бундай иш қилмайди. Унга ҳасад қилиб нима орттирасан?

Лекин гуломнинг гаплари унга қор қилмади. Шундан кейин жаҳли чиқиб хожасиннинг бошини шартта кесиб олди ва қўшнисининг томига улоқтирди. Эртаси куни эса бу шаҳарни тарк этиб Исфаҳонга қочиб кетди. Қўшнини эса қотилликда айблаб султоннинг одамлари ҳибсга олдилар. Лекин кўн ўтмай яхши одамларнинг *шафқатлиги* билан озод этилди.

ҲАСАДНИНГ ОҚИБАТИ

Улуғ бир подшоҳнинг Абу Тамам исмли фозил ва доно вазири бўлган экан. Подшоҳнинг яқин мулозимлари унга ҳасад қилиб, молу жонига қасд қилдилар. Вазир ҳаёти хавф остида қолиб, бир куни кечаси пайт пойлаб мол-мулкдан кўтарганча олиб шаҳардан чиқиб қочди. Кўн йўл юриб *Олон* деган мамлакатга бориб қолди. Тег ёнбағрига чодир тикиб, ўша ерни макон қилди. Бора-бора унга Олон мамлакатининг хавоси ёқиб қолди, зилол сувлари хуш келди. Одамлари билан чиқишиб кетди. Кўн ўтмай Абу Тамамнинг овозаси шаҳарга ҳам бориб етди. Ундан Олон подшоҳи хабар топди.

— Юртимизда улуғ бир зот пайдо бўлди,— деб хабар бердилар унга.

Подшо Абу Тамамини саройга чақиртирди. Илгари подшоҳлар хизматида кўп бўлгани учун чўчимди ва саройга борди. Олон подшоҳи уни яхши кўтиб олди ва ҳол-аҳвол сурштирди. Сўнг уни сарой хизматида тақлиф қилди.

Абу Тамамнинг мақсади ҳам шу эди. Шунинг учун

Олси подшоенинг тахавфини қабул қилди ва унинг хизматида қолди. Подшо унга турли-туман юмушлар буюриб, обрў-эътиборини юкори кўгарди. Бора-бора у билан кенгашмай бирон иш тутмайдиган бўлиб қолди.

Бир кун Абу Тамам подшога арз қилди:

— Бечора бир одамман. Сиз эса, хазрати олийлари, бандага ҳаддан ортиқ илтифат кўрсатаётибсиз. Бошқалар ҳасад қилиб, адоват тирдобида қилиб кетмессам, деб кўркаман.

— Уларнинг сўзларига қулоқ солмагаймиз, — деб жавоб қилди подшо.

Абу Тамам хотиржам бўлди ва хизматида давом этди. Подшо эса унга турли-туман навозиллар кўрсатди. Бир вақт саройда Мушаййир деган одам пайдо бўлди. Подшонинг тўрт вазирини бўлиб, Мушаййир уларга бошлиқ экан. Мушаййир Абу Тамамга ҳасад қила бошлади. Подшо бўлса тамом Абу Тамамнинг қўлига қараб қолган эди. Буни кўриб Мушаййирнинг дуди фиғони оламини тутди. Охири у вазирлар билан гапни биҳ ерса қўйиб, Абу Тамамни йиқитишга қарор бердилар.

Туркистон хонининг гўзал ва оқилда бир қизи бор эди. Теварак-атрофнинг подшолари унга одам қўйган, лекин мақсадига етишмаган, совчилари эса бошидан ажраган эдилар. Мушаййир ва унинг гуманитарлари бундан фойдаланиб қолмоқчи бўлишди. Улар фурсат топиб подшога Туркистон хонининг қизидан гап очдилар. Бора-бора унинг қалбини ўша маликага ром қилдилар. Кўп ўтмай подшо ўша гўзал маликанинг ишқиде савдойи бўлиб қолди. Вазирларни чақиртириб бу ҳусусда кенгаш ўтказди.

— Бу *матлуб*нинг рўёбга чиқиши ва ўша маҳубанинг висолига етишининг тадбири қандай? — деб сўради подшо.

Вазирлар бир оғиздан дедилар:

— Туркистон хонининг хузурига совчилар юбориб қизини сўратинг, зора, рози бўлса. Уйлаймизки, Туркистон хони Олон подшоши билан қуда бўлишдек шарафдан мамнун бўлур, ғойибдан келган бу бахтви ғанимат билиб, қизини беришга рози бўлур.

— Совчиликка ким муносиб эрур, — деб сўради подшо.

— Ҳеч ким Абу Тамамнинг олдида тушолмайди, — дедилар вазирлар бир оғиздан. — У подшоларининг хизматида кўп бўлган, одоб ва муомала йўлини яқини билади.

Бу фикр подшога маъқул тушди. Абу Тамамни чақиртириб унга ўз мақсадини айтди. Абу Тамам таъзим қилиб деди:

— Ҳонимиз подшога фидо бўлмай. Шохимнинг амр-фармонлари бош устига.

Подшонинг амри билан сафар эгар-жабдуқлари хозирланди. Абу Тамамни катта совга-саломлар билан Туркистон хонининг хузурига жўнатдилар.

Хон уни иззат-иқром билан кутиб олади, унинг шарафига катта зиёфат берди. Зиёфатда унга ёнидан зой кўрсатди. Абу Тамам ўз подшоенинг совга-саломларини тошиқри, сўнг қуда-анданин хусусида сўз очди.

— Менинг учун Олон подшоши билан қуда-анда тутинишдан кўра ортиқча бахт борми, ўзи? — деди хон. — У эваз подшо, мамлақати бевофи. Розиман. Лекин бизнинг бир одатимиз бор. Эртага саҳар билан бориб қизни ўз қўлига билан кўр. Хўн ўзингга кенгаш. Бордию шохингга муносиб топсанг, сўнг фотиҳа қилурмиз. Ёқмайдиған бўлса зоримиз бор, зўримиз йўқдир. Охири надомат ва ишаймонга ўрин бўамасин.

Абу Тамам таъзим қилиб деди:

— Ул қарима сизнинг ишқини камарингиздан пайдо бўлган экан, демак у хон авлоди. Мен ўз подшоимга маҳрамман, сенинг ҳарамингга эмас. Шундай экан, унинг хузурига кириш у ёқда турсин, ҳатто деворининг соясига назар ташлаш ҳам гуноҳи азимдир.

Хон Абу Тамамнинг ақлу фаросати, ахлоқу одобига таҳсин ўқиди.

— Худога шукрки, подшоҳинг, унинг умри узун бўлсин, сендай одоблик хизматкорни тарбия қилибди. Сиримни сенга айтсам бўлади. Сендан аввал келган совчилар менинг бу имтиҳонимдан, ўтишолмади. Маликани кўришга рози бўлишиб, бошларидан айриқдилар. Сенда бу қалар ҳурмат ва одоб намуналарини кўриб, англадимки подшоҳинг ҳам ақлли одам экан.

Шундан кейин уламолар ва қозини чақиртириб малика билан Олон подшоенинг никоҳига фотиҳа бердилар. Абу Тамам маликани Олонга олиб келди...

Подшо билан Абу Тамамнинг яқинлиги яна ҳам ортди. Вазирлар бунни кўриб саросимага тушдилар. Охири янги ҳийла-найранг ўйлаб топдилар. Подшонинг оёқларини уқаловчи ижкита турк гуломи бор эди. Вазирлар уларни шига солдилар. «Абу Тамам элида Туркистон хонининг қозига ўзи ошиқ бўлиб қолган», деган гапни ўргатдилар. Гуломлар бир кун кечкурун подшоенинг оёқларини уқалаб туриб подшога шу гапни ошқор қилдилар:

— О, биродари азиз, — деди гуломлардан бири шери-

гига,— эшитдингми, анови туз кўр қилгур Абу Тамам шохимизнинг ҳақ-неъматига хиёнат қилибди. Яқинда бир одамга дебди: «агар Туркистон ҳокимининг қизи мен билан дўстлашиб қолмаганда, ҳаргиз юртини ташлаб бу ерларга келмас эди?». Подшо бу гапларни эшитиб газабланди ва ўз-ўзига мулоҳаза қилди: «Воридно бу гапларни мансабдорлардан эшитганимда ҳасадга йўйиб кўя қолардим. Ғуломларнинг Абу Тамамга қандоқ гуна-қудурати бўлиши мумкин?» Кечаси билан мижага қоқмай изтироб чекди. Эрта билан Абу Тамамни чақиртирди:

— Агар подшо бирон кишининг бошини силаса, инъому аҳсон билан тарбият қилиб, мартабабини кўтарсаю, у бўлса хожасининг ҳақ-ҳуқуқига хиёнат қилиб, уни бадном қилса, ундай одам қандай жазога лойиқ? — деди Абу Тамамга тик қараб.

— Ундай одамни ўлимга маҳкум этмоқ лозим. Бу билан рўйи замин попокларнинг биттасидан тоза бўлади,— деб жавоб қилди Абу Тамам.

Подшонинг амри билан Абу Тамамни ўлдирдилар. Подшонинг маликадан ҳам кўнгли совиб кетди. Унга бошқа илтифот қилмай қўйди.

Лекин подшо бир неча кундан кейин гаройиб бир воқеанинг устидан чиқиб қолди. Бир куни кечаси уйқуси қочиб ташқарига чиқди. Сарой атрофини айланиб юриб ҳалиги икки турк ғуломларнинг ётоқхонаси олдига бориб қолди. Ичкаридан овоз келарди. Улар бир халта зарни бўлишаётди, жанжаллашиб қолишган эканлар. Улардан бири деди:

— Ўша гапни подшога айтган мен бўламан. Шунинг учун олтиннинг катта қисми менга тегишли.

— Йўқ,— деди иккинчиси,— қалъани олган ҳам, лашкарни йўқ қилган ҳам сен эмассан. Менга ўша бўҳтон гапни айтиб не шараф ордирдинг?!

Подшо ғуломларнинг можаросини эшитиб, ҳамма парсага тушунди. Эрталаб уларни ҳузурига чақиртириб, таҳлид ва нўписа билан сўроқ қилди. Охири улар иккору бўлишди.

— Бу гапни бизга вазирлар ўргатган эди,— дедилар улар тавба-тазарруъ қилишиб.

МАҚТАНЧОҚНИНГ ҚИСМАТИ

Бир куни арининг кўзи зўр машаққат билан инига дон судраб бораётган чумолига тушди. Таъмагирилиги тутиб унга деди:

— Э, чумоли! Ўзингни бу қадар азобга қўйишиңдан муддао нима? Бу балони не сабабдан ихтиёр қилдинг? Менинг ҳаётим, емин-ичминимга қараб ин тутсанг бўлмайдингми? Подшолар дастурхонидаги ҳар қандай таом менсиз ейилмайди. Шамолни миниб учаман, истаган ерга қўнаман, пайзамни ёвнинг жигарига санчаман. Хуллас, нимани кўнглим тиласа шуни ейман.

Сўнг парвоз қилди ва тўғри қассобнинг дўконига бориб кашорадаги осиб қўйилган гўштга қўйди. Қассоб қўлида пичоғини тутиб турган эди, уни мўлаҳазага олди ва нимталаб ташлади. Шу ерда пойлаб турган чумолилар эса уни судраб кетдилар.

ОЧҚСЗ МУШУК

Мухаммад ибн Аҳмад Бағдодийнинг мушуги бор эди. Ҳар куни унга бир парчадан гўшт бериб турарди. Бир куни мушукни кабуатархонада тутиб олдилар, сўйиб терисини шилдилар ва уни чўнга олиб кабуатархона эшигига олиб қўйдилар. Шу пайт фавқуллоҳда Мухаммад ибн Аҳмад Бағдодий кабуатархона олдидан ўтиб қолди ва мушугини шу алфозда кўриб деди:

— Биз бериб турган бир парча гўштга қапоат қилганимда бу аҳволга тушмаган бўлардинг.

ОДОВСИЗ НАДИМ

Фазл ибн Саҳлнинг икки надими бор эди. Бирининг исми Наср ибн Ҳорис, иккинчисиники — Собит ибн Ширвон. Улар бир кеча шароб базми авжига чиққан бир пайтда Фазл ибн Саҳлдан тап тортмай бир-бирини мазах қилдилар, охири бир-бирлари билан аччиқланиб қолшди. Наср ибн Ҳорис Собит ибн Ширвоннинг салласини юлиб олиб ерга улоқтирди. Собит ибн Ширвоннинг шу қадар жаҳли чиқдики, қизариб-бўзариб кетди.

Фазл ибн Саҳл уни юнатмоқчи бўлиб, деди:

— Нега хафа бўлдинг? Қўй, аччиққа ҳай бериш керак.

— Сендан ҳам тап тортмай сув сениб юборса-ю, яна нега хафа бўлмайини? — деди қўйиниб Собит ибн Ширвон.

— Ўзингни бос,— деди Фазл ибн Саҳл,— сенинг юзингга сепилган ўша сув, менинг олдимга оқиб келди.

ОТГА ТАҚА ҚОҚИШАЕТГАНДА ТОШБАҚА ҲАМ...

Наср ибн Сомоний замонда Бухорода бир савдогар ўтган экан. Уларнинг уйлари бир кўчада қарама-қарши экан. Савдогарнинг тапбаи ва подои ўгли бўлиб, Наср ибн Ахмад бонарти отлашиб кўчага чиққудай бўлса, уни кўриб ҳаваси кетар ва омир то кўздан гойиб бўлгунча орқасидан суқлашиб қараб турар эди.

Ота ўлган, савдогарнинг ўгли ундан қолган мол-мулкнинг қисмида вақт ичида еб-ичиб битирди. Қолган пулга от ва ишга гулом сотиб олди. У аҳён-аҳёнда отлашиб шаҳар айланар, қайтгач шаробхўралик қиларди. Гуломлар эса унинг оёқ тарафида хизматга мунгазир бўлиб ўтиришарди. Шу заълда бир қанча вақт ўтди. Унинг ўша икки гулом ва отдан бошқа сармойеси қолмади. Охири гуломларини ҳам, отини ҳам бозорга олиб чиқиб сотди. Оқчанинг бир қисмига эшак сотиб олди, қолганини тирикчилигига сарфлади. Тирикчилиги зўр-базўр ўтарди. Шундай бўлса ҳам шаҳар кезишни тарк этмади. Наср ибн Сомоний кўчага чиқди дегунча, у ҳам эшакига миниб ортидан эргашарди. Уйига қайтгандан кейин эса шаробхўралигини қиларди.

Бир куни шароб ичиб ўтириганда бирдан кўчадан шовқин-сурон эшитилди.

— Бу қандай шовқин-сурон? — деб сўради у хизматкоридан.

— Амир Наср ибн Ахмад кўчадан ўтиб кетаётibdилар, — деб жавоб қилди хизматкор.

Савдогарнинг ўгли кайфи бирмунча ошиб қолган эди: «Бор, унинг бошини кесиб кел!» — деб буюрди хизматкорига.

— Ё Оллоҳ! Ўйлаб гапиряписизми, ё... — деди таъжжубланиб хизматкор.

— Бор, дегандан кейин бор! — ўшқирди хўжайин.

Хизматкор «хўи бўлади», деди-ю, ташиқига чиқиб кетди.

Хўжайин эса дора қилиб қолди.

Ортдан кун, ортдан бейважча ўзига келиб хизматкорни эшитиб олди:

— Кочқудан эшакнингда есига ишма деб эдим?

— Наср ибн Ахмад Сомонийнинг бошини кесиб кел! — деб буюрди амин.

— Сен қандай қилдинг? — деб сўради хўжайини кун ўшиб.

— Мен қандай шундай дора қилиб қолдим, қайин

ана пушаёмой бўлиб жерманг, деб амр-фармонингизни бажармадим.

— Ўйини қилибсан, — деди хўжайин ўзига келиб, — чунки у одам менинг ҳамсоям эди.

ДАРДИ БЕДАВО

Шоҳид деган шoir танҳо китеб мутозил қилиб ўлтирган эди, бир жоҳил танини кириб келди. Салом-алиқдан кейин деди:

— Хожа нега танҳо ўлтирибдирлар?

— Се-и футиб шундай ўлтирган эдим, — деб жавоб қилди шoir.

«ҚОГОЗХҲР» ВОЛИИ

Бир жабрдийда Султон Масъуд ҳузурига бориб арз қилди:

— Шоҳим, йўлим Гур орқали ўтди. Гур ҳокими мени тутиб олди ва бор-йўғимни олиб қўйди.

Султон «унинг молини қайтариб бер!» деган мазмунда Гур волийсига хат ёзиб берди.

Гур амири унинг устидан кулди, роса дўппослатди, сўнг султоннинг мактубини унга мажбуран едириб, қувиб юборди.

Жабрдийда яна *Ғазна*га борди ва бўлган воқеани султонга арз қилди. Султон котибга Гур ҳокимига таҳдидомуз хат ёзиб беришини, унда «бу сафар ҳам бечоранинг молини қайтариб бермасанг жазога тортиласан», деган гапни ёзиб қўйилишини уқдирди. Котиб эди қогоз олиб хат ёзишга тутинган ҳам эди, жабрдийда унинг қўлидан тутди ва султонга зорланди:

— Аъло ҳазрат, узундан-узoқ мактубиниёг кераги йўқ, бър парча қогоз бўлса kiffoя.

— Нега? — деб таъжжубланди султон.

— Чунки, — деб жавоб қилди жабрдийда, гуранклар қогозхўр эканлар. Катта қогозга ёзилса ана чайнаб ютолмай қийналиб қолгивмасми, — дейман-да.

СУВНИКИ — СУВГА КЕТИБ

Басралик бир одамнинг бир неча соғин қўйи бор эди. Лекин ҳар куни кўришардики соғиб қўйилган сутни ичиб қўяр эди. Қўй эгаси бўлса сутга сув қўшиб, бозорга олиб бориб сотарди. Қуналардан бир куни чўпон ҳалиги одамга деди: «Э, хожя, бундай қилма. Оқибати ёмон бўлади». Лекин у қуноқ солмади — сутга сув қўшаверди. Бир куни қўйлар тоғ ёнбағрида ўтлаб юрардилар. Бирдан довул кўтарилди, жала қўйди. Тогдан сел келиб қўйларни оқизиб кетди. Кечкурун қишлоққа чўпоннинг бир ўзи қайтиб келди. Хожя ундан қўйларини сурштирди. Чўпон жавоб қилди: «сутга сен қўнган сувлар бир-бирига қўшилиб селга айланди ва қўйларинини оқизиб кетди».

ХИЗМАТКОР КУНДА ЭМАС, КУНИДА БЕРАК

Али Муқотил деган одам мана буларни ҳикоя қилади: Йигитлигимнинг бошларида Ходининг хизматида бўлган ва унга *махрами асрор* эдим. Бахтга қарши халифалик тахтига ўлтирганда кейин мени бошқа хузурига чақиртирмай қўйди. Маълум вақт аламдан ёниб юрдим. Бир куни «халифа саройдан чиқиб чорбоққа борармин», деган хабар эшитилди. Кўчага чиқиб йўл пойладим. Бир вақт у мен турган ердан ўтиб қолди. Санчиб ўрнимдан турдим, йўлга отилиб чиқиб салом бердим ва ўзимни таништирдим:

— Мен сизнинг аввалги қўлингиз Али Муқотил бўламан.

— Кўриб турибман, — деди-ю, лекин илтифот кўрсатмади. Отига қамчи босди...

Бўлган воқеани Навфалга айтдим.

— Подшоларнинг одати шулки, — деди у менга, — салтанат тахтига чиққанларидан кейин аввалги хизматкорларини ўзидан йироқлаштирадilar.

ОЧКЎЗЛИК ОҚИБАТИ

Жаҳон кезган сайёҳлардан бири бундай ҳикоя қилади: «Йигитлик ва куч-қувватга тўлган кезларимда бир вақт ёлғиз йўлга чиқдим. Йўлтўсарлардан чўчимадим. Кўп йўл босиб бир пайт қўл ўртасида жойлашган работ олдидан

чиқиб қолдим. *Работ*бон попок ва хунхор одам экан, у доимо яккаю ягона йўловчига қўноқ, отига ем-хашак бераркан. Яхши меҳмон қилиб ётқизар, туи яримлангач эса унинг бошини кесиб, молу мулкнинг ўзиники қилиб оларкан. У менга зўр илтифот кўрсатди. Ўзимга қўноқ, отимга ем-хашак берди. Овқатланиб бўлганимиздан кейин «шаробга майлингиз қалай?» — деб сўради. «Майли, ҳазми таом учун ёмон бўлмас», дедим мен унга. Бир қўза шароб кўтариб қадди алифдек бир бола кириб келди. У *работ*боннинг ўгли экан. Бола сертақаллуфлик билан соқийлик қилди. Кайфим ошиб, уйқу қолиб келган бир пайт бизга бир хонага жой солиб беришди. Боланинг жойи эшик олдида, меники эса тўрида эди. Бир пайт болага ёпиша кетдим, у қаринглик кўрсатди. Олиша-олиша охири ҳолдан тойдик. Мен боланинг ўрнига ўтиб ётдим. Лекин уйқум қочиб кетди. Бир пайт эшик гийқиллаб очилди ва қўлида ничоқ билан *работ*бон кириб келди. Менинг устимдан ҳатлаб ўтиб боланинг тенасига борди ва устига мишиб олиб бошини шартта кесиб олди.

Шундан кейин англадимки, бу бадбахт менинг жонимга қасд қилган экан. Ўрнимдан санчиб турдим ва қозикқа илиб қўйилган қиличимни олдим-да, гилофидан сугириб, *работ*бонга ташладим. Шунда *работ*бон мени эмас, балки ўз ўглини ўлдириб қўйганини найқади. Ничоқни ташлаб дод солди, сўнг тавба-*тазарру* қилди.»

БИРОВГА ЧОҲ ҚАЗИСАНГ ЎЗИНГ ТУШАСАН

Сариқ исмли бир одам бошидан кечирган мана бу воқеани ҳикоя қилиб берди: Бир куни ёлғиз отланиб йўлга чиқдим. Йўлда яхши қуролланган бошқа бир отлик менга ҳамроҳ бўлди. Ярим йўлга борганимизда қаршимиздан отлик ўғри чиқиб қолди ва шеригим билан қилич чопишиб кетишди. Қўн олишганларидан кейин ўғри шеригимни ўлдириб қўйди. Кейин у менга ҳамла қилди.

— Ахир мен сенга қўл кўтарганим йўқ-ку, нега мени ўлдирмоққа қасд қилдинг? Мендан нима истайсан? — дедим мен унга.

У сўзларимга қулоқ солмади. Боримни олди, сўнг қўл-оёғимни боғлаб ташлаб кетди. Кечгача очу яланғоч саҳрода ётдим. Кечаси бир плож қилиб қўл-оёғимни бўшатиб олдим ва йўлга тушдим. Бир пайт узоқдан чироқ шуъласи кўринди. Ўша тарафга қараб юрдим ва чодир

олдидан чиқиб қолдим. Чодирга кирдим, қарасам бир одам аёя билан маннат қилиб ўлтирибди. Ўша одам менга кўзи тушини билан саяиб ўридан турди ва қилич ўқталди. Кўн ялиниб-ёлвордим, лекин бўлмади. Мени ўлдиршига қасд қилди у. Халиги хотин «бу одамни менинг олдимда ўлдирма», деб кўн зорлади, аввалда қўлоқ соғиса келмади. Дикқат билан қарасам, бу золим ўша мени чўлда банди қилиб ташлаб кетган ўғри экан. Охири у мени ташқарига олиб чиқди ва қуриб қолган бир ариқнинг тубига олиб тушди, чўк тунеллашиб бўғизламоқчи бўлди. Энди қиличнинг кўтарган ҳам эгиси, бирдан шернинг наъраси тегарак-атрофни тўтди. Ўғри қилични ташлаб қочди, шер бўлса уни қуриб кетди.

ЎҒРИЛАР ФИТНАСИ

Ғулом ибн Имом ҳикоя қилади: Басранинг Убулласида бир савдогарининг хонадошида хизмат қилар эдим. Бир куни беш юз динар оқчани латгага ўраб кўйишимга солдим ва кемага тушиб Убуллага қараб йўл олдим. Кемага чиққандан кейин халтани кўйишимдан олиб олдимга қўйдим. Кема энди силкиган ҳам эдики, қирғоқда қироат билан қуръон тиловат қилиб ўлтирган бир кўзи ожиз одамга назарим тушди. У шу қадар чиройли тиловат қилардики, кемачи беихтиёр кемани тўхтатди. Биз иккимиз унга тикилиб қолдик. Кўзи ожиз кемачига ялиниб-ёлвориб бирон ободроқ манзилга элтиб кўйишини илтимос қилди. Кемачи бўлса уни раижитди. Мен уни койиб бердим:

— Бир кекса ожиз хофизни не сабабдан раижитасан? Уни кеманга олсанг нима бўларди?

Шундан кейин кемачи уни кемасига чиқариб олди. Хофиз то манзилимизга етқунимизгача тиловат қилиб борди, мен эса унга тамом маҳлиё бўлиб қолибман. Убуллага яқин қолганда ўша ерда тушириб қолдиришларини илтимос қилди. Шу пайт қарасам халта гойиб бўлибди. «Халтам қани?» — деб дод-фарёд кўтардим.

Кемачи мени сўка кетди:

— Ахир мен сен билан кемада бўлсам, бирон ерда тўхтаб, ундан тушмаган бўлсам, халтавгни гойиб бўлганини мен қаердан билар?!

Хофиз ҳам зорланди, қасам пиди. Хуллас, нима қилсам мени маломат қилишди. Халта қаерга гойиб бўлганини

билолмадим, ўйлаб ўйимга етмадим. Борди-ю, улар олиб кўйишган бўлсалар, уни қаерга яширишди? Охири уларнинг беғаразлигига ишонч ҳосил қилиб, ўз-ўзимга дедим:

«Тангри таоло шу мол-дунёни менга раво кўрмаган, таҳлика ва муҳтожликда кун кечиршига мубтало қилган экан. Энди бола-чақа ризқ-рўзсиз қоладиган бўлди. Ватанини тарк этиб бошим оққан тарафга кетадиган бўлдим». Ўйимга бормамай бир ерда тунаб қолишга ва эртаси куни намози бомдоддан кейин жўнаб кетишга аҳд қилдим.

Хуллас дилда дарду алам, кўзларим нампок йўлда борардим. Бир йўловчига йўлиқдим. Аҳволимни кўриб мендан нима бўлганини суриштирди. Бор гапни айтдим.

— Қўрқма,— деди у,— мен сенга йўл кўрсатаман, оқчангни топиб оласан. Бозорга бориб бир даста бугдой пон, яхши таомлардан сотиб ол. Сўнг зиндонбонга бориб «мени қамаб қўй», деб илтимос қил, Зиндоннинг тўрида Абубакр Нуъос исмли бир одам ўтирибди. Пон билан таомларни унинг олдига қўй. Овқатни еб, дуо-фотиҳа қилиб бўлгандан кейин олдингга келади ва «менга нима юмушнинг бор?» — деб сўрайди. Шунда бор гапни унга айт. Пулингни ўша Абубакр Нуъос топиб беради.

Бозорга бориб ўша йўловчи айтган нарсаларни харид қилдим, сўнг зиндонбоннинг олдига жўнадим. У илтимосимни қабул қилди ва мени зиндонга ташлади. Олиб келган нарсаларимни Абубакр Нуъоснинг олдига қўйдим. Сўнг бошимдан кечирганларимни унга бирма-бир сўзлаб бердим.

— Бу ердан чиқиб Бани ҳалол қабиласининг юртига бор; фалон дарвозадан кириб, фалон маҳалланинг бир четидаги фалон ҳовлига кир. Ҳовлида тўрт тарафи бўйра билан ўралган тўртта суфа бор. Деворига миҳ қоқилган. Миҳлардан бирига чироқ осилган. Чопонингни ечиб миҳга ил, сўнг бир бурчакка бориб ўлтир. Хаял ўтмай бир тўда одамлар пайдо бўлишади. Улар ҳам чопонларини ечиб ёнинга ўлтиришади. Кейин шаробхўрлик бошланади. Сен уларга қўшил. Маълум фурсатдан кейин қўлингга қадаҳ олиб: «Барча шод-хуррам бўлгай, Абубакр Нуъоснинг таи-жони омон бўлгай!» — деб айт. Улар менинг номимни эшитишлари билан чўчиб тушадилар, сўнг ўзларига келиб, менинг шаънимга ҳамду сано ўқийдилар. Кейин: «Нима, у ҳам сенинг аҳволингга тушиб қолдими?» — деб сўрашади. Сен: «Ҳа, шундай

бўлиб қолди»,— деб жавоб қил. Кейин: «Сизларга дуо деб юбордилар ва айтдиларки, ўша сизлар кеча ўғирлаб қўйган халтадаги оқча менинг қариндошимга тегишли эди»,— дегин.

Мен зиқдондан чиқиб Абубакр Нуъоснинг айтганларини қилдим. Улар билан таом еб, шароб ичдим. Шу тариқа бир неча кун ўтди. Бир кун шаробхўрлик вақтида қадаҳ кўтариб: «Абубакр Нуъоснинг эсон-омонлигиндан шод бўлингилар!»— дедим. Ўша одамлар унинг номини эшитилари билан ҳўчиб тувдилар, сўнг: «Ул зот бизга устоз ва йўлбошичи бўладилар. Биз унга жонимизни фидо қиламиз»,— дедилар. Абубакр Нуъоснинг саломини етказдим ва оқчамни талаб қилдим. Улардан бири шу пайтнинг ўзида халтамни олиб чиқиб олдимга қўйди. Миннатдорчилик билдириб, дедим:

— Бор-йўгим шу эди, бердингилар. Раҳмат сизларга! Лекин, бир илтимосим бор, айтсам майлими?

— Майли, айтақол,— дейишди.

— Халта қандай қилиб сизларнинг қўлингизга тушиб қолди? — сўрадим мен.

Бир соатлар чамаси айтгилари келмай, важ-корсон кўрсатдилар. Охири улардан бири менга мурожаат қилди:

— Мени танидингми?

Диққат билан қарасам ўша қироат билан тиловат қилган кўр экан. Бошқаларга ҳам назар ташладим. Кемачи ҳам шу ерда экан.

— Мана бу кўр,— деди у менга мурожаат қилиб,— тиловат қилиб сени чалғитиб турди, мен эса сездирмай халтангни олиб Дажлага отдим. Ғаввос дўстларимиз уни сув остидан олиб чиқдилар. Бугун уни тақсимлайдиган кунимиз эди. Бахтга қарши устознинг амр-фармони келиб қолди.

ТҮРТ САИҲ

Қадим-қадим замонларда тўрт ўртоқ сафарга отланибдилар. Бири шаҳзода, иккинчиси вазирзода, учинчиси савдогар ўғли, тўртинчиси деҳқон боласи экан.

Улардан бири гап бошлади:

— Оламда нима гап? Бизлар буни билишимиз керак.

Сўнг ўртага савол ташлади:

— Осойишталик ва фароғат нимадан?

— Олам биноси экин-текин билан *устувор*,— деди деҳқон боласи.

— Йўқ, ҳамма гап *тижорат* илмини билишда,— деб эътироз билдирди савдогарнинг ўғли.

— Шарофатли насабга эътиборда,— деб айтди вазирзода.

Шаҳзода дедики, ҳамма нарса қазою қадардан нешонага битгани бўлади.

Шу тарада кечгача қизгин бахслашдилар. Хар уччаласи ўша ўртага савол ташлаган деҳқон йиғитга ёпиндилар.

— Бугун емоқ-ичмоққа бир нимамиз йўқ. Сенинг эътиқодинга кўра ҳамма гап касб-ҳунарда. Қани, бизга касбнингнинг кароматини кўрсат ва тонган-тутганинг билан бизни меҳмон қил.

Шундан кейин улар шаҳарга қайтиб келдилар, йиғитлардан бири деҳқон йиғитга пичинг отди:

— Бу шаҳри азимда қандай тирикчилик қиласан?

Деҳқон йиғит чўлага чиқиб ўтин қилиб келди, уни бозорга олиб бориб ярим динорга сотди ва ўша пулга шерикларини меҳмон қилди. Сўнг шаҳар дарвозасига «бир кунда тонганим ярим динор бўлди», деб ёзиб қўйди.

Эртаси кун навбат савдогарнинг ўғлига келди. У эрталаб шаҳарга борди, бозор айланиб савдогарларнинг гапларига қулоқ солди. Кўпчилик бугун катта бир кема шаҳар *бандарига* келиб тўхтагани, савдогарлар қимматбаҳо матолар олиб келганлиги ҳақида сўзлашардилар. Савдогарнинг ўғли бандарга қараб чопди ва бориб савдогарлар олиб келган нафис матоларни улгуржисига сотиб олиб, бозорга олиб бориб майдалаб пуллади ва шу йўл билан минг динор фойда орттирди; шаҳар дарвозасига «касб-коримнинг бир кунлик даромади минг динор», деб ёзди, сўнг бориб дўстларини зиёфат қилди.

Навбат вазирзодага келди. У ҳам омад тилаб шаҳар айланди. Охири бир дўстни йўлиқтириб қолди ва қулоғига бир нималар деб шивирлади. Дўсти унга эллик дирҳам олиб чиқиб берди. Вазирзода шаҳар дарвозасига «олий насаблик ва маърифатлиликнинг бир кунлик баҳоси эллик дирҳам экан», деб ёзиб қўйди...

Навбат шаҳзодага келди. У таваккал қилиб шаҳарга чикди ва уни кечгача гир айланди. Тўсатдан катта тўс-тўполон ва дод-фарёднинг устидан чиқиб қолди.

— Бунинг сабаби нима? — деб сўради шаҳзода йўловчидан.

— Подшо хазратлари оламдан ўтдилар,— деди у.— хўёл ўтмай уни дафи қилгани олиб ўтадилар.

Шаҳзода бу одамларга нотаниш эди. Шунинг учун

унга эътибор беришмади. Шундан кейин аза тутиб ўлтирган амирларнинг олдига борди. Улар марҳумнинг тахт вориси йўқлигидан, кимни подшо қилиб кўтаришни билишмай бошлар қотиб ўлтиришган эканлар. Ҳар ким ўз номзодини ўртага тикиштирди. Бирдан улар қаршиларига келиб ўлтирган йигитнинг подшоёда эканлигини сезиб қолдилар. Ҳол-аҳвол суриштирдилар, унинг фалон подшонинг авлоди эканлиги маълум бўлгач, ҳаммалари бир бўлиб уни тожу тахт билан зийналадилар. Шундан кейин подшоёда халиги уч дўстнинг олдиртириб келди. Вазирзодани — вазирлик лавозимига, сардогарининг ўглини — мирзабошиликка тайинлади. Дехқон йигит кичик бир юмушга тайинланди. Подшоёда шаҳар дарвозасига «бир кунининг самариси подшонинг қазо қилиши бўлди», деб ёзиб қўйди.

ПИНҲОНИЙ УҒРИ

Ҳоруи ар-Рашид замонда Аҳваз ноҳиятида ўғри кўпайиб кетди. Уларнинг дастидан одамлар озор чекди, кўпларнинг ёстиги қуриди. Буни Ҳоруи ар-Рашидга етказдилар. Халифа уларга қарши амир Масрур Хом ботчилигида аскар юборди ва амир Масрур ўғриларнинг барчасини тутиб бошини кесиш ва Бағдодга олиб келишни буюрди. Яна уларни эҳтиёт қилиш ва ҳар манзилда кесилган бошларни ҳисоб-китоб қилиб туришни буюрди. Амир Масрур халифанинг айтганларини зиёда қилиб бажарди. Кесилган бошларни қонга солдириб, оғзини маҳкам қилиб боғлатди, сўнг Бағдодга қараб йўлга тушди. Кечқурун бир манзилга келиб тушдилар. Қонини очдириб қараса, кесилган қирқ бош бус-бутун бўлиб чиқди. Эртаси эрталаб йўлга чиқиш олдидан қонни очиб каллаларни ҳисоблаган эдилар битта бош кам чиқди. Ҳаммалари кўрқиб кетдилар. Шу аснода рўпараларидан эшак минган қария чиқиб қолди. Унинг қўлида «Қуръон» ва кўзларини юмганича тиловат қилиб келарди. Салом-алиқдан кейин амир Масрур сўради:

— Кимсан? Қайёққа кетаётибсан?

— Ҳожи ва ҳофизман. Бошим оққан тарафга бораётирман, — деб жавоб берди қария.

Амир Масрур яқинларига деди: «Мен бу одамга ишонмай турибман. Уни ушланглар ва бошини кесиб

ғойиб бўлган калла ўрнига қонга солинглар!» Мулозимлар амирнинг фармойишини бажардилар.

Яна бир манзилда тўхтаб каллаларни ҳисоблаб қарасалар тағин битта бош кам чиқди. Ҳаммалари ҳайрон бўлдилар. Эртаси кун йўлда бир аёл кишини учратиб қолдилар. Амир Масрурнинг фармойиши билан унинг бошини ҳам кесиб олдилар ва йўқолган калла ўрнига қонга солдилар.

Бағдодга киргандан кейин қонни очиб ҳисобласалар энди кесилган бошлар қирқ битта бўлиб қолибди. Амир Масрур буни қазою-қадарнинг сирру асорига, ўша биринчи учраган чолнинг сеҳрига йўйди.

Саройга бориб бўлган воқеани халифага сўзлаб бердилар.

— Бошқалардан кўра, — деди халифа, — ўша чолнинг боши кесилганидан кўпроқ хурсандман, чунки бошқалар очиқ-ошқора ўғирлик қилганлари ҳолда, қария бир умр пинҳона ўғирлик қилиб келди.

ХУРОСОН ПОДШОСИНING НАЙРАНИ

«Мовароуннаҳр тарихи»да ҳикоя қилинади: Хуросонлик бир подшо турклар билан жанг қилиш қасдида Термиз рўбарўсида Жайхундан кечиб ўтибди. Унинг лашкари таркибида бир гуруҳ ҳабашлар бор эди. Турклар бу жамоани илгари асло кўришмаган экан. Шунинг учун уларни дев деб фараз қилибдилар ва жанг майдонини ташлаб қочишибдилар. Хуросон подшоси буни англаб, яна кўп ҳабаш ғуломларни сотиб олибди ва турклар билан бўлган янги урушларда уларни қўшинининг олдига қўйибди. Бунақа аҳвол кўп вақтгача давом этибди. Жанглардан бирида турклар бир ҳабашни ўлдириб қўйибдилар. Бир пайт унинг ярасидан оққан қонга диққат билан қарасалар қони одам қонига ўхшаркан, ҳабашнинг ўзи ҳам одам қиёфасида экан. Шундан кейин турклар улардан кўрқмай қўйишибдилар ва кейинги урушларда хуросонликларни енгибдилар.

ТУЗКЎР ҒУЛОМ

Маждиддин Муҳаммад Адно Султон Иброҳим Томғочхонга атаб ёзган китобида туркларнинг тарихини ҳам битган экан. Ўша китобда бундай дейилган: Туркистон

подшоларидан Малах Эрон подшоеси Хасуна билан қуда-анда тутинишибди. Эрон подшоеси Туркистонга катта қалин ва беҳисоб ҳадя юборди. Қалин ичида бир ҳабаш гулом ҳам бор экан. Бунақа одамни илгари туркистонликлар асло кўрмаган эканлар. Унинг ранги-рўйи, шакл-шамонли одам қиёфасида эмас экан.

Ғулом бақувват ва зийрак одам эди. Бу сифатлари билан у подшоени ўзига ром қилди. Туркистон подшоеси ўша ҳабашни ўзига маҳрам қилиб олди. У подшоени барча йиғинларида ҳозир у назир эди. Шу тариқа унинг обрў-эътибори ортди. Охири бир кун гулом тувкўрлик қилди ва уни ўлдирди. Шундан кейин подшоликни инқирозга учради. Ғулом аста-секин подшоликни қўлга киритиб олди. Уни Қўраҳон деб атадилар. Бу ном аста-секин Туркистонда шуҳрат топди.

*НОСИРДДИН БУРҲОНДДИН УҒЛИ
РАБҒУЗИЙ*

ҚИССАИ РАБҒУЗИЙ

Ҳикоятлар

УЗУМ ҲАҚИДА

Бир ҳикоятда келтирилишича, лаънати шайтон узум уруғини ўғирлади. Қанча қидирсалар ҳам уни тополмадилар. Барча ҳайвонлардан суриштирилди, лекин ҳеч бири билмади. Охири шайтонни тутиб олдилар.

Шайтон деди: «Менга узумга уч марта сув қуйишга руҳсат берсангиз ўша уруғни топиб бераман». Нуҳ алайҳиссалом рози бўлдилар. Шундан кейин шайтон уруғни топиб берди. Кемадан тушганларидан сўнг уруғни экидилар. Узумга уч бор суви шайтон берди: аввал тулкининг, кейин шернинг, охири тўнғиз қони билан сугорди. Узум сувидан май қилдилар. Кимки ундан ичса аввал тулки бўлиб кўрмаган одам билан дўст тутинди, сўнг маст бўлиб қолганда йўлбарсдек мардлиги жўш урди ва одамларга совға улашди. Фирт мастлик ҳолида эса тўнғиз қабилига кирди. Май туфайли бирон ёмон иш содир этилса, у шайтон берган сувнинг оқибатидандир.

ИЛОН ВА ҚАЛДИРҒОЧ

Нух алайҳиссаломнинг кемаларида уч нарсаси: мушук, сичқон ва қўнғиз йўқ эди. Бирдан улар пайдо бўлди... Сичқон чопа-чопа кемани тешиди ва сув боса бошлади. Ҳамма эс-хушнинг йўқоғди... Худога ялғиниб-ёлвордилар. Ҳамма бирдан хитоб қилди: — Бу сичқоннинг иши. «Йўлбарснинг пешонасини сила!» — деган нидо келди. Йўлбарснинг пешонасини силаган эдилар буридан мушук тушиб сичқонни қувлай кетди ва тутиб еди.

Шундан сўнг Нух алайҳиссалом деди:

— Бирон нарсаси топилса кеманинг тешигини беркитар эдик.

Илон деди:

— Борди-ю, бу хизматни мен бажарсам мукофотига нима берамиз?

Нух алайҳиссалом деди:

— Нима тиласанг, шуни берамиз.

Илон деди:

— Ниманинг гўшти ширин бўлса шуни берамиз.

Нух алайҳиссалом қабул қилди.

Илон кеманинг тешик жойини топиб, унга ҳалқа бўлиб ётди. Сув тўхтади. Кема ичига кирган сувни сочиб битирдилар, тешикни бўлса мум билан беркитиб хотиржам бўлдилар. Кема йўлида равона бўлди... Олти ой денгизда юрдилар.

Кемадан тушганларидан кейин илон келиб деди:

— Э, Нух, ваъдангизни бажаринг энди.

Нух алайҳиссалом арига буюрди:

— Бориб ҳамма нарсанинг гўштини тотиб кўр, қайсисиники ширин бўлса илонга берайлик.

Ари бориб одам гўштидан ширини йўқлигини аниқлаб қайтиб келаётганда қалдирғоч дуч келди. Қалдирғоч сўради:

— Ниманинг гўшти тотли экан?

— Одамнинг гўштидан ширини йўқ экан, — деб жавоб қилди ари.

Қалдирғоч деди:

— Э, биродар, қани тилингни чиқар-чи, бир татиб кўрай.

Ари тилини чиқарган ҳамона қалдирғоч «чирт» этиб узиб олди. Ари соқов бўлиб қолди ва гинғишлаганича Нух алайҳиссаломнинг ҳузурига борди. Қалдирғоч унинг кетидан борди. Аридан қапчайин сўрамасилар бирон

жавоб қилолмади ва гинғишлаб қалдирғочга термилди, холос.

Қалдирғоч Нух алайҳиссаломга деди:

— Ари биёбонда менга учраб: «Бақа гўштидан лавзатлиси йўқ экан», деганди.

Шундан кейин Нух алайҳиссалом илонга бақани буюрдилар. Ушандан бери илон тонса бақани, тонмаса тупроқ еб қуи кечиради. Илон қалдирғочнинг одам боласига яхшилик қилганини билиб, у билан ёвлашиб қолди...

ФИРЪАВН ҲАҚИДА ҲИКОЯ

... Бир ривоятда айтилишича, фиръавн Хуросондан, отаси савдогар бўлган экан. Бир йили отаси узоқ мамлакатга савдогарчиликга кетиб етти йилда қайтди. Уйига келса бешикда чақалоқ ётган эмиш.

— Бу қанақа бола? — деб сўради у хотинидан.

— Сизнинг болангиз, — деди хотини.

— Кетганимга етти йил бўлди, қанақасига бир яшар бола меники бўларкан, таажжубланди савдогар.

— Ахир хотининг бўлганимдан кейин мен туққан бола нега сеники бўлмас экан? — туриб олди хотини.

Савдогар ўйлаб кўрса хотини уни бундан ҳам беобрў қилади. Шунинг учун бир сўздан қолди-қўйди.

Бола тўрт ёшга тўлди. Кўчада болаларни йиғиб бирини вазир, иккинчисини ясовул, учинчисини шифовул, яна бирини юртчи қилиб, кийинтириб ва ош-нон бериб ўзига эргаштириб юрарди.

Бола ўн беш ёшга кирди. Отаси ўлиб, унга беҳисоб мол-дунё ва оқча қолди. Лекин кўп ўтмай у олтин ва дуру жавоҳирларини елга совурди. Бирон нарсаси қолмади, гадо бўлиб қолди. Ҳатто егани овқат ҳам тополмай қолди. Илгари тузини ичиб, кийим-кечагини кийган дўстлари энди унга киё ҳам боқмай қўйишди. Кўп очлик тортди, лекин тиланчилик қилишга номус қилди.

Қуилардан бир қуни бир одам унга деди:

— Бунақа хор бўлиб юргунча ўзга юртга гадо бўлган яхшироқ.

Ночор Сараҳс мамлакатига келди. Хомон исмли ноивой бор эди, ундан нон тилади. Хомон сўради:

— Қаердан бўласан, мусофир?

— Аввал овқат бер, сўнг гап сўра, — деб жавоб қилди у.

Хомон унга овқат берди. Фиръави тўйгунича еди, сўнг «Хуросондан келдим», деб жавоб қилди.

Хомон сўради:

— Қасёққа бораётибсан?

— Миерга, — жавоб қилди фиръави.

Хомон қуръа ташлашни биларди. Қуръа ташлаган эди, кўрдикки Хуросондан чиққан бир кимса Миерга подшо бўлади, унга ҳамроҳ бўлган киши эса давлатманд бўлар экан. Хомон ўша куни яна бир марта қуръа ташлаган эди қараса ўша одам шу гадо бўлиб чиқди.

Хомон унга деди:

— Бордию сенга ҳамроҳ бўлсам, нима дейсан?

— Яхши бўлади.

Хомон уни бир неча кун меҳмон қилди, сўнг сўради:

— Бирон хунарнинг борми?

— Дехқонман, — деб жавоб қилди мусофир.

— Ундай бўлса, — деди Хомон, — озгина қовун уруғидан олайлик.

Хомон уй-жой ва мол-мулкни сотиб мусофир билан Миерга қараб йўл олди. Манзилга етгач, бир парча ер сотиб олиб қовун экдилар. Қовун пишгач, ундан бир аравасини бозорга олиб бордилар. Лекин халойиқ қовунни пул бермай талаб кетди, пул сўраганларида уларни тўқмоқладилар.

Орадан уч кун ўтгач, мусофир тўққизта қовун билан подшонинг хузурига борди ва арз-дод қилди.

Подшо деди: сен бу ерда йўқ нарсани етиштирибсан, «бундан буён сенга ҳеч ким тегажаклик қилмайди» ва шу мазмуида фармон ёздириб берди. Шундан кейин бозорга қовун олиб борганда харидорларнинг бошидан қулоқини белидан ханжарини ечиб олаберди. «Нега бунақа қиласан?» — дегувчиларга эса подшонинг фармони кўрсатди. Қовун ишини мусофир қулоқлар билан ханжарларни сотиб катта маблағ жамгарди.

Қовун сотиш фиръавидан қолган дейдилар.

Шундан кейин мусофир миерликларнинг гўристонини чор атрофидан девор билан ўратдирди. Одамларга «гўристон оёқ ости бўлиб кетмасин, деб шундай қилдим», деди. Одамлар ундан мамнун бўлдилар. Сўнг қабристонга дарвоза ҳам қўрдириб, бир тарафида мусофирнинг ўзи, иккинчи тарафида эса Хомон ўлтирди. Ўлик олиб келганлардан уч-тўрт танга олиб кўмдирдилар. Бу бора-бора беш-ўн тангага етди. Анойирогини учраб қолса йигирма-ўттиз тангасини олишди.

Бир куни тасодифан вазирнинг қизи ўлиб қолди. Мусофир подшонинг фармони деб қоғоз кўрсатиб, вазирнинг бир минг тангасини олди. Вазир бу ҳолни подшога маълум қилди. Подшо «мен ҳеч кимга бунақа фармон бермаганман», деди ва мусофирга одам юборди. У шу заҳотиёқ беҳисоб олтин у кумуш ҳамда дуру жавахирлар олиб подшонинг хузурига келди.

Подшо унга сиёсат қилди:

— Ўликдан пул ол, деб сенга ким буюрди?

— Шу пайтгача ҳеч ким «нега ўликдан пул олаётибсан?» — деб сўрамагач, олавердим-да, жавоб қилди фиръави.

Унинг бу гани подшога хуш келди ва шу заҳотиёқ уни ўзинга навкар қилди. Фиръави давлату саодат деб подшога тез-тез кўриниб турди. Подшо уни ясовул, сўнг мирохурликга кўтарди. Сўнг маслаҳатчи қилиб олди. Бора-бора мусофирнинг сўзи ўтадиган бўлиб қолди. Кунлардан бир куни тасодифан вазир ўлиб қолди. Подшо унга «вазир бўл!» — деган эди кўнмади.

Подшо таажжубланиб сўради:

— Не сабабдан вазирликни қабул қилмаётибсан?

Фиръави жавоб қилди:

— Аслида подшо вазирининг ганига киради. Мен қашшоқ бир одам эдим, сизнинг илтифотингиз билан шу қадар катта давлатга муяссар бўлдим. Вазир бўлганимдан кейин сўзларимга ишонмай қўясиз. Шундан кейин беобрў бўлиб қоламан.

— Нима десанг қабул қиламан вазирликга рози бўл, — деди подшо.

Мусофир деди:

— Ундай бўлса Миернинг бир йиллик хирожини мен сизга берайин, фақиру фуқаро дилжам бўлсин.

— Ундай бўлса хирожини ҳам олмай уни фуқарога бағишлай, — деди подшо.

Мусофир кўнмади. Охири Миернинг хирожини юз минг тухум миқдоридан фараз қилдилар. Фиръави уни подшога берди. Фақиру фуқаро жам бўлди. Мусофир беш йил мобайнида шу миқдорда хирож тўлади. Эл-юрт омон бўлди, лекин мусофир бу маблағни қабристонини кўриқлаб топган эди. У бор-йўғи тўрт-беш йил вазир бўлди, барча ундан рози бўлди.

Охири, кунлардан бир куни, у подшога деди:

— Халқ ҳадидан ошган, ундан бохабар бўлиб турмоқ лозим. Қуш этида, қул ҳадидида, юрт чоғида турмоғи

зарур. Мабодо юрт ҳаддидан ошиб, ўз эгасига ёмонлик қилмасин.

Подшоини бир оз ваҳима босди. Саройга ёт кўпчининг киришини ман этди. Мусофир бўлса аста-секин халқни ўзига қаратди. Бир куни юрт улугларидан икки-уч кишини чақириб олт ичиб деди:

— Мен тузингизни ичдим, туз ҳақини сақламай бўлурми? Беҳабар қолманглар — подшонинг феъли бузилди. Турли ҳаёл билан мендан ҳар хил гаплар сўрайдиган бўлиб қолди.

Бу билан халойиқнинг кўнглига ваҳима солди. Подшонинг олдига бориб эса бошқа гап қилди:

— Олампаоҳ! Фуқаро Сизнинг ҳақингизда ҳар хил гап-сўз қилиб юрибди.

Ваҳима устига ваҳима. Подшоини ташвиш босди. У деди:

— Мен биттаман, юрт кўпчилики. Мабодо қасд қилиб қолишса унда нима қиламан? Бунинг чораси нима?

— Халқ бизга қасд қилганга қадар, биз уларни тубан қилиб бир ёқлик қилишимиз зарур.

Подшо деди:

— Буни қандай уддалаймиз?

Мусофир маслаҳат берди: кўп мол-қўй сўйиб юртни меҳмонга чақирайлик. Сиз тахтда ўлтирасиз, мен эса «подшо чақираётимди», деб йирик амирларни битта-биттадан олиб кираман. Эшикнинг икки тарафида икки жаллод турсин ва кирган ёмон ниятли кишиларни бирма бир сарапжом қилсин.

Боши қотиб қолган подшога бу маслаҳат хуш келди. Мусофир унга жону танидан ҳам кўпроқ яхшилик қилди-да.

Фиръави уйига қайтгач, шомдан кейин бир неча мўътабар кишини чорлаб «подшо ҳузурида кенгашилиб, меҳмондорчиликка чақиртирилиб ҳаммангизни ўлимга маҳкум қилмоқчи бўлдилар», деди.

Тўпланганлар дедилар:

— Э, вазири аъзам! Молу жонимиз сиздан садақа бўлсин, бизни бу балодан қутқаринг.

— Ундай бўлса, — деди фиръави, — меҳмондорчиликка борганда чопон остидан *жубба* ва *жавшан* кийиб, қилич ва пичоқ осиб олинглар. Подшо ичкаридан туриб сизларни битта-биттадан чақиради, мен сизларни бирга олиб кираман. Кўплашиб подшоини йўқ қилинглар.

Бу маслаҳат одамларга хуш келди.

Эртаси куни подшо ош қилишни буюрди ва юртнинг улугларини чақиртирди. Улар чопон ичидан *жубба* ва

жавшан кейиб, ханжар ва пичоқ тақиб тўп-тўп, гуруҳ-гуруҳ бўлиб келдилар. Ҳаммаларини саф-саф қилиб ўлтиргиздилар.

Мусофир подшога деди:

— Бу халқ кенгашиб олинганга ўхшайди, ичларидан *жубба* кийиб қилич ва пичоқ тақиб келишибди.

— Энди нима қилдик?

Фиръави деди:

— Мен улардан бир-иккитасини чақириб кирай, ўшанда ҳаммаси равишан бўлади.

Сўнг ташқарига чиқиб икки кишини чақириб кирди. Қарасалар ичидан *жубба* ва *жавшан* кийиб, ханжар ва пичоқ тақиб олинган эканлар. Вазирнинг гапи рост бўлиб чиқди. Ўша икки кишини жаллодга буюриб ўлдиртиргани ҳамона қолганлари ёйрилиб кириб подшоини ўлдирдилар.

Ҳароми мусофирнинг тадбири амалга ошди. Барча халқ «бизни ўлимдан қутқарди», деб вазирни подшо ўрнига фиръави этиб кўтариб, тахтга ўтқаздилар. Фиръави подшо бўлган куни Хомонини ўзига вазир қилди.

ҚОРУН ҲИКОЯТИ

Қорун ҳазрат Мусога уммат, стук тавротхон эди. Кимёгарликни ўрганиб, нафс кўйига кириб кофир бўлиб кетди... Мусо алайҳиссаломга Қорундан душманроқ одам йўқ эди. Ҳеч вайх билан ошно бўлмаг эди...

Бир куни ҳазрат Мусо биёбонда кетаётса бир гадо дучор бўлди ва деди:

— Кўп ночор оламман, болаларим кўп, емишим йўқ.

— Ундай бўлса, — деди ҳазрат Мусо, — биёбондаги тошларни йиғиб кўйдирсанг олтинга айланади.

Гадо унинг гапи билан тошларни йиғиб юрган эди Қорунга дучор келди. Қорун деди:

— Тошларни жамлаб нима қиласан?

Гадо бўлган гапни унга сўзлаб берди.

Қорун деди:

— Тошнинг олтинга айланганини ҳеч кўрганмисан?

Нима бўлса ҳам насиҳат этган бўлди ва гадога тўққиқта нои бераи. Гадо хурсанд бўлиб уйига қайтди.

Қорун бўлса қулларига биёбондаги тошларни тердирди. Тошлар қирқ хирмон бўлди. Уларни ёндирди. Ҳаммаси куйиб қизил олтинга айланди. Қорун қарийб етти ойгача

олтин ташиди. Қорун шу қадар олтинга бой бўлдики, бир кунда тўрт минг қул сотиб олиб ҳаммасига кийим-кечак, от ва емиш бериб ва уй-жойлик қилиб савдо ишларига тайинлар эди. Инсон учун дунёда зарур бўлган бор нарсани йиғиб қўйган эди. Олтинни қирқ уйга шипи билан баробар қилиб тўлдириб қўйганди. Хазинанинг калитини эса қирқта филга ортиб юрарди. Аммо, кишига бир нарча нонин ортиқ бермасди. Уйининг деворларини бир олтин гишт, бир қумуш гишт билан урдириб, жавоҳирлар билан зеб берган эди. Кўчага чиқса ўзи қора хаҷирга мишиб, тўрт минг қул атрофида пиёда борарди.

Қуллардан бир кунин Мусо алайҳиссалом Қорунга деди:

— Бу зарру жавоҳирларинг билан қувонма... Тангри таоло сенга яхшилик қилди, сен ҳам унинг бандаларига яхшилик қил!

Қорун деди:

— Э, Мусо, мен бу мол-дунёни ақл-идроким билан топдим, энди буларга ҳеч кимнинг дахли йўқ...

Қиссага келсак, бир кунин Мусо алайҳиссалом ваъз айтиб турган эди. Қорун унинг қаршисида олтин курсида ўлтирарди. Қўшиқчилар билан арақ ичар ва Мусо алайҳиссаломни масхара қилар эди. Шамит исмли... бир хотин бор эди. Бир кунин Қорун унга бир зарра олтин бериб деди:

— Мусо ваъз айтиб турганда сен бориб дегин: «Э, Мусо, кундузлари одамларга панд-насихат қиласан, кечалари бўлса *чоғир* ичиб мен билан ишрат сурасан». Буни эшитиб Мусо шарманда бўлсин.

Хотин хўб деб олтинни олди.

Эртаси кунин Мусо халқни тўплаб панд-насихат қилиб турганда ҳалиги хотин Қорун ўргатган гапларни айтмоқ учун келди ва Мусога деди:

— Э, Мусо, Қорун мени чақиртириб, эрта билан халқ тўпланганда Мусога бўҳтон қил, деб айтди. Мен сизга нима учун бўҳтон қилай?..

Бу гапни эшитиб Мусо алайҳиссалом паришонҳол бўлди...

Осмодан нидо келди: «Э, Мусо Қорунга айт, мол-дунёсининг ярмини дарвишларга закот учун берсин».

Бу гапни Қорунга бориб айтдилар. У бадбахт деди:

— Мен сенинг худонингдан ҳеч нарса олганим йўқ, шундай бўлгач у ҳам мендан биров нарса тиламасин.

«Мол-дунёсининг тўрт қисмга бўлиб, бирини дарвишу фақирларга бер», деган хитоб бўлди. Қорун буни ҳам

қабул қилмади. Қулоқларига гафлат пахтасини тиқиб, аччиги борган сари зиёда бўлди.

Мусо даргазаб бўлиб деди:

— Э, ер, Қорунни ютгил!

Шу ондаёқ бахтига ларза тушиб, Қорун ўздан кетди... ва ўзини ерга отди. Ер уни ошингигача ютди. Лекин, барибир қабул қилмади. Тиззасигача, охири бўғзигача ютди. Шундан кейин «энди қабул қилдим», деди. Мусо алайҳиссалом энди уни ерга қўйинглар, деди. Уни ер қаъридан сугириб олиб қўйиб юбордилар. Қорун чиқиб мол-дунёсининг қирқдан бирини ажратиб берди. Чорваеи саҳронини тутар эди, лекин ундан биронтасини бермади.

Мусо алайҳиссалом деди:

— Э, ер, Қорунни ют!

Ер унинг белигача ютди. Қорун деди:

— Э, Мусо, фиръавнининг молини олиб лаззатландинг, энди менинг молимни олмоқчимисан?

Ҳазрат Мусо деди:

— Э, ер, Қорунни ют!

Қорун тамом тахту бахти ҳамда саройлари билан ер қаърига кетди. Ундан ному нишон қолмади.

МАЖДИДДИН ХАФОВИЙ

РАВЗАТ УЛ-ЗУЛД

Ҳикоятлар

ДАРВИШ ВА МОЛДОР

Дарвиш тиланчилик қилиб бир бадавлат зотнинг қасрига келиб қолди. Қасрнинг дарвозаси мустаҳкам, девори оёса баланд эди. Дарвиш «анча ўзига тўқ одамникига келиб қолганга ўхшайман, анча-мунча садақали бўлиб қоларман», деб суянди ва овози етганча «саховатли одам мурувватини аямаса керак», деб қичқирди. Қаср соҳибни шу пайт дарвозага яқин турган экан, дарвишнинг гапларини эшитиб, Ширин исмли чўрисини чақирди ва унга баланд овоз билан «э, Ширин! Шакар деганда маржонни, муборак деганда некқадамни тушунмоқ лозим. Лекин сўфи дегани — уйда ном йўқ, дегани бўлади», деди.

Дарвиш тамом вужуди билан қулоққа айлалиб қаср соҳибининг бу тапларини яхши эшитди ва унинг ўтакетган хасис одам эканлигини англади, лекин яримта ном гадоси бўлиб келгани учун тишини-тишга қўйди, ҳовли эгасининг адабини бериб қўйишга қасд қилди. У деди: Ё, раббий, Исрофил деганда Миконл тушинилади, Йқаброил деганда Азроилга «бориб ўша бадбахтнинг жошини олиб кел!» — дегани бўлади. Бу гапларни эшитиб, қаср соҳибининг қўл-оёғи титради, уни ваҳима босди, охири дарвишга

яримта ном олиб чиқиб берди. Дарвиш миннатдорчилик билдириб, қўйишга солди, лекин хассаси билан қаср деворининг кесакларини кўчира бошлади. Қаср соҳибни «бу дарвиш қасрни ваёрон қилмоқчи шеклилли», деб қўрқиб кетди ва деди: «Э, дарвиш! Нима, жинни-пинни бўлиб қолганмисан? Нега деворни бузаётибсан?» Дарвиш: «Йўқ, ундай эмасман. Тонган-тутганимни шу девор остига яширмоқчиман, зора қора кунимга яраб қолур», — деб жавоб қилди.

ҲИЛЛАКОР ДАРВИШ

Муъан Зонд ибн Абдулло Шайбоний замонида солиқ ва жаримага тортилмаган биронта ҳам қасб-хунар эгаси қолмаган экан. Ҳатто гадой ва дарвишдан ҳам солиқ ундириларкан. Оқибатда дарвишлардан бири қарзга ботиб қийналиб қолибди. Нима қиларини билмай, охири карамли ва саховатли одам деб ном чиқарган Муъан Зонд ибн Абдулло хузурига борибди. Уша куни ҳукмдор чорбоғида катта зиёфат уетида экан. Тўйланганларнинг барчаси унинг ақлу заковати ва беминнат карамига таҳсини офаринлар ўқирдилар. Дарвиш чорбоғнинг катта дарвозаси олдида тўхтади ва тахтачага «эй, саховатли амир! Ҳожатимни чиқар, ахир пайгамбар ҳам саховатда сенча бўлмаган-ку!» — деган мазмунида бир байт битиб боғ томон оқаётган сувга ташлади. Ҳукмдорнинг кўзи оқиб келаётган тахтачага туиди ва хизматкорга уни олиб келишни буюрди. Хизматкор эҳтиёткорлик билан тахтачани сувдан олди ва ҳукмдорнинг олдига олиб бориб қўйди. У шеърни ўқиб кўриб, ўзинча «хизматимга йирик ва садоқатли шоир келиб қолганга ўхшайди», деб ўйлади ва дарвишга уч минг динор чиқартириб берди.

Иккинчи куни дарвиш яна ўша чорбоғ дарвозасига келди ва ҳамду сано руҳида ёзилган яна бир шеърни тахтачага ёзиб сувга ташлади. Муъан Зонд ибн Абдулло унга яна бир минг динор чиқартирди. Бу ҳол учунчи куни ҳам такрор бўлди. Дарвиш шу тариқа беш минг динорни ундирди ва фош бўлиб қолшидан қўрқиб зим ғойиб бўлди.

Тўртинчи куни дарвиш келмагач, ҳукмдор «шундай истеъдод эгасидан ажралиб қолдимми?» — деб чўчиб кетди ва мушрифга бир минг динор оқча бериб, нима бўлса ҳам уни топиб келтиришни буюрди. Мушриф уни кўп қидирди, лекин ердан ҳам, осмондан ҳам топмади. Шунда ҳукмдор

алданганини пайқади, қизмишидан пушаймон бўлди ва қасамёд қилди: «бундан кейин кимда-ким менинг саховат-лилимдан сўз очиб, мақтайдиган бўлса, тилини сугуриб оямасам ҳар нима бўлай!»

МАҚТАНЧОҚ ПОДШО

Кунлардан бир кун подшо тумонат одам билан овга чиқибди. Қўриқхонага етганда яқинлари ва филтан *мубориз*ларга қараб хитоб қилди: «Қани айтинг-чи, жаҳонда менга тенг келадиган ким бор?» Шу пайт қаринисида тўсатдан дарвиш қиёфасида бир одам пайдо бўлди. Подшонинг ранги ўчиб, орқасига тисарила бошлади. Дарвиш «ҳой, подшо! Бир оз тўхтаб тур, сенга зарур ишим бор», деса ҳам бўлмади. Подшонинг хизматкорлари ва ҳожиблар олдинга чиқиб унинг йўлини тўсдилар. Дарвиш эса «арзимни фақат подшонинг ўзига айтаман, йўлимни тўсманглар!» — деб туриб олди.

Дарвишни подшонинг олдига ўтказиб юборишга мажбур бўлдилар. У подшонинг қулоғига: «мен Азроилман, жонингни олгани келдим», деб шивирлади. Подшони кўрқув босди, оғир изтиробга тушиди, бутун вужудини титроқ чулғади. Охири дарвишга ялиниб-ёлвориб: «Уйимга боришга ижозат бер. Бола-чақаларимни бир марта кўрай, кейин майли жонимни ўша ерда ол,» — деди.

— Йўқ, — деди Азроил подшога. — Сен билан ади-бади айтишиб ўлтиришга мутлақо вақтим йўқ. Калима келтир!

Подшо қанча ёлвормасин бунинг фойдаси бўлмади. Подшо тамом кўрқиб кетганидан шу ерининг ўзиде жон таслим қилди.

«САГИРНИ ТАНГРИ БОҚАДИ»

Бир одам халифа Мўътасимга илтимоснома ёзиб юборди. Унда «лашкардан фалон немли киши урушда шаҳид бўлди; ундан анча мол-мулк ва сағир боласи қолди. Мерос сағирга ортиқлик қилади, шунинг учун унинг бир қисмини хазинага олиб бориб топширсам, лашкарнинг машағатига сарф қилсалар,» деб ёзилган экан.

Халифа ўша илтимоснома юборган одамни чақиртириб буюрди: «Шаҳид бўлган одамнинг бор мол-мулкни хазинага топшир, сағирни эса тангрининг ўзи парвариш қилади.

Проқ ҳукмдори Сайфулмулкнинг яқин бир ҳожибни бор эди. Вазир унга ҳасад қилиб юрарди, охири уни маҳв этини найига тушиди. Кунлардан бир кун фурсат пойлаб уни ҳукмдорга чақди — «фалон ҳожиб ҳукмдорнинг оғзидан қўланса ҳид келади, деб сизга маломат қилди», — деди.

Сайфулмулк бу гапдан бағоят хафа бўлди, чунки бу гап ҳақиқатдан йироқ эди. Хуллас, ҳукмдор ўша ҳожибдан иштиқом олишга аҳд қилди.

Вазир бўлса буни англаб ҳаракатга тушиди. Ҳукмдор катта мансабдорларни кечқурун мажлисга чақирадиган кунни (буни фақат вазир биларди) вазир ҳожибни тушликка таклиф қилди, роса едириб-ичирди. Зиёфатдан кейин ҳожиб тўғри саройга борди. Ҳукмдор хафалигини сездирмай уни оғушига олди ва ёнига ўтқазди. Ҳожиб: «Мабодо май иси маликнинг муборак димоғларига етса нима бўларкин?» — деб кўрқиб-нисиб ўтирди. Мажлис тарқалиш пайтида малик қоговга нималариндир битди, ўраб боғлади, муҳрлади, сўнг «хазиначига олиб бор!» — деб уни ҳожибнинг қўлига тутқазди.

Ҳожиб тухфага умид боғлаб қувонди, вазирга эса алам қилди. Йўлда вазир ҳожибнинг маст бўлиб қолганидан фойдаланиб хатини унинг қўлидан тортиб олди, ҳожибни эса унинг хизматкорлари уйига элтиб қўйинди. Ўша кеча ҳожиб мириқиб ухлади, вазир эса уйига қайтиб бормади. Хазиначи номига битилган ўша мактубда «ушбу хатини олиб борувчига зар чопон кийдирилсин, сўнг бошини кесиб ҳузуримизга юборилсин!» — деб ёзилган экан.

ОТАГА ҚАСД ҚИЛГАН ЎГИЛ

*Шамс ул-Маъолий*нинг шакки ўгли бўлган экан, ўзи эса Проқ ҳокими экан. Тўнғич ўғил отасини ҳалок қилиш найига тушибди. Малик бундан воқиф бўлиб, кичик ўғлини Проққа юборибди, ўзи эса катта ўғлининг ёнида Хуросонда қолибди.

Шамс ул-Маъолий бир кеча оғирлашиб қолди ва тўнғич ўғлини чақиртириб унга мурожаат қилди:

— Эй, фарзанди дилбаид! Сенга қиладиган пасиҳатим бор, уни бажо келтиришингдан умидворман.

— Айтганларингизни ҳаммасини бажо келтираман, — деди у отасига таъзим қилиб.

Малик деди:

— Биринчиси — ишнингга лутфу меҳрибонлик қил; иккинчиси — мен қурдирган фалон чорбоғдаги эски дарахтларни қирқиб ташлаб, ўрнига янгисини эки; учунчиси — фалон идишда маъжун тайёрлаиб қўйганман, башарти қорнинг оғриб қолса, ёки танаида бирон жароҳат пайдо бўлиб қолса, истеъмол қил, нафи бўлади.

Тўнгич ўғли ота ўлгандан кейин Ироқдан ишенин чақиртириб, унга лутфу меҳрибонликлар қилди; чорбоғдаги эски дарахтларни эса саройдаги надимлар, вазирлар ва бошқа катта мансабдорларга қиёе қилиб, уларнинг ҳаммасини ўлдириб, ўрнига ўзи тенги тажрибаеиз ёшларни қўйди. Кўп ўтмай ўзи дия хасталигига мубтало бўлиб қолди. Отасининг васияти эсига тушиб у айтган маъжундан тановул қилган эди, ўша нафтининг ўзида тил тортмай ўлди — маъжунга захар аралаштирилган экан.

ТАМСИЛЛАР

1. Парвонага дедилар: «Нега шам теварагида гирд айланганинг-айланган. Ахир, куйиб ўласан-ку!»

Парвона жавоб қилди: «Куйиб ўлишни ҳаётимнинг самараси деб биламан».

2. Кунлардан бир кун Шайх Баҳлул Ҳоруи ар-Рашиднинг хузурига борибди. Қараса у чуқур ўй-хаёлга чўшиб, бошини ушлаганича ер чизиб ўлтирган экан. Шайх бунинг сабабини сўраган экан, халифа: «дунёнинг бевафолигини ўйлаб шундай ўлтирган эдим», деб жавоб қилибди.

— Буни ўйлаб овора бўлиб нима қиласан, — дебди шайх унга, — ахир дунёда вафо бўлганда юртни сенинг қўлингга топшириб қўярмиди.

3. Ҳоруи ар-Рашид кўчадан ўтиб кетаётса Шайх Баҳлул икки одамнинг бош суягини олдига қўйиб ўлтирган экан.

— Каллалар кимники? — деб сўради халифа.

— Биринининг отамники, иккинчиси эса сенинг отангники. Лекин қай бири менинг отамники-ю, қай бири сенинг отангникилигини ажратолмай ўлтирибман, — дебди Шайх Баҳлул.

4. Бир одам табибга арз қилди: меъзожим бузилди. Кунда эрталаб, уйқудан турибоқ йағирмата, пешинда ўттиз, хуфтонда ўнча, ҳаммаси бўлиб бир кунда олтиншта пон ердим. Шу кунларда элликтадан ортигини ейолмай қолдим. Сиздан нажот истаб келдим.

— Тадбири шулки, — деди унга табиб, — кунда эрталаб Сенетон унубидан икки манн ва икки манн халилайи нилуфарни уч манн оҳақга қориб истеъмол қил.

5. Бир кимса табибга мурожаат қилди: қайси таомни емайин ҳазм бўлмаётибди, чорасини топиб берсангиз.

— Ундай бўлса ҳазм бўладиганини топиб егин, — деди табиб унга.

6. Бир эзлим подшоҳ чўлу биёбокнинг қоқ ўртасида кўшк қуришга иجازм қилибди. Унинг қурилишида эса ҳомиладор аёллардан бошқа ҳеч кимни ишлатмабди. Кунлардан бир кун, айни иш қизган пайтда, ҳомиладор хотинлардан бири туғибди. Лекин, таажубки, танаси одамга, боши бўлса итга ўхшаш бир махлуқ туғилибди.

7. Сенетонда бир муҳтасибнинг отаси оламдан кўз юмибди. Уни гўрга қўяётганларида пишиқ гишт керак бўлиб қолибди. Қанча изласалар ҳам яқин орадан пишиқ гишт тополмабдилар. Шунда муҳтасиб гўрковга дебди: «Ҳоми ҳам бўлаверди, ҳаял ўтмай гўрда пишиб қолади».

8. Бир киши қишлоқда бир одамга: «Менга битта хат ёзиб беринг», — деб мурожаат қилибди.

— Ҳозир оёғим оғриб турибди, — дебди унга ҳалиги одам.

— Бу нима деганингиз? — деб сўрабди ҳайрон бўлган сўровчи.

— Бу шу деганимки, — дебди унга ҳалиги одам, — менинг ёзганларимни ўзимдан бошқа одам ўқий олмайди.

9. Баззознинг хотини ва ўғай қизи бор экан. Лекин она-бола тамоман қар экашлар. Бир кун баззоз кўчага чиқиб кетаётиб дўконнинг қалитини уйда унутиб қолдирибди. Ярим йўлдан қайтиб борибди ва хотиндан қалитни сўрабди. Хотин эрим оч бўлса керак, деб ўчоқ бошига югурибди. Эрнинг жаҳли чиқиб бориб унга ўдағайлаб кетибди. Ўғай қиз эса, «баззоз мени деб йўлдан қайтиб келди, онам билан уруш қиляпти; ҳозир уни қувиб юбориб, менинг ёнимга келса керак», — деб ҳаял қилди.

10. Бадавлат бир одам бир халта олтишини гуломига тутқазди ва: «Довуд Тонийга олиб бориб бер! Қабул қилгудай бўлса мен сени тамоман озод қиламан», деди. Гулом олтишини Довуд Тонийга олиб борди, лекин у олтишини олмади. Гулом: «Олақол, бу билан менинг озод бўлишимга ёрдам берган бўласан», деб кўп ёлворди — фойдаси бўлмади.

— Э, Гулом!, — деди Довуд Тоний охири, — шу олтишларни қабул қилсам сенинг озод бўлишингга сабабчи бўли-

шимни тушунаман, лекин ўзимнинг қулга айланиб қолишимни ҳам яхши англаб турибман.

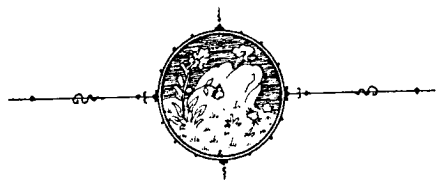
11. Хорун ар-Рашид имом *Абу Юсуф* ва вазир *Яҳъё Бармакий* билан бирга кўчадан ўтиб кетаётган эдилар, бир тўдага дуч келдилар. Бориб қарасалар халойиқ бир нуруний қарияни гир атрофидан ўраб туришган эканлар. Халифа бу одамнинг қимлигини суриштиришни шерикларидан илтимос қилди. Шунда *Абу Юсуф*: «Унинг исми *Абдурахмон*, валийлардан бўлади», деди. Шундан кейин халифа отдан тушди ва халиғи одамнинг олдига бориб салом берди ва сўрашни мақсадида қўлини узатди. Лекин қария халифага илтифот кўрсатмади, қўлини ҳам олмади. Хорун ар-Рашид хижил бўлиб орқасига қайтди ва вазир *Абу Юсуфдан* сўради:

— Тақсир, у нега шу қадар кеккайиб кетган? Нима, бирои дунёси борми?

— Аксинча, унинг одамлардан юз мишг динор қарзи бор,— деб жавоб қилди унга *Абу Юсуф*.

Эртаси куни вазир унга юз мишг динор юборди, лекин у олмади ва дедикки: «Вазир бўлса ҳам ҳиммати дарвиш ҳимматидан ортиқ эмасдир».

12. Бир одам ҳожатмандга ҳотамлик қилиб, уйига таклиф қилибди. Лекин айтилган вақтда борса уйда йўқ экан! «Бозорга кетган», дейишибди. Орқасидан бозорга борса, бир чақа устида одамлар билан можаро қилиб турган экан. Буни кўриб учрашмасидан орқасига қайтибди ва ўз-ўзига дебдикки: «Бир чақа устида жон талашиб ётган одам қанақасига бировнинг ҳожатини чиқариши мумкин?»

МУЪИН ЖУВАЙНИЙ

НИГОРИСТОН

Ҳикоят

ҚАЛТИС ҲАЗИЛ

Бир куни тунда муҳтарам бир зотни йўлда бир одам орқасидан келиб туртиб ўтиб кетди. У чўчиб тушди. Киссасида анча-мунча дирҳамлари бор эди, бир қисmini ҳамойилига яширди. Сўнг хизматкорига шамни ёқиб унинг орқасидан кузатиб боришни буюрди. Бир вақт дўстини таниб қолиб деди: «Башарти молимга қасд қилаётган бўлсанг — мана дирҳамларим, душмандан ҳадик олиб ёрдам тилаётган бўлсанг — мана шамширим, ё бўлмаса, яхши ходима керак бўлиб қолган бўлса — мана чўримни олақол! Дўсти ундан узр сўрабди, муҳаббат ва эътиمود юзасидан ҳазиллашганини айтибди.

ҲИҚМАТЛАР

1. Қобилият эгасининг бошини силамаслик — золимлик, истеъдоди йўқни тарбиялаш — жоҳиллик.
2. Жоҳилининг бешта хислати бор: даргазаблик; беҳуда сўзлаш; манфаат кўзламай тортиқ қилмаслик; ортиқча мақтаниш; дўст билан душманини фарқ қилмаслик.

3. Иязат талаб бўлма — уятга қоласан; тасм мазалик экан, деб кўн ема охири заҳар таъминни тортасан.
4. Тўрт азаликнинг қадрини тўрт тоифа билади: ёшлик қадрини — келса; саломатлик қадрини — бемор; хотир-амалик қадрини — бечора; тириклик қадрини — ўлик.
5. Мансабдор мол тўплайди, оқил — фазилат.
6. Олтини кумуш жамоғаринига майл қўйиш нафсининг нуқсонидир.
7. Хар кимга сээр бера кўрма — дунё барчага баробардир.
8. Қаноат меваси — роҳат, камтаринлик меваси — муҳаббат.
9. Дийнатни дўстнинг нафси ўлик бўлади, чунки ҳамсафари хусусида кўпроқ қайғуради.
10. Мувофиқлик садафи мувофиқнинг хайрихоҳлигидан дурустроқ.
11. Душман билан ҳамсухбат бўлганида ҳам ўзингни ундан билади тутма.
12. Дўстнингдан жонингни ҳам аяма, душманинг билан муносабатда бўлганда ақлу инсоф доирасидан чиқма.
13. Муттақам билан суҳбат кўрма, чунки у хурмо доналарини топа нарчалари уюлган ерга ташлайди.
14. Оқилимат кўре одам билан суҳбатда бўлиши жонининг айшу ширатга мулкисидан кетилишига ўхшайди.
15. Уч тоифа одам билимез ҳисобланади: уч ерга бореда, ҳатим одамни учратолмас; жаҳл устида инжоат кўрсатиб, жангу жадалда дўст билан душмани ажратмас; ҳолат чиқарини пайтида дўстга мол бетишламай, душмандан жонини ҳам аямаса.
16. Оғир қушларда ёнингда турган одамгина инъомга сазовордир.
17. Ўзини адоватдан эҳтиёт қила олган, шону шавкатга эгамай, деб рақибини камситмаган одамгина доно ҳисобланади.
18. Бир минг нафе адоват олдиди бир одамча ҳам бўлмас.
19. Ахлоқ ва одобда яхши дўстларингдан андоза ол.
20. Қўлиниги шайқимликдан торт! Бошқаларнинг молига кўз тикма! Бу — тишчилишига гаров.
21. Адоват хавфини сезгудай бўлсанг — ундан ўзингни олиб қоч, муҳаббат исини сезсанг — саксийлик эшигини оч.
22. Кимки айбениз дўст ахтарса — дўсти камаяди, кимки дўстини хатоси учун итбга олса — душмани кўнаяди.

23. Бағритош дўстини — душман ҳисоблаш лозим.
24. Насиҳатни раво кўрмаган душман ўзини дўст кўрсатиб иккиюзламачилик қилади.
25. Рост сўзлаган дўстдир.
26. Ўзинг муқаррар тоат-ибодат қилмаганидан кейин бошқадан буни талаб қилиб нима қиласан?
27. Султоннинг хизматида бўлсанг ҳам, суҳбатидан ўзингни тий.
28. Идрокли, сўзига вафодор, ўздан кичик билан хушмуомала одамгина доно одамдир.
29. Кўр — нодондан дурустроқ.
30. Сўзни ҳақимлардан эшит, машҳур кишилар билан суҳбатда бўл, билмаганини олимдан сўра, чунки мулоим одамларнинг сўзларида ҳоғамлик бор. Машҳур кишилар билан суҳбатга зарурат бордир.
31. Кимки ўзини султонга яқин тутинишига интилса мол-дунёси талон-тароҳ хавфи остида қолади, кимки ундан ўзини тортса — шамширининг тинига мубтало бўлади.
32. Ёмондан нари юриш фарз — бу қабоҳатнинг олдини олади, яхшига ёндашган айни муддао — бу фазилатга йўл очади.
33. Зийнат — инсоннинг ташқи қиёфасига, фикр — унинг ақл-идрокига мутаносибдир.
34. Сураггар қўли ва турли туман бўёқлар ёрдамида инсонни гўзал қилиб тасвирлай олади, лекин унинг ички дунёсини тасвирлашга ожизлик қилади.
35. Фасоҳатга эътибор замондан хушёрлик аломати эмас, балки мустақил фикр юрита билиш қобилиятига эгаллик аломатидир.
36. Уч нарсани тоғиб бўлмайди: султоннинг олиҳиматини; дарёнинг ўз-ўзича фойда келтиришини; душмандан субутини.
37. Мулкига шериклик истаган, ҳарамига қасд қилган, сиру асроридан воқиф бўлишига интилган одам подшодан шафқат кутмасин.
38. Истеъдодлик одамга — дағаллик, қобилиятсизга — мансаб ярашмайди.
39. Дунёнинг барқарорлиги ва подшонинг одил бўлиши тишчиликка гаровдир. Золим подшонинг умри қисқадир, чунки у зўлкор ва йўлга тўсиқдир.
40. Жаҳонда бор нарса — ақлга, ақл эса тажрибага муҳтождир.
41. Ҳашамат — фикр юритиш ёки мутақаббирликда эмас, ҳайбат дағалликда эмас, одилликда.

42. Хотинлар билан ёвлашма, чунки уларнинг нишонини аннқ мўлжалга олувчи ўткир найзалари ва заҳар сочувчи қотил тиллари бор.

43. Уч хунар бошқа уч нарса билан қўшилмайди: ҳақиқат — сўз билан; шафқат — ғазаб билан; ширин таом — хире билан.

44. Дарахт гуркираб ўсса, мева беришига умид қилса бўлади; ҳолдан тойиб сўла бошласа, ўтиндан бошқа нарсага ярамайди.

45. Хурсанду шодмонлик борга ярашади, бечоранинг унга эрганиб хурсанд бўламан, деб ўзини уринтириши — шодонликдир.

46. Кимки аслидан тонса, ҳеч қачон умиди ўзига йўлдош бўлмайди.

47. Пасткашни асло тарбият қила кўрма — баттар бўлса бўлади, лекин ўнганмайди. Шундай одамни тарбият қилгинки, сени чақаман деб келадиган маъининг нишига ўзини кўндаланг қилсин.

48. Душмандан мурувват кутмагандай, пасткаш дўстдан нари юрган маъқул.

49. Ҳамеухбатни, гарчи у юз ерига ямоқ тушган чонон кийган бўлса ҳам, ўзингга тенг бил.

50. Олиҳиммат одам ҳатто паррандага ҳам озор етказмайди, балки уни ҳимоя қилади. Ўта мард бўлса-ю, лекин ҳимматсиз бўлса, ундай одам кундадан ҳам тубандир.

51. Ҳимматли одам оқибатда шараф ва улугворлик мартабасини топади.

52. Олим жоҳилни ажрата биледи, чунки унинг ўзи бир куни ўзлигини ошкор қилиб қўяди, лекин жоҳил олимни ажратолмайди, чунки олим ҳаргиз истеъдодини кўз-кўзламайди.

53. Нуфузли бир одамдан ҳаётнинг ажойиботларидан сўраб қолдилар. «Дўстнинг сиру асрорини ва рақибининг кимлигини билмаслик», деб жавоб қилди у.

54. Ҳақимдан «сафарнинг қанақаси яхши?» — деб сўрадилар.

«Диёнатли дўст билан қилинган сафар», деб жавоб берди у.

55. Ҳақимдан сўрадилар: «Қанақа одам хушхулқ ҳисобланади?»

У жавоб қилди: «ёмонликдан ўзини тортган одам яхши хулқ соҳибидир».

56. Ҳақимдан «кимни донишманд деса бўлади?» — деб сўрадилар.

У жавоб қилди: «ганини билиб сўзлайдиган, турмушнинг қадрига етадиган, фазилат орттириш йўлида эринмайдиган, мартаба ва мансаб орқасидан тушмайдиган, *таназули* ва қийинчиликларни тап оладиган ва тамом ҳимматини камолот ва идрок касб қилишга сарф қиладиган одамни донишманд атаса бўлади».

57. Ҳақим деди: фуқарога *такаббурилик* билан эмас, одиллик билан муомалада бўл! Ўзига тинч одамга ҳасад билан эмас, яхшилик билан қара! Аёл кишига ёмон кўз билан эмас, шафқат назари билан боқ!

58. Ҳақимдан: «Нодшо сени ўзига душман деб билдими?» — деб сўрадилар.

— Нодшо сендан бошқа барчани дўст ҳисобламайди, — деб жавоб қилди ҳақим.

12. Елгон сўз бу дунёда бўлмагандан бўлмагани яхши,
Тўғри ниятларинг юз башна тўлса яхши.
13. Агар кетсанг юрт дуирогини йиртқич босар,
Жаннат боғлари роҳатини қуллон кўрар.
Айри-айри йўллар изни тўя кўрар,
Етти дара бўйларини туғри ҳидлар.
14. Йигит оғирини оғ билтур.
Юк оғирини хачир билтур.
15. Қаери оғиринини бемор билтур,
Ғофил бошининг оғиринини изрок билтур.

ҚУРҚУТ ОТА КИТОВИ

Ҳикоятлар

1. Ҳақни ҳақ демагунча ишлар ўнгмас.
2. Бойлик йиққан Қоратоғ тепасидай йиғар, аммо
ортигини ея билмас.
3. Ўралашибон сувлар тошса, денгиз бўлмас.
4. Такаббурлик айлагани ҳеч ким севмас,
Кўнглини юксак тутган эрда бойлик бўлмас.
5. Ёға-ёға қорлар ёгса, ёзга қолмас.
Илк мўйсалар, кўк чаманлар кузга қолмас.
6. Қиз онадан кўрмагунча ўғил олмас,
Ўғил отадан кўрмагунча суфра чекмас.
7. Ўғил отанинг сиридир, икки кўзининг биридир.
8. Асов отга номард йигит мина билмас,
Мишганидан минмагани яхши.
9. Чопинини биладиган йигитга ўткир қилич эмас,
тўқмоқ ҳам бўлаверади.
10. Қўноқ кўнмас қора уйлар йиқилса яхши.
От емайдиган ачиқ ўтлар битгандан битмагани
яхши.
11. Ота отин юритмаган ўғил ота белидан унганидан
унмагани яхши.
Она қорнидан тушганидан тушмагани яхши.

АБДУРАҲМОН ЖОМИЙ

БАҲОРИСТОН

Ҳикматлар

Бир ҳаким дебди:

Ҳикматдан қирқ дафтар ёздим, лекин ҳеч қандай фойда кўрмадим. Шундан кейин ундан қирқ сўзни танлаб олдим. Бунинг ҳам нафи тегмади. Охири тўрт сўзни танлаб олдим — фойдаси тегди.

Буларнинг биринчиси — аёлларга ҳам эркаклар каби ишонч боғламоқ... Иккинчиси — бойликка ҳирс қўйма, чунки кунмас-кунини замон ҳодисалари уни поймол қилади. Учинчиси — сирингни дўстингга ҳам айтма, чунки дўстлик душманликка айлангани ҳаётда кўп учрайди. Тўртинчиси шулки, фақат нафи тегадиган ишми танла; фойдасиз фазилатдан қочини ва фақат зарур нарсага қўлоқ солиш зарур.

* * *

Бир донишманддан «киши қачон овқатга шошилади?» — деб сўрадилар.

— Бадавлат қаттиқ оч қолганда, камбағал эса овқатга етишганда, — деб жавоб қилибди донишманд.

* * *

Бузуржмехрдан сўрабдилар:
— Қандай подшо покиза ҳисобланади?
— Ундан покизалар омонлигу нопоклар ёмонлик кўрсалар, — деб жавоб қилди Бузуржмехр.

* * *

Уч тоифага уч хил иш ярашмайди: подшога — тезлик; донишмандга — молу дунёга *ҳирс* қўйиш; давлатмандга — бахиллик.

* * *

Ҳакимлар айтибдиларки, ақлдан — жаҳон обод, ситамдан — вайрон...

* * *

Подшоларнинг яқин кишилари чуқур мулоҳазалик ҳакимлар бўлиши керак, енгил табиат надимлар эмас. Ҳакимларга таянсалар камол чўққисига кўтариладилар, енгил табиат надимларга таянсалар — тубанлик жаригга қулайдилар.

* * *

Султонларга яқин кишилар баланд тоққа чиққан одамларга ўхшайди. Охири султоннинг газаб зилзиласи, ё бўлмаса замон *силсиласи* уларни тоғ жиғиси каби нагга улоқтиради...

Ҳикоятлар

КИСРОНИНГ МАЖЛИСИ

Кисронинг мажлисига уч киши — румлик файласуф, ҳиндистонлик ҳаким ва Бузуржмехр тўпланишган экан. Суҳбат «дунёда энг ёмон нарса нима?» — деган масалага етганда улар тортишиб қолибди:

Румлик файласуф: «Дунёда энг ёмон нарса кексалик, қувватсизлик ва камбағаллик», — деди.

Ҳиндистонлик ҳаким: «Беморлик ва гам-андух», — деди.

Бузуржмеҳр: «Ўлим яқинлашиб, тамом ишдан узоқлашмоқ», — деди.

КИШИ МАНСАБ БИЛАН

Искандар Зулқарнайн билимдон бир одамни шарафли ва баланд мансабидан бўшатиб, паст ишга тайинлабди. Бир кун саройга келганда сўрабди:

— Қани, айт-чи, янги мансабинг ёқдимми?

— Подшонинг умри узун бўлмай! — деб жавоб қилди у. — Киши мансаб билан шарафли бўлмайди, балки мансаб инсон билан зийнатлидир. Қайси лавозимда бўлмасин хуштабиатлик ва адлу-нисоф зарур.

Бу гап Искандарга маъқул бўлди ва унга илгариги мансабини қайтариб берди.

ДАРВИШ ВА ПОДШО

Олиҳимматлик бир дарвиш шавкатли бир подшонинг хузурига тез-тез келиб турар ва у билан ёқимли суҳбатлар қуаркан. Кунлардан бирида у подшонинг пешонасида маломат аломатларини сезиб, унинг сабабларини излади. Уйлаб-уйлаб унинг сабабини ўзининг подшоникига тез-тез бориб туришидан топди ва уникига бошқа бормаи қўйди.

Бир кун дарвишни кўчада учратиб қолди ва сўради:

— Э, дарвиш, нима сабабдан биз билан алоқани узиб қўйдинг?

— Бориб қовоғингни солиқ кўргангадан кўра «нега келмай қўйдинг?» — деган сўроқни эшитганим яхши, — деди унга дарвиш.

ОЛТИН БЕРМАЙДИ КЎРГАН АЙТМАЙДИ

Нуширвонини одил *навруз* ёки *меҳржон* кунларидан бирида меҳмон чақирибди. Шунда ўша мажлисда ўлтирган қарииндошларидан бири олтин қадаҳни қўйнига урди.

Подшо буни кўрди, лекин кўрмаганга солди. Базм охирига етгач, соқий: «Бу ердан ҳеч ким чиқмасин, олтин қадаҳ йўқолган, мен ҳамманг тинтиб кўришим керак», — деди.

— Қўй, — деди унга Нуширвонини одил, — олтин бермайди, кўрган айтмайди.

Орадан бир неча кун ўтгач, олтин қадаҳни ўтириб кетган киши подшо хузурига келибди. Қараса устида янги либос, обивада янги этик. Нуширвонини одил унинг кийимларига ишара қилиб дебди:

— Бу ҳам ўшанданми?

Қарииндоши этакининг пешини хиял кўтарди-да, уни кўз-кўз қилиб деди:

— Мана бу ҳам ўшандан.

Подшо кулиб юборди ва у олтин қадаҳни йўқлик ва зарурат орасида ўтирилаганини тунувиб, хазиначига унга бир миляг мисқол олтин берилиши буюрди.

ҲАЖЖОЖ ВА БАДАВИЙ

Ҳажжож ов қилиб юриб лашкаридан йироқлашиб адашиб қолди. Яқин орада бир тепалик бор экан, чиқиб қараса узоқда бир бадавий жуздур кийимини офтобга ёйиб ўлтирган экан. Туялари оёса теварак-атрофда ўтлаб юрган экан. Ҳажжож ўша тарафга қараб йўл олибди. Туялар уни кўриб хурқиб кетишибди. Бадавий буни кўриб жаҳли чиқибди ва Ҳажжожни қаргабди:

— Биббонга кўзни қамаштирадиган кийимда келган одамга худонинг лаънати ёнгилени!

Ҳажжож ҳеч нима демади ва бадавийнинг олдига келиб:

— Ассалому алайкум, эй араб! — деди.

— Сенга сатом ҳам, худонинг раҳматини барокоти ҳам хайф, — дебди бадавий.

Ҳажжож ундан бир култум сув сўраган эди, бадавий:

— Керан бўлса, оғдан туш, хорлик ва мўминлик билан мен, худо ҳаққи мен ўртоғинг ҳам эмасман, навқаринг ҳам эмасман, — деди.

Ҳажжож ердан турибди ва мешдаги сувдан тўйиб ичибди. Оғзи бадавийнинг ёнига ўлтириб ундан сўрабди:

— Э, бадавий, қани айт-чи, дунёда энг яхши одам ким?

— У ёсидан йироқда. Дунёда энг яхши одам найгамбар шайхиссалом, — дебди бадавий.

Ҳажжож сўради:

— Ҳалифа Али Абу Толиб ўғли ҳақида нима дейсан?

— Унинг олийжаоблиги ва буюклиги таърифни оғизга сиғмайди.

Ҳажжож сўроқда давом этди:

— *Абдулмалик ибн Марвон* хусусида нима дейсан?

Бадавий аввал бир нима демади. Ҳажжож қистайверсач, деди:

— У ёмон одам.

Ҳажжож таажжубланди:

— Нега уни ёмон одам дейсан?

Бадавий жавоб берди:

— У хатога йўл қўйди, шунинг учун жаҳон *мағриб*дан маприққача зулм остида қолди.

Ҳажжож сўради:

— Унинг хатоси нима?

Бадавий жавоб қилди:

— У фосиқ ва *мурдор* Ҳажжожни мусулмонлар тепасига амир қилиб қўйди...

ҲАЖЖОЖ ВА ИСЕНЧИ АЁЛ

Ҳажжожга қарши исён қўтарганлар орасида бир аёл ҳам бор экан. Уни тутиб Ҳажжожнинг хузурига олиб келибдилар. Ундан гап сўрашганда, аёл бир нима демай, иннагини бузмай ўлтираверибди. Мулозимлардан бири унга нўниса қилибди:

— Амир жаноблари ганираётибдилар, сен эса миқ этмай ўлтирибсан. Нега ундан юзингни ўгирасан?

Хотин жавоб қилди:

— Мен худодан уяламан. Ахир худо назар қилмаган одамга мен қайси кўз билан қарай?

ҲОКИМ ЎЛГАНИ БИЛАН ФУҚАРО ОЗОД БУЛАРМИДИ?

Ҳажжожга дебдилар: «Худодан кўрқ, мусулмонларга зулм қилма!»

Ҳажжож сурур билан мишбарга чиқибди ва бундай жавоб қилибди.

— Тағри таоло мени сизларга ҳоким қилиб қўйибди. Лекин, мен ўлганим тақдирда ҳам сизлар зулмдан *форис* бўлмайсизлар, чунки ўша тағри таолонинг ўзи тепангизга менам ҳам зolimроғини юборади

Кунлардан бир куни Исқандар Зулқарнайн ҳарбий бошлиқлари билан кенгаш қуриб ўлтирган эди. Улардан бири Исқандарга деди:

— Тағри таоло сенга беҳисоб молу мулк ато қилди. Бундан буён сен хотинлар сонини кўпайтир, кўп фарзандлик бўласан. Сендан ёдгор бўлиб қоладиган нарса — фарзанд.

Исқандар жавоб қилди:

— Хотин кўпайтирган одам жумлайин жаҳон устидан галаба қилган ҳисобланавермайди, балки хотинлар устидан голиб ҳисобланади. Инсондан ёдгорлик фақат фарзанд эмас, балки яхши хулқ ва дуруст сийрат ҳамдир.

ҒУЛОМНИНГ ҲИММАТИ

*Абдулла ибн Жаъфар*дан вақл қиладилар: кунлардан бир куни у мулозимлари ва хизматкорлари билан сафарга отланибди. Кўп йўл босиб Қум вилоятига етибдилар ва бир хурмозорга дам олгани тушибдилар. Хурмозор қўриқчиси бир қора ғулом экан. Ғулом кундалик емишни учун уч донадан нон олиб турар экан. Шу пайт қаердандир бир ит пайдо бўлибди. Ғулом нондан бирини унга ташлади. Ит уни апила-тапила ютиб бўлган эди, иккинчисини ҳам ташлади. Уни ҳам еди. Сўнг учинчисини ташлади. Уни ҳам еб қўйди.

Шунда Абдулла ибн Жаъфар ғуломдан сўради:

— Сенинг кундалик емишинг нима?

— Ҳозир кўриб турганинг, — деб жавоб қилди қул.

— Не сабабдан итни ўзингдан ортиқ сийладиңг?

— Шунинг учунки, у узоқ йўлдан келган. Мусофир. Ғумон қилишимча у жуда оч. Уни бошқа оч қолдиргим келмади.

— Ўзинг энди нима ейсан?

— Бугун рўза тутаман, — деди ғулом.

— Ҳамма мени саховатли дейди, аммо ғулом менам сахийроқ экан, — деди амир ўз-ўзига. Сўнг хурмозорни қўриқчиси билан тамом сотиб олди ва ғуломга озод бўлганлиги ҳақида *ёрлиқ* топшириб, хурмозорни унга инъом қилди.

Табиб гўристон ёнидан ўтгудай бўлса, юзини беркитиб оларкан. Сабабини сўраганларга дебди:

— Гўристонда ётган ўлиқлардан уяламан! Чунки бу ерда кимнинг ёнидан ўтмайин, менинг зарбим остида ўлган ёки мен берган шарбатдан ҳалок бўлган.

ҲОТАМ ЙИГИТ

Ҳотами Тойидан сўрабдилар:

— Умрингда ўзингдан сахийроқ одамни кўрганмисан?

— Ҳотам жавоб қилди:

— Ҳа, кўрганман. Қуилардан бир кунни бир етимчанинг уйига кириб қолдим. Унинг ўн бош қўйи бор экан. Дарҳол улардан бирини сўйиб нишириб олдимга қўйди. Ундан бир бўлаги менга маъқул бўлиб кесиб едим ва: «Худо ҳаққи, кўй лаззатли экан», — дедим.

Шундан кейин ўша йигит ташқарига чиқди ва қўйларини бирин-кетин сўйиб менга маъқул бўлган ерини нишириб олдимга қўйверди. Унинг бор қўйини менинг учун сўйганидан хабарсиз едим. Ташқарига чиқиб отга минай деб турганимда қарасам эшик олдига жуда кўп қон тўкилибди. Сабабини суриштирсам хизматкорларимдан бири деди:

— Йигит сени деб барча қўйларини сўйди.

Йигитни койиб дедим:

— Нега бундай қилдинг?

Йигит *тавозе* билан жавоб қилди:

— Худога менинг қарра шукрим, менинг бирон нарсам сендек олий зотга маъқул бўлибди. Шундай ҳолда ҳасислик қилсам нима деган одам бўлардим.

Кейин Ҳотами Тойидан сўрадилар:

— Бунинг эвазига сен ўша йигитга нима бердинг?

Ҳотам жавоб қилди:

— Уч юзта саман туя ва беш юзта қўй бердим.

Ҳотамга дедилар:

— Демак сен ўша йигитдан сахийроқ экансан.

Ҳотам жавоб берди.

— Йўқ, сахийликда унга етолмадим, чунки беҳисоб бойлигимдан фақат бир қатрасинигина унга бердим, у бўлса мендан борини аямади.

НАФСИ ЕМОН БҶҮРИ

Тулки бўри билан ажразмас дўст бўлишга аҳд қилишибди. Бир кунни улар чор атрофи нишиқ ва баланд девор билан ўралган боғ олдида ўтиб қолишди. Боғни хўб айланиб, охири кўзлари девордаги кичик бир туйнукка тушди. Туйнук тулкига кенг, лекин бўрига тағлиқ қиларди. Тулки осонгина ўтиб олди-ю, лекин бўри роса қийналиб ўтди. Турли нав узумлар ва ранго-ранг меваларни кўриб кўзлари ёниб, оғизларидан сўлақлари оқди. Шунга қарамай, тулки боғдан чиқиб кетишни мулоҳаза қилиб улардан камроқ, бўри бўлса қорнига сиққанча роса еди. Шу пайт боғдон калтак кўтариб келиб қолди ва уларни қувиб кетди. Хипча бел тулки лий этиб тешиқдан ўтиб қочди, лекин бўри туйнукка тиқилиб қолиб хўб калтак еди. Бўри ҳам бир илож қилиб туйнукдан чиқиб олди-ю, лекин бир қават териси шилиниб тушди.

ЧАЁН БИЛАН ТОШБАҚА

Бир кунни нишида заҳари тўлиб-тошган, табиатига ёмонлик фахр бўлган чаён сафарга чиқибди ва азим бир дарёнинг бўйига келиб, ундан ўтишнинг иложини тополмай, ё қайтишнинг билмай, хашак ичига кириб ётибди. Шу атрофда ётган тошбақа унинг аҳволига ачинди-да, чаёни устига миндириб сувга тушди-ю, нариги қирғоққа қараб сузиб кетди ва дарёнинг қоқ ўртасига етди. Шу пайт тошбақанинг косасига нимадир тақ-тақ этиб урилгандай бўлди. Тошбақа чаёндан сўради:

— Бу ниманинг овози?

Чаён жавоб қилди:

— Бу сенинг орқанга сэнчяётган нишимнинг овози. Унинг сенга таъсир қилмаслигини биламан, аммо эски одатимни тарк этолмасам нима қилай?

Тошбақа чаёндан яхшилик келмаслигини пайқади ва сувга шўнғиб ўзи тارق қилди.

ЧУМЧУҚ ВА ЛАЙЛАК

Чумчуқ ўз уясини ташлаб, лайлак ошённинг бир четига кириб олибди. Ундан сўрабдилар:

— Лайлакка қабақа муносабатинг бор. Жуссанг жа

митдеккина-ю, лайлакдек улкан бир куш билан ҳамсоя бўлишингдан мурод нима?

Чумчуқ жавоб қилибди:

— Бу ишимнинг номаъқуллигини ўзим ҳам яхши биламан, лекин ўзга чорам йўқ. Мен илгарини қурган ерда илон ўзига ошён қуриб олди. Ҳар йили бола очаман, жигар қоним билан уларни парварши қила бошлайман. Аммо илон бирдан хужум қилади ва болаларимни ютиб кетади. Охири ўша ерни ташлаб кетишга мажбур бўлдим ва лайлак олдидан паноҳ топдим. Умидим шулки илгарини болаларим ўша илонга емиш бўларди, энди зора ўзи лайлакка емиш бўлса.

БАҚҚОЛ ВА СИЧҚОН

Сичқон бир печа йил Хожа баққолнинг дўконида ўрнашиб олиб, ундаги қуруқ ва ҳўл мевалардан хоҳлаганича еб тирикчилик ўтказди. Хожа баққолнинг бундан хабари бўлса-да, бепарво юрар, сичқонни сўкиш билан чекланарди, холос. Лекин мукофотини кейин олди. Сичқон бора-бора Хожа баққолнинг ҳамёнига тушиб, оқчаларини битталаб инига ташиб кета бошлади. Бир кун зарурат тугилиб ҳамёнини қўлга олган эди, уни оқчадан холи топди. Ўйлаб-ўйлаб бу сичқоннинг иши эканлигини англади ва мушукдек писиб ётди ва сичқон чиқиши билан ўзини унга отди. Уни тутиб олди ва оёғига узун ип боғлаб уни қўйиб юборган эди, сичқон инига олиб борадиган тешикка кириб кетди. Баққол инини ўлчаб кўриб, сичқон инининг узунлигини билиб олди. Тешикни кавлаб қараса сичқон Хожа баққолнинг дўкони остида саррофнинг дўконига тенг келадиган уй қуриб олган экан ва ўша ерга олтин, кумуш, динор ва дирҳамларни уюб ташлаган экан. Хожа баққол ўзининг ҳақини ажратиб олди, сичқон эса кўрадиганини кўрди.

БУРИ БИЛАН ИТ

Тулки йўл устида турар, кўзлари ўнгу сўлга ташларди. Ногоҳ узокдан қандайдир бир нарсанинг қораси кўринди. Яқинлашгач қараса бўри катта бир ит билан бирга келишаётган экан. Улар бир-биридан ҳадик олмас, аксинча дўстлашиб қолишган эканлар.

Тулки уларнинг қаршисига пешвоз чиқиб салом берди ва деди:

— Тангри таолога шукрим, ўрталарингдаги қадимий гина-қудурат меҳру муҳаббат билан, душманлик дўстлик билан алмашинибди. Бунинг сабабини билса бўладими?

Ит жавоб қилди:

— Дўстлашиб кетишимизнинг сабаби чўпоннинг душманлиги...

ИТ ВА НОН

Оч қолган ит шаҳар дарвозаси олдида турар эди. Бир вақт қараса битта нон дарвозадан юмалаб чиқди ва гилдираганича саҳрога қараб юмалаб кетди. Ит унинг кетидан тушди ва вовиллаб деди:

— О, танга қувват, дилга ором бағишловчи! Қапақа сафарни ихтиёр қилдинг ва қаёққа қараб кетаётибсан?

Нон жавоб қилди:

— Шу саҳрода жамий бўрилар ва йўлбарслардан дўстларим бор, ҳозир уларни зиёрат қилгани кетаётибман.

— Мени кўрқитаман деб овора бўлма,— деди ит,— тимсоҳнинг бўзигами, шернинг оғзигами кириб кетганинда ҳам ортингдан қолмайман.

ТУЯ ВА ИЛОН

Туя саҳрода ўтлаб юрар, қуруқ тиканакларни ерди. Бир вақт янтоққа ёпишди. Янтоқ гўзалар зулфидай жингалак, парирўйлар ёноғидай тоза ва бегубор эди. Ундан баҳра олай деб бўйинини чўзди, лекин бирдан шохиди чирмашиб ётган илонга кўзи тушди. Янтоқдан баҳра олиш орзусидан қайтиб ўзини орқага ташлади.

Янтоқ «туя менинг тиканим найзалари захмидан кўрқди», деб ўйлади.

Туя янтоқнинг кўнглидан ўтган гапни англади ва деди:

— Кўрққанимнинг сабаби кўриниб турган мезбон (янтоқ) эмас, балки пинҳон ётган меҳмон (илон). Хафсираним тикан захми эмас, балки илон захри.

ТУЛКИНИНГ БОЛАСИГА НАСИХАТИ

Тулки боласи онасига деди:

— Ит билан юзма-юз келиб қолганда уйдан қандай килиб қутулиб кетиши йўлини ўргат.

— Йўли кўн-ку, — деди тулки боласига, — лекин, яхшиси уйдан чиқмаслик.

ШИЖОАТЛИ ЧУМОЛИ

Чумоли жон-жаҳд билан ўзидан ўн барабар катта чигирткани судраб борарди. Кўрганлар таажжубландилар:

— Чумолини қаранглар-а, қиятириқ ҳоли билан шундай оғир юкни судраб кетяпти-я?

Чумоли хохолаб кулди ва деди:

— Мардлар юкни жуссаи ва қудрати билан эмас, балки гайрат ва шижоат билан тортадилар.

СИЧҚОН ВА ТУЯ

Туя арқонни судраганча даштда ўтлаб юрарди. Олдидан сичқон чиқиб қолди. Қараса туянинг эгаси йўқ. Хирси кўзгаб, арқонни учидан тинглаб туяни уясига қараб етаклади. Табиати бўйсунини ва одати «хўп» дейишдан иборат бўлган туя қаршилик кўрсатмай сичқонга эргашиб бораверди.

Сичқоннинг уясига етиб бордилар. Туя қараса жуда тор.

— Эй, хомтама, — деди туя сичқонга, — бу нима қилганинг ўзи? Уйнинг шундай кичик, менинг бўлсам жуссам катта. На сенинг уянг каттаради, на менинг жуссам кичраяди. Шундай бўлгач, иккимизнинг дўстлашимизнинг не ҳолати бор?

ШОХСИЗ ҚОЛГАН ХҲКИЗ

ХҲкиз нода банида юриб, шохи билан сизирларга бошчилик қиларди. Ногоҳ нодага бўри ҳужум қилиб қолгудек бўлса, шохи билан сузиб улоқтириб ташларди. Қандайдир бир сабаб билан унинг шохи ениб қолди. Энди бўри кўршгудай бўлса ўзини сизирлар вапоҳига оладеган бўлиб қолди.

Бунинг сабабини суриштирганларга дер эди:

— Шохим ениди, гўё қолдим бедамшир.

Ботирлик ўрнига, дилда хавотир.

— Маълум-ку, эл аро шунтай мақол бор:

Ишни қурол қилур, даъвои ботир.

ТУЯ БИЛАН ЭШАК

Туя билан эшак ҳамроҳ бўлиб кетишди ва катта бир арық бўйига етишди. Туя эшакни елкасига олиб сувга тушди. Ўргасигага берганда сув унинг қорнидан келди.

— Туя елкамдан! — деб қичқирди туя эшакка, — сув қорнимдан оймади.

— Рост айтасан, — деди эшак, — лекин қоринда ҳам қорин бор ахир. Арзанин чуқурлиги сенинг қорингдан келгани билан мени тавом кўмиб юборади-ку!

ҚАРГА ВА ТОВУС

Бог саҳида қарга билан товус учрашиб қолишди ва бир-бирининг айбини юзига солишди:

— Оёғингдаги қизил этик менинг заррин атлас ва нақшни кимхоб либосимга ярашади, — деди товус, — йўқликнинг қора тўнидан борлиқнинг равшан кунига ўтиш вақтида адашини рўй берганга ўхшайди. Мен сенинг қора бужир этигининг кийиб олибман, сен бўлса менинг қизил саҳтиён этигимни кийиб олибсан.

— Йўқ, — деди унга қарга, — аксинча, бордию янглишиш содир бўлган бўлса, кийим кийишда адашилган, чунки сенинг этикларинг менинг этикларимга мос келди. Эҳтимол уйқуспраб сен менинг кийимларим ёқасига бош тикқансан.

Шу атрофда ўтлаб юрган тошбақа тортишувни эшитиб турган экан, товус билан қаргага деди:

— Э, азиз дўстлар, бефойда баҳени йиғиштириб қўйинглар, бемаъни тортишувни тўхтаганлар. Тангри таоло ҳамма нарсани бир килинга бериб қўймайди. Бир одамдаги хусусият бондада бўлмайди. Шунинг учун ҳар киши боридан хурсанд бўлиши лозим...

ҲАЗИЛ — МУТОЙИБА

Кўзи ожиз бир одам тим қоронгу тунда кўлида чироғу елкасида кўза билан кўчада борарди. Ҳар нарсага бурнини суқиб юрувчи бир одам унинг қаршисидан чиқиб қолибди ва бу аҳволни кўриб сўқирга дебди:

— Эй, подон! Тун билан кундузни ажратолмайсан, қоронги ила ёруғни кўзинг илғамайди. Шундай бўлганча, чиронинг сенга нима фойдаси бор?

Кўзи ожиз қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборибди ва жавоб қилибди:

— Чиронни ўзим учун кўтариб юрганам йўқ, сенга ўхшани дили кўр ва ақли қосирлар менга туртиниб кетиб кўзани енидириб қўймасин, деб ушлаб юрибман.

* * *

Гадо умидвор бўлиб бир бадавлат хонадоннинг эшигини қоқди. Соҳиб дарвозани очмай, ичкаридан туриб овоз қилди:

— Афв этасиз, уйда хотинлар йўқ!

— Менга хотинлар суҳбати эмас, бир бурда поп керак,— деди гадо...

* * *

Шайх Баҳяулга дедилар:

— Басра девоналарини санаб бер.

— Улар сон-саноксиз,— деди у.— Бордию ақлларини сўраётган бўлсанг, уларни санаб беришим мумкин. Улар бир печтагина, холос.

* * *

Муаллимдан сўрадилар:

— Сен каттамсан, укангми?

— Мен каттароқман, аммо бир йилдан кейин у менга етиб олади,— деб жавоб қилди муаллим.

* * *

Бир золимнинг замонида бадавлат бир одам вафот этибди. Ўша золимнинг вазири ўлганининг ўзини чақиртириб, отасидан нималар қолганини сўрабди.

— Мол-дунёдан фалон-фалон нарсалар қолди,— дебди ўғил унга,— ворислардан бўлса мен билан вазири аъзам қолган, холос.

— Ундай бўлса,— деди вазир,— мол-дунё иккига бўлинсин. Ярми ўғлига берилсин, ярми подшо хазинасига олинсин.

* * *

Букри бир одамдан сўрабдилар:

— Тангри таоло орқангни бошқаларникидай текислаб қўйишини истайсанми ёки бошқаларни ҳам сендай букри қилиб қўйишини хоҳлайсанми?

— Бошқаларни ҳам менга ўхшаб букри қилиб қўйсин, токи улар менга қандай кўз билан қарасалар, мен ҳам уларга шу тарзда назар ташласам,— деб жавоб берди букри.

* * *

Бир шоир табиб ёнига келиб ҳасрат қилди:

— Бир нарса дилимга гириҳ ташлаб, тугун тушиб қолди...

Табиб зийрак одам эди:

— Ҳали ҳеч кимга ўқиб эшиттирмаган бирор шеъринг йўқми? — деб сўради ундан.

— Бор,— деди шоир.

— Унда, ўқи!

Шоир шеърини ўқиб берди.

— Яна бир марта ўқи,— деди табиб.

Шоир шеърини яна бир бор ўқиди.

— Энди кетавер,— деди табиб унга,— дарддан қутилдинг. Дилингда тугун тушиб ётган нарса шу шеъринг экан. Улар қуруқ бўлгани сабабли сен дардга чалинибсан. Энди шу шеърингни дилингдан чиқариб, халос бўлдинг.

* * *

Воъиз мишбардан туриб бемазадан-бемаза бешта шеър ўқиди ва мақтаниб:

— Худо ҳаққи, мен буни намоз ўқиб туриб ижод этдим,— деди.

Шу ерда ҳозир кишилардан бирининг мана бу сўзлари қулогимга чалинди:

— Намоз устида айтилган шеър бу қадар бемаза бўлса, ижод вақтида ўқиган намозда нима маза ҳам бўларди...

* * *

Боладан сўрабдилар:
— Отаннинг ўлиши ва унга меросхўр бўлиб қолишни
истармидинг?

Бола жавоб қилди:
— Йўқ, унинг ўз акаси билан эмас, балки ўлдир-
лишини истайман. Шундай бўлганда мол-мулк ҳам қўлим-
га ўтади, яна хун ҳақи ҳам оламай.

АЛИШЕР НАВОИЙ

МАХБУБ УЛ-ҚУЛУБ

Биринчи қисм

**КИШИЛАР АХВОЛИ, ФЕЪЛ-ХАРАКАТ
ВА СЎЗЛАРИНИНГ КАЙФИЯТИ**

ОДИЛ ПОДНОЛАР ТЎҒРИСИДА

Адолатли подшо ҳақдан ҳалойиқда кўрсатилган марҳа-
матдир, мамлакат учун тиғчилик ва фаровонлик сабабидир.
Қуёш билан баҳор ёмғиридек қора туноқдан гуллар очар
ва мамлакат кишилари бошига олтин билан дурлар сочар.
Фақирлар ва нотавонлар унинг юмшоқлик ва яхши муома-
ласидан роҳатда, золимлар ва мизрабларнинг сиёсати
тиғидан қўрқувда. Қўриқлашидан қўй билан қўзи бўри
хавфидан амонда, жазолашидан мусофирлар қароқчи
вахмидан амонда... Ҳайбатидан йўлларда қароқчи йўқ,
халқ қўлида моллар тўлиқ. Забтидан амалдорлар қалами
синиқ, золимлар байроғи йиқилди... Қасос тиғидан ўғри
қўли халқ молидан тортилган...

НОМУНОСИБ НОЙИБЛАР ТЎҒРИСИДА

Ёлғончи, кеккайган нойибнинг... ёлғон ҳукм тарқатув-
чиға боне *тама* нуманиги ва нотўғри фармон етказувиға
сабаб хире ёмонлиғдир. Бирор нарса олишда ёлғон унга
чин ўрнида ва мусулмонларга нуқсон етказиш унга дин
ўрнида. Ёлғон борича чин сўз айтишни маҳол. Поға олиш-

да ўзга сўз деб, аммо кўнглида бошқача хаёл. Сўзи билан иши бир бўлмаган бундай ноийбнинг шоҳ эшигидан йўқолгани яхши.

ЗОЛИМ, ЖОҲИЛ ВА ФОСИҚ ПОДШОЛАР ТЎҒРИСИДА

Адолатли подшо кўзгу, бу эса унинг тескарисидир. У ёруғ тонг, бу эса унинг қоронги кечасидир. Зулм унинг кўнглига ёқимли, *фисқ* унинг хотирига сеvimли. Мамлакат бузуқлигидан юрагида йиғноқлик, халқ паршонлигидан хотирида тинччиш. Обод жойлар унинг зулмидан вайрона, кабутар уялари бойқушга ошёна. Май сели унинг базмида ошиб тошганидан мамлакат ободонликларини вайрона қилган... Ноҳақ қон тўкмоқ ҳамиша унинг ҳунаридир, жони бор киши ундан қўрқувдадир...

Ўзининг номаъқулчилиги ўзига яхши кўринади, халқнинг маъқул иши унга ёқимсиз ва ёмон туйилади. Кўп хизмат оз инглич билан унинг олдида нобуд бўлади, кўп ҳақиқат оз хато билан унинг ҳузурда йўққа чиқади. Хато фикри ўнг келмаса, дахли йўқларни шу фикрга шерик ҳисоблайди, балки шу фикрга қаршиларга тухмат қилади. Итоғри хаёли тўғри чиқмаса, иштироки бўлмаганларни итобга олади, балки хабари йўқларга азоб беради. Ҳаёт сувини заҳар деса, маъқулламаган гуноҳли; куёш нурини қоронгу деса, бу гапни мақтаганининг рўзгори қора бўлади...

Чин сўз айтганлар жони хатарда, яхшиликка ундаганлар ўлим хавфида. Ҳақиқат унинг қошида беҳуда; ақлли унинг назарида жоҳил.

Халққа қарши кўнглида сақлаган кийнаси — яширин хазинасининг кўмилик қисми. Ўлдирмоқ учун жон бермоқ — шоридир; халқ молу жонига човут солмоқ унинг овидир...

МУДАРРИСЛАР ТЎҒРИСИДА

Мударрис кёраки, ғарази мансаб бўлмаса ва билмас илмин айтишга уринмаса, манманлик учун дарс беришга ҳавас кўргазмаса ва олғирлик учун гап-сўз ва гаваго юргүзмаса, подонликдан салласи катта ва печи узун бўлмаса... Нопокликлардан кўрқса ва нопокликдан қочса; нанки ўзини олим билиб, неча подонга турли хил *фисқ* ишларни

мумкин, балки ҳалол қилса, қилмас ишларни қилмоқ ундан содир бўлса ва қилар ишларни қилмаслик унга қоида ва одат бўлиб қолса. Бу мударрис эмасдир, ёмон одат тарқатувчидир...

ТАБИБЛАР ТЎҒРИСИДА

Табибга ўз ишида маҳорат, касаллар ҳолига шафқат керак, асли *тибб*га табиати уйғун ва доишманлар сўзига найров ва мулозим бўлсин. Сўзида юмшоқлик ва диликўйлик, ўзида *заё* ва хушфезллик бўлсин...

Бундай табибнинг юзи бемор кўнглига сеvimлидир ва сўзи касал жонига ёқимлидир. Дами беморларга даво ва қадами хасталарга шифодир. Унинг кўришини халослик хизри ва шарбати тириклик сувидир.

Агар касбида моҳир бўлса-ю, аммо ўзи бадфезл, бепарво ва кўнол сўз бўлса, агарчи беморга бир тарафдан даво қилур, аммо неча томондан касалнинг мизожига ўзгарини киргизур. Лекин саводсиз табиб жаллод шогирдидир; у тиг билан, бу заҳар билан азобловчидир...

КОТИБЛАР ТЎҒРИСИДА

Котиб шорлар сўзини вараққа нақшловчи ва сўз хазинасини сақловчи. Сақловчининг иши тоширилгани сақлаидур ва ўз билигча сарфлаш хиёнат бўлур. Омонат тоширилган киши хиёнатга мансуб бўлса, ўз ишида айбдор бўлур, ундай кишининг қўлини кесмоқ яхшидир. Худди хол яхши юз саҳифасига гўзаллик берганидай, яхши хат ва ундаги нуқталар қоғоз саҳифасига чирой беради. Хушхат котиб сўзини безантиради ва сўзловчинини роҳатлантиради. Ёзуви тўғри котибнинг тўғрилар кўнглига мақбуллиги аниқ. Мухаррир хоҳ бир байт, хоҳ юз байт ёзгани билан таҳрири тузук бўлса, мақбул бўлур. Агар ёзув шакли кўримсиз бўлса, ўқувчи ва билимли киши ундан қийналади...

АШУЛАЧИ ВА ЧОЛГУВЧИЛАР ТЎҒРИСИДА

Шодликин оширувчи хонанда, гамни кетказувчи созанда — буларнинг ҳар иккисига ҳол ва дард аҳли жон фидо қилурлар.

У саз чалиб ёқимли ашула қилганда, эшитувчининг ҳаёти нақди унга фидо бўлса на гам. Кўнгил қуввати яхши чолғучидан, руҳ озиги хуш овоздандир. Хушхон созадан дард аҳлининг ўти тез бўлар, агар малоҳати бўлса, ҳол аҳли ўртасида гавго кўтарилар. Ҳар бир созаданинг сони дардлироқ бўлса, унинг чертини ярали юракка таъсирлироқ тегар. Отанин юзлик созада халқумидан ёқимли кўшиқ чиқариб, ҳол аҳлининг куйган бағридан тутун чиқаради. Ёқимли машшоқ агар фаҳм-фаросатли бўлса, одам кўнгил тошдан бўлса ҳам унга берилади, хусусан, ҳам айтса ва ҳам чалса, кўнгил мулкига қандай гавголлар солади...

Аммо, бу гуруҳнинг бошиқалари ҳам агарчи кўнгил очувчи ва қийинчиликни юпатувчидирлар, лекин ҳақиқатда пасткаш ва тиланчидирлар. Айтувчи ва чолғувчи зорланиш, айланиб-ўргилиш билан олғувчидир. То буюрувчида бахшиш ва инъом бер — улар малай ва хизматкордирлар. То суҳбатда ноз-неъмат мўл-кўл — уларга барча буйруқ ва қайтарининг мақбул. Борди-ю, базмда машаат оз уларнинг иши қишқайиш ва ноз бўлди... уларнинг кўнгил сендан олинди. Агарчи йиллар бўйи эҳсонингдан баҳра олсалар ҳам — таъимасликка солиб ўтарлар ёнингдан. Оз олсалар ерга урарлар, кўп олсалар қадрламаслар...

ШАҲАРДА ОЛИБСОТАРЛАР ТЎҒРИСИДА

Шаҳар олибсотари хиёнатчи, ўзига фойда ва мусулмонларга қаҳат истовчи. Халққа зиён унинг фойдаси, арзон олиб, қиммат сотмоқ унинг орзуи. Олинди *катонни* бўз дейди, сотишда бўзни мақтаб катон хусусида сўзлайди. Шолни қимматбаҳо кийим ўрнида ўтказа оладиган бўлса кечиктириш йўқ, бўйрани зарбафт ўрнида сота оладиган бўлса тўхтатиб туриш йўқ.

Дўконда инсофдан бошқа барча мол маъжуддир; унда ўз айбига иқдор бўлишдан бошқа поинсофликнинг барча тури кўп тоилар...

БОЗОР КОСИБЛАРИ ТЎҒРИСИДА

Бозорда саздогарчилик қилувчи касиб таъгирга хоин ва ваъдасида турмовчи. Улар бирга арзирин юзга сотмоқдан минг бор мақтанадилар; мингга тенгин юзга оймоқдан

заррача уялмайдилар. Тўғрилиқ билан савдо улар учун зиёнкорлик ва ваъдага вафо улар учун ёмонҳоллик ҳисобланади... Ўғил отани алдаши уларнинг хунарлари...

ДЕҲҚОНЧИЛИК ТЎҒРИСИДА

Дон сочувчи деҳқон ерни ёрни билан ризқ йўлини очувчидир. Агар ўғрилиқ ва тузуклиги бўлса *солиқ* туюнча бўлар. Кўши ҳам икки зўр полдон бўлиб, юкига бўйсуниб олдида юради; ишлашда ҳамдам ва ҳамқадам... Олам маъмурлиги улардан, аламликлар шодлиги улардан. Ҳар қаён қилсалар ҳаракат халққа ҳам овқат етар, ҳам баракот.

Деҳқон агар тўғрилиқ билан дон сочса, ҳақ бирига етса, юз эшигини очади...

...полизида руҳ озиги кўринадир. Дарахтларининг ҳар бири кўм-кўк осмондай, у дарахтларининг гул ва меваси юлдуз ва юлдузчалардай. Камбағалларнинг шарбат ва сирқаси ундан, давлатмандларнинг емини ва аъло шарбати ундан...

Иккинчи қисм

ЯХШИ ФЕЪЛЛАР ВА ЁМОН ХИСЛАТЛАР ТЎҒРИСИДА

ТАВОЗЕ ВА АДАБ ТЎҒРИСИДА

Тавозе халқ муҳаббатини ўзига тортар ва *улусни* шу ишни бажарувчи билан дўстлаштирар. Тавозе дўстлик чаманида тоза гуллар очар ва у чамандан ошнолик ва уфатчилик базмига хилма-хил гуллар сонар...

Адабли, агарчи барча кишилардан яхшидир ва ҳамма халойиқдан ёқимлидир, аммо улуглардан кўра яхшироқ ва кўли устуналардан кўра ёқимлироқдир. Адабдан ўз тенгқурлари орасида бир-бирига мақтанарин бўлади, каттадан-кичик ўртасида яхши кўринади. Сахийлик қилмай экин шод қилади ва бирор нарса ҳада қилмай кишини гамдан сезд қилади.

Адаб кичик ёншагиларни улуглар дуосига сазовор этади ва у дуо баракоти билан умрбес баҳрёманд бўлади. Адаб кичкиналар меҳрини улуглар кўнглига солади ва у муҳаббат кўнглида абадий қолади...

Ҳикоят

... бир ов пайги гавҳосида, чопиш ва отини орасида Хуерав Парвезининг юксаклик тожидан яроқлаган гавҳар ва порлаб турган инжу узлиб ерга тушди. Овга берилиб кетиб ундан ҳеч кимнинг хабари бўлмади. Овдан *Мадошга* қайтдилар. Бу ишни билгандан кейин одамларни суринтиришга юбордилар ва ўша ноёб гавҳарни қидирдилар.

У тож беағи мамлакат хирожига баробар бўлгани учун, тошган кишига кўн нарса ва қийматли мукофот ваъда қилинди. Халқ эса ўша даштда ўша гавҳарни қидирувда ва мукофот олиш пайида эди.

Иттифоқо бири гафлатда чўмган, бири хушёр. Гафлатдагиси жоҳиллик юзасидан гердайган, хушёр эса тавозе ва адаб беағи билан юксалган. Икки ҳамроҳ ўша даштдаги йўл билан бориб ва шаҳар сари етишга нитилиб қадам ташлар ва дашт кезар эдилар. Булардан бирининг оти жаҳонганга *Мудбир* ва бирининг номи йиғитлар марди *Муқбил* эди. Булар инжу қидирган халойиққа яқинландилар, халқни бошлаб чиққан кишига йўлиқиндилар. Мудбир тақаббурлик билан унга боқмай ўтди, Муқбил эса инсонлик йўлини илгари сурди. У бошлиққа адаб ва тавозе юзидан бош эгди, оёғи остида эса гавҳар ётган экан кўриб олди ва ҳалиги бошлиққа тақдим этди, у эса ўша ваъда қилинган мукофотнинг вақили эди. Муқбилнинг қўлидан ушлаб шаҳарга қайтди ва бўлиб ўтган воқеани Хуерав Парвезининг қонида тўлиқ баён қилди. Хуерав хушҳол ва шод бўлди. Муқбилга деганидан ортиқ низоомлар бериб, ундан узрлар сўради.

Мудбир гердаини натикасида шаҳар гўлоҳидан жой олди. Муқбил эса, тавозе ва адаб ҳосиятидан мақсад гавҳарини топиб, шох чаманида ором олди.

УЧИНЧИ ҚИСМ

ТУРЛИ ФОЙДАЛАР ВА ЎРНАК БУЛИШ СУРАТИ

Таибезлар

...Бахтли агар олим бўлса, нодонлар сўзи унга ибратли ва эътиборли бўлади; бахтсиз агар жоҳил бўлса, олим сўзидан ор қилади. Ҳақиқат ҳам, жоҳилликдан кўра бад-

бахтроқ яна нима бор? Кимки ўзини-ўзи ёқтирса, қандай ёмонлик, кимки сўзини ўзи ёқтирса қандай бахтсизлик! Олам аҳли ўзларини ўзлари севадилар ва ўз сўзларини ўзлари ёқимли севадилар. Инсон жинси бу сифат билан *жаҳломат*да қолган ва нафслари ихтиёрсиз бу даъвога илтиган.

* * *

Нафе истагига берилган *нафсоният* мақомида ўрнашади. Ҳеч ким ўз кўнглига гам тилмас ва ўз нафсига алам истамас. Аммо ўзганинг азиз зотида ҳадсиз хорлик кўрса, ўзига келган азиз киши шаънида беҳисоб қийинчилик англаса, ўзига келган озгина кулфатга таъсирланмас. Ҳамма киши ҳам ўзгадан кўра ўзини азизроқ, ўзгалар сўзидан кўра ўз сўзини лазизроқ билади. Киши дунё яхшиликларини ўзидан нарн кеткизмайди, аммо ўзга кишига яқинлаштирамайди.

* * *

Эркакларнинг кўрғазини учун ясанмоғи — хотинларнинг ўзига зеб бериш учун безанмоғи кабидир. Ваҳоланки, бу иш инковига ҳам ярамайди, аммо эркакларга кўпроқ шармандалиқдир. Барча ўзини кўрсатиш ва безаш касали билан оғриган ва бундай қилиш эса бу иш ўз қошларида яхши кўришиш ҳар кимнинг ўзига яхши туюлишининг очиқ далилидир...

* * *

Ўзига берилган — нодондир. Ўзини беаған — хушрўй сатадир. Ўзини тортган — панд еган, мағрурланган — лаънат остида қолган.

* * *

Фано аҳлига кўп сўзламоқ — мақбул эмас, кўп эшитмоқ — матлуб ва яхшидир. Эшитмоқ кишини тўлатади, айтмоқ бўшатади... Кўп деган кўп янглишади, кўп еган кўп йиқилади.

Тан касалларининг асоси кўп емакдир, кўнгил касалларининг асоси кўп демак. Кўп демак сўзга бинно қўйган-

лик, кўп емак нафсага бўйсунганликдир. Кишига бу сифатлар ортиқчалик қилади, барчаси ўзига берилганликка олиб боради.

* * *

Такаббурлик — шайтон иши, ўзини катта олиш — но-дош иши. Муताкаббур тенгқур дўстлари олдида таънада қолади, тангри олдида *мардуд* ва мольвун... Худдирастликдан буги парастлик яхшидир.

* * *

Яхшилик — бир жабрланганнинг оғар юкни кўтармоқ ва уни ўша қийинчиликдаг кўтармоқдир. *Керам* бировнинг машаққат тикани оғирлигини кўтармоқ ва у тикан учидан гулдек очилмоқ ва ўша қилинган ишни қайтиб тилга келтирмаслик, оғизга олмаслик, ўша кишига машаққат қилмаслик ва унинг юзига солмасликдир...

* * *

Мазлумга марҳамат кўрсат, токи зolimдан осойиш кўр-гайсан. Қўли калталарга наф етказ, агар тиласанг кучлилардан зарар кўрмагайсан. Хирадманд ёвланишдан қочар, келишиш учун уйғунлик элигини очар. Ари газвосидан найза тасавури пайдо бўлади, асал савдосидан ичши тасавури муяссар бўлади.

* * *

Дардларнинг нафаси бир ўтдирки, қаттиқ кўнгилни юмшатар ва қуруқ кўзни йиғлатар. Куйганларнинг дами бир елдирикми, манманлик хашагини совурар ва газаб тупроғини сунурар. Ошиқ иши ялиниш-ёлворини, ишқ да-лили эса куйиш-ёниш. Парвонага куймоқ ва ўртанмоқ одат. Булбулга ихтиёрсиз қилган полаву зор ва фарёддан қанда тиним? Кечаси ялтирайдиган қурт ёлқини ишини қилмас, капалак парвона ишини билмас...

* * *

Хар кимки биров билан дўст тутинса ёки дўстлик даъво-сини қилса, ўзига раво кўрмаганиг дўстига раво кўрмасли-

ги керак. Бас, машаққатлардан руҳга алам етади, киши уни ўз ижисму жонига мумкин топади. Аммо уни дўстга уқур хайлига ҳам келтиролмайди. Агар хайлига келтирса дах-шатидан хайги сўвади...

* * *

Кўнгил бадан мулкнинг подшоҳидир. Унга соғлиқ бузга ҳам соғлиқ, унга нохушлик бузга ҳам нохушлик. Демак, кўнгил мулкнинг эгаси бўлган нарсә нохушликга шохидир. Баданининг тузук ва бузуқлиги кўнгилнинг тузук ёки бузуқлигига боғлиқ. Мулкнинг оёли ва ҳаробасига ноху-шинг адолат ва зулмига боғлиқ. Подшоҳ мулк баданини ол-жонидир, кўнгил — бадан мулкнинг султони.

* * *

Шоҳдан ҳам аутф даркәр, сибсат ҳам мавдуддир. Амак хар бири ўз ўрнида бўлмоғи яхшидир. Бас, унда дўстдан душманни фарқ қилмоқ учун кўп мулоҳаза ва фарёд керак. Бирини ўзгадан фарқ қилмоқ учун кўп таъриба ва донолик зарур. Чунки ундан барчасига кўрар ва умид ҳам бор. Зарурдирки, ўзини қуллар каби кўрмасан...

* * *

Беҳуда ҳукм бировни нобуд қилса, у замон нундаймон бўлишдан нима фойда? Ёки ўрнини бировни олай дара-жага кўтарсан-ю, биллиб қолиб наслатса, ўз олимнига ни-бидир.

* * *

Фосиқ олим ўз-ўзига зolim дошимавандер завлатманг бахил — ўз эбиниш кўзаобчи полонг. Бу юкни қани ундан бекорга ўтказадилар ва кўрса ҳасрат ва арғон олиб кетса-лар. Бирини буки, ичм ўрғанинга машаққат қилди ва алам қилмади, бирини мол йиғиниға меҳнат қилди ва сарф қилди иш билмади.

* * *

Ёмсоларга марҳамат ва яхшилик юмшаварга зарар ва алам келтиради. Мушукни сийлаш — нафусига оғирдир. Шайтонга ёки босмоқ — тавуқ туҳминини қуритмоқдир.

* * *

Ақллилар подшоҳлар сўзига ишоч билдирмайдилар, билимдонлар жинишлар гапига эътиمود қилмайдилар, чунки бири соҳиб ихтиёрдир, иккинчиси беихтиёрдир. Ақллига ҳар иккаласидан нарироқ юриш яхшидир...

* * *

!Қайси бир кўнгил қаттиқ сўздан яраланган бўлса, аччиқ тил заҳарли найзадек бўлур. Кўнгилга қадалган тил ханжари еткизган жароҳат битмайди, унга ҳеч нарса малҳам ўрини тутмайди. Ҳар бир кўнгил тил ханжаридан жароҳатланса, юмшоқ сўз ва ширин тил унга малҳам бўлади ва роҳат беради. Мулоим тақаллум — ваҳшийларни улфатга айлантиради афеунгар — илони ишидан чиқаради...

* * *

!Тилга ихтиёрсиз — элга эътиборсиз. Кўп сўзловчи валдироқ тунда тонг отгунча ҳурийдиган итга ўхшайди. Тили ёмон халқ кўнгилга жароҳат еткизгани каби, ўз бошига ҳам офат етказди. Нодоннинг ваҳшатга солувчи алиқирашга томоқ қирмоғи — эшакнинг ўринсиз ханграмоғи. Ширинсухан сўзин юмшоқлик ва келишув билан айтади, кўнгилга келган юз гам унинг сўзи билан қайтади. Имкони бор ҳар бир яхшилик сўз орқалидир.!

* * *

Кимники сўзи ёлгон — ёлғони очилиб қолгач уялгон. Ҳар ёлғонни чиндек айтувчи сўзамол — кумушга олтин қопловчи заргар. Ёлгон афеоналар билан уйқу келтирувчи — ёлгондакам уйқуда сўзга кирувчи. Ёлгон айтувчи — гафлатдадир. Сўзининг турлари кўндир, ёлгондан, ёмонроқ тури йўқдир.

Кимки ёлгонга вақтини сарф этса, унга бу ёмон кўринмай, аксинча яна шу билан фахрлайди. Агар тингловчining гофил топса, уларнинг олдида ёлғонни чинга айлантиради мақсадини ҳосил бўлган ҳисоблайди...

* * *

Подшоҳлар ҳузурдан йироқ ва ҳоқонлар базмидан четроқ турмоқ, балки яқинига йўламаслик яхшироқдир..

Кимки кўнгилга ҳар нима келганини қила олса, унга ўз ихтиёри билан яқин борган бўлса ўзини-ўзи балога тиклади... Подшоҳлар хизматига журъат кўрсатмоқ, ўз ҳаётини узмақдир ва ичинга оғу сўрамоқдир. Уларга яқин бўлишни истамоқ ўз ўлими учун бало тигини раво кўрмоқдир.

* * *

Ҳақимлар подшоҳларнинг аҳволи кайфиятини текшириб, уларни ўтга ўхшатгандирлар. Ўт узоқдан наф етказди, ундан фойда тошмоқ узоқроқдан яхшироқдир. Гулхан ўти четроқдан наф етказди, ичига тушгани дарҳол куйдиради...

* * *

Ёлгончи киши унутувчи бўлади, тааммул ва эҳтиёт йўлидан четда туради. Ҳар кимнинг сўзи чин бўлмаса, тўғрилар кўнгилга у сўз мақбул тушмас. Ёлгончи ўз сўзини бир-икки бор ўтказди, кейин нима қилади? Ёлғони билишиб қолгандан сўнг унга расволик етади ва сўзининг эътибори халқ кўнгилдан ўтади.

Кўнгил хазинасининг қуяфи тил ва у хазина калитини сўз деб бил.

* * *

Душман фирибин ема ва маддоҳ хушоматини чин дема, чунки унинг гарази ўз мақсадига етмоқдир. Унинг мақсади сендан кичкина ниъмат олмақдир...

* * *

Ваҳшатли хабарини чин деб дўстга етказма ва бировнинг айби кўришиб қолса юзига солма...

* * *

Тез қўлга кирган узоққа чўзилмас, мақтаган билан баҳоси ортмас...

* * *

Илм ўқиб унга амал қилмаган, шудгор қилиб уруг қлмаганга ўхшар, ёки уруг сочиб ҳосилдан баҳра олмаганга ўхшар...

* * *

Оз демоқ хикматга бонс, оз емоқ севликка сабаб. Оғзига келганин демоқ подон иени ва олдига келганин емоқ хайвен еши...

* * *

Гавҳар балчиққа тушган билан қиймати камаймас ва ўз баҳоси йўқолмас. Эшакмунчоқни тоғга таққан билан феруза ўрнини босмас ва ҳеч ким унинг баҳоси камлегини унутмас.

* * *

Фосиқ ҳамма мизлағда подондир, покнаалар орасида эса яна ҳам подонроқ... Қайси эл билан ёр бўлсанг ўзингни ўша хилда тут, қандай бўлсанг ўзингни ўшандай кўргиз...

* * *

Елмаганин сўраб ўрганган олим, орланиб сўрамаган ўзига зolim. Оз-оз ўрганиб доно бўлур, қатра-қатра йиғилиб дарё бўлур. Ўрганишдан қочган лаванд ва юзига ҳийла, баҳона эшиганин очган хушёқмас аблах. Меҳнат қилиб илм ўрганган хирадманд.

* * *

улфат ва машаққат билан еган қандли кумочдан тинч кўнгил билан ичган сёгон умоч яхшироқдир. *Зарбофт тўн* кийиб биров олдида тик турмоқдан эски чопон билан туироқ устида тинч ўтирмоқ яхшироқдир.

Ўзидек бир кимсага қарам бўлиб, шодлик билан атлас, кимхоб устида ўтиришдан кўра кўнгил машаққатидан озод бўлган ҳолда гадойлик бўйрасида ер тутини кўп ортиқдир.

* * *

Нафсига берилган кишидан ҳунар келмас — емавдаг ўзга; шахспараст кишидан фойда етмас — демакдан ўзга. Бирин харом овқатдан ором олар, бирин ўз мақтови сўзида роҳатланар...

* * *

Ақлли кишилар хатосидан огоҳланади, тўғри йўлга тушиб олади. Буни у ўз хатосидан бошқалар огоҳланишидан ва айбни юзига солишдан бурун қилади.

САХОВАТ ВА ҲИММАТ ТЎҒРИСИДА

Сахийлик инсоният боғининг ҳосилдор дарахтидир, балки у дарахтнинг ширин мевасидир. Одабийлик ўлкасининг тўлқинли дарёси, балки у тўлқин дарёсининг асл гавҳаридир. Саховатсиз киши — ёгинсиз баҳор булуту ва иси йўқ тоғор мушқидир. Мезасиз дарахт ҳам биру ўтин ҳам бир, ёгинсиз булут ҳам биру тутун ҳам бир. Саховатсиз киши билан гавҳарсиз садафни бирдай ҳисоблаеса бўлади... Сахий — булутдир. Иши хирмон, балки хазина бермоқ, бахил эса чумолидир, одати дон ва машоқ термоқ.

Ҳимматлиларнинг ихтисоси сахийликдир. Бу икки шарафли сифат (саховатлилик ва ҳимматлилик) покна кишиларга ҳосидир. Сахийлик инсоннинг баданидир, ҳиммат — унинг жони. Ҳимматсиз киши эр сонида эмас, чулки жонсиз баданин киши тирик демас.

... Исрофгарчилик сахийлик эмас... Ҳақ молини куйдирганин девона дерлар, ёрут кувда мум шам ёқганин ақлдан озган дерлар.

Фахрланиш учун бермоқ ўзини кўрсатишлик ва бу билан ўзини сахий демак беҳаёликдир. Кишилар кўрмагунча бермаган насткашдир, сахий эмас. Тилаганга берганин ҳам сахийликдан йироқ бил, қистов билан бермаганин яхшироқ бил. Битга ноини икки бўлиб, ярминин бир очга берганин сахий дегил, ўзи емай барини муҳтожга берганин сахий дўст дегил.

ВАФО ТЎҒРИСИДА

... Жаҳон гулшани вафо гулидан зийнатсиз, башариет гули вафо исларидан бўйсиз. Вафо шундай шамдирки, хар бир қоронги уйни ёритмас ва замонанинг бевафо одамлари билан улфатлашмас. Шундай нарғис гулдирки, давр заманига кўз солмайди ва кишилар кўнгли гунчасида кўр-розмаслик ва ҳасаддан бошқа нарса қолмайди. Шундай севиқлидирки, ярағилишни пок, пок кўнгиждан бошқага

ромлиги ва улфатчилиги йўқ. Шундай истакдирки, зоти покиза, покиза табиатлигидан бошқага майл ва рағбати йўқ...

Вафога ҳаё билан пайвандлик — худди ҳаёга вафо боғланган кабидир.

ВАФО ЗАҲЛИДА ҲАЁ ТҶҲРИСИДА

Карам ва мурувват — ота-оналардир. Вафо ва ҳаё — икки эғизак фарзанд. У икковида ҳар қанча равшанлик билан софлик бўлса, бу икковида шунчалик жинслашиш ва бирикиш юз берур. Ҳар бир кўнгилга вафо маскан қилар экан, ҳаё ҳам жойлашади, ҳар бир ўринда у топилар экан, бу ҳам топилади. Вафосизда ҳаё йўқ, ҳаёсизда вафо йўқ. Кимдаки буларнинг иккиси ҳам йўқ — имон ҳам йўқ. Ҳар кимда имон йўқ — ундан одамийлик қилишга имкон йўқ...

Комиллар — аҳли ҳаё, ноқислар — беҳаё...

Ҳар кимга бир вафо кўргаздим — юз бевафолик кўрмагунча қутумадим. Ҳар ким билан бир меҳр-муҳаббат ойинини туздим — минг жабр ва зўрлик тотмагунча халос бўлмадим...

ЮМШОҚ КўНГИЛЛИЛИК ТҶҲРИСИДА

Ҳилм инсон вужудининг мевалик боғидир, одамийлик оламининг жавоҳирлик тоғидир. Ҳилми ҳодисалар дунёсида кишилиқ кемасининг лангари деса бўлади ва инсонлик мезонининг тошига нисбат берса бўлади...

САФАРНИНГ ФОЙДАЛАРИ ТҶҲРИСИДА

Яхшидан ёмонлар ҳам ёмонлик кўз тутмас: яхши киши ёмонларга ҳам яхшиликни унутмас. Яхшилик қила олмасанг, ёмонлик ҳам қилма. Яхшиликни ёмонликдан яхшироқ билмасанг, ёмонроқ ҳам билма. Яхшиликни билмасанг яхшиларга қўшил. Яхшилик теварагида айлана олмасанг, яхшилар теварагида айлан.

* * *

Дардлик кўнгил — шуълалик чироқ; ёшлиқ кўз — серсув булоқ. Туяқушга юк ортиб кўчса бўлмас, чодир

қанотини очиб учса бўлмас. Ўт иши қовурмоқ; ел иши совурмоқ. Сувнинг мазаси муз билан, ошнинг таъми туз билан, инсон яхшилиги — сўз билан... Таъмагирдан карам тилама; гадойдан оқча сўрама. Бахилнинг омонат асраши ажаб, яхшилик қилувчининг хиёнат қилиши ажаб...

* * *

Бепок ҳамдамликда ярамас, попок маҳрамликка... Ўзига зеб берган ботир бўлмас, қаналак парвона бўлмас. Дўст жабридан инграма, душман зулмидан зорланма.

* * *

Фосиқдан ҳаё тилама, зolimдан вафо тилама. Очiq юз билан қилинган инъом — саҳийлик устига саҳийлик. Покизалик билан қилинмаган иш яхши бўлмас, иш қалаваси ҳасса бўлмас. Подшоларга хизмати мос келганининг кўрқинчи кўнроқдир. Инқисоз кесақ, дардсиз эшак... Элга қўшилган оройини тонди, элдан айрилган осайини тонди. Ҳар бир югурган яқшиланмас, ҳар бир айрилган қовунмас. Душман ҳар қанча кичик бўлса ҳам, кўнгилни кўзгатар, ҳас ҳар қанча майда бўлса ҳам, кўзини булгатар. Ернинг ободлиги эл билан, сув мавжи ел билан. Ён болалар иши ҳеч нима бўлмас, ниета нўчоги кема бўлмас...

* * *

...Бефойда сўзини кўп айтма, фойдали сўзини кўп эшитишдан қайтма. Оз деган оз янглишар, оз еган оз йиқилар. Очлик — ҳикмат сармоясидир ва тўқлик гафлат кифоясидир. Тўқлик ҳиреини кўнгилдан йўқ қил. Ўзинг оч бўлиб, бир очни тўқ қил. Ўзингни зебо либос ҳаёлидан қайтар. Либос зеболгини истасанг бир яланғочли кийинтир. Ҳар қанчаки чиройлидир — кийганингдан кийдирганинг яхшидир.

* * *

Ҳар кишини сирининг маҳрами дема, бу — дунё кишиларида оздир... Ўзинг сир сақлашинг ўзингга қийин бўлар экан, яна бировнинг уни сақламоғи мушкулдир... Ўзинг ўз амрингни сақлаб олмаганингни биларсан, бошқа биров уни фoш этса айб ҳам қиларсан...

* * *

Чин сўзини ёлғонга чулғама, чин айта оладиган тилни ёлғонга булғама. Ёлғончи — киши эмас, ёлғон айтмоқ эрлар инши эмас.

Ёлғон сўз — дегувчинини беъътибор қилар, чунки у гавхарни оддий тендек хор қилар. Кимники чин сўзини ёлғонга қорчилирса, аёл инжуни нажосатга отар...

* * *

... Тилнингги ўз ихтиёрида асра, сўзинини эҳтиёт билан сўзла. Вақтида айтмадиган сўзини асрама, айтмас сўз тебарачига йўлама. Сўз борки тинчловчи танига жон киритади, сўз борки айтувчи боинини елга беради. Тилнинг билан кўнглинингги бир туг. Кўнгли ва тили бир бўлган кишининг айтган сўзи бут. Сўзини кўнглингда шишитмагунча, тилга олма. Инманки кўнглингда бўлса тилга келтирма. Агарчи тилни сарғаймоқ кўнглига оғирдир, аммо сўзини сочиб юбормоқ бошга оғатдир. Айтур ерда унутма, айтмас ерда ўзинини сўзга уриятирма. Айтар сўзини айт, айтмас сўздан қайт. Оқил чин сўздан ўзгани демас, аммо барча чинини ҳам демоқ оқилнинг инши эмас...!

* * *

... Золим ва бедард суҳбатида сўз юрутма. Чақимчи ва номард бор эканида оғиз озма. Доно кўздан чиққан нарсга тўғриекда сўз айтмас, ўтган йиғитлик орзу билан қайтмас.

ДАВЛАТШОҲ САМАРҚАНДИЙ

«ТАЗКИРАТ УШ-ШУАРО»

РАШИДИДДИН ВОТВОТ

Рашидиддин Вотвот ҳоксер, кичик жуссалик, ҳозир-жавоб одам эди. Вотвот деб аталишига бонс шу исмли мўъжаз бир қушга ўхшатилишидир. Шундай бир нақл бор: Қушлардан бир қуш хоразмлик олимлар хоразмшоҳ Отсизнинг /1127-1156/ мажлисларидан бирида мунозара ва баҳс қилар эдилар. Рашидиддин Вотвот ҳам ўша мажлисида ҳозир бўлиб, мунозара, баҳс ва ҳозиржавоблик намуналарини кўрсатарди. Хоразмшоҳ кўрдик, шу қадар кичик жуссали бир одам беҳад ва беандоза баҳс юритаёттиди. Рашидиддин Вотвотнинг олдидаги ҳон устига бир давот қўйилган эди. Хоразмшоҳ зарофат юзасидан деди:

— Давотни олиб қўйинглари-чи, қани кўрайлик: унинг орқасида туриб гапираётган ким экан ўзи

Рашидиддин Вотвот писандани англаб, давотни олиб қўйди, сўнг ўрнидан туриб жавоб қилди:

— Инсон жуссаси билан эмас, балки дили ҳамда тили билан инсондир...

НИЗОМУЛМУЛК, УМАР ҲАЙЕМ
ВА ҲАСАН САББОҲ

...хожа Низомулмулк Тусий, Умар Ҳайём ва Ҳасан Саббоҳ Нишонурда бирга ўқиган, бирга дарс қилган эдилар. Шу сабабдан бир-бирлари билан дўстлик иши билан боғлаган эдилар. Хожа Низомулмулкнинг иқбол юлдузи кўтарилиб, эътибор топиб, мамлакатга вазир бўлганда Ҳасан Саббоҳ ва Умар Ҳайём хожа Низомулмулк хузурига — Исфаҳонга бордилар. Хожа билан учрашши муяссар бўлгач, дўстлари уларга турли-туман иззату икром кўрсатди. Орадан маълум муддат ўтгач, хожа бир кун улардан келишларининг сабабини сурштирди.

Умар Ҳайём деди:

— Сенинг олдинга келишдан мақсадим шулки, менга тирикчилик маошини Нишонурдан тайин этсанг, токи фароғатда кун кечирсам.

Хожа Низомулмулк рози бўлди, сўнг Ҳасан Саббоҳга мурожаат қилди:

— Сен нима дейсан?

Ҳасан Саббоҳ жавоб қилди:

— Мен дунёвий ишлар билан машғул бўлишга кўпроқ ялтифотим бор.

Хожа Низомулмулк унга Ҳамадон ва Диворининг ҳокимлигини берди. Лекин Ҳасан Саббоҳнинг мақсади хожа Низомулмулкнинг вазирлигига шерик бўлиш эди. Шунинг учун ҳам берилган мансабини қабул қилмади ва хожа Низомулмулкдан дили оғриб, у билан ёвлашиб қолди. Кейин Султон Маликшоҳнинг надиملари ила алоқа ўрнатди ва нарду шатранж ўйнаш билан машғул бўлди-ю, султоннинг яқинлари ва надимлариини ўзига ром қилиб олди; улар орқали султоннинг арзига қуйидаги гапни etkazди:

— Султон йиғирма йилдан бери подшолик қилмоқда. Лекин у мамлакатдан қанча миқдорда мол жамланиб, унинг не миқдори харж қилинаётганидан албатта воқиф бўлиши зарур.

Султон хожа Низомулмулкни чақиртириб деди:

— Мамлакатдан жамланадиган ва сарфланадиган молни қанча вақт ичида ҳисоб-китоб қилиб бера оласан?

Подшоҳимизнинг лутфу карами орқасида букун мамлакат сарҳадлари Қошғардан Антиоҳия ва Румгачадир. Агар астойдил тиришиб ҳаракат қилсак, шояд, бир йил ичида ушбу юмуш охирига etkazилур.

Эртаси кун кечқурун Ҳасан Саббоҳ Султон олдида тиз чўкди ва деди:

— Агар султон бу юмушни менга топширсалар ва қўлимни узайтирсалар қирқ кун ичида уни битириб, арзга etkazурман.

Султон дафтархона ихтиёрини унга берди ва барча ҳисобчилар ва муставфийлар Ҳасаннинг қўли остида бўлиб, «бу юмушни қирқ кун ичида поёнига etkazсинлар!» — деб буюрди.

Ҳасан Саббоҳ дафтар иши билан машғул бўлди. Қирқ кун муҳлат яқинлашиб, бу юмуш охирига етай деб ҳам қолган эдики, хожа Низомулмулк бу иш Ҳасаннинг қўли билан охирига етиши мумкинлигини англади ва бир ҳийла-тадбир ишлатди. У даставвал чухрасига кўп олтин ва мол бериб, Ҳасан Саббоҳнинг чухраси билан дўстлашишни буюрди. Сўнг яна бундай деди:

— Қирқинчи кун Ҳасан ҳисоб-китоб ишларини яқинлаб келади. Иккимиз уни султоннинг даргоҳига олиб борамиз. Сен йўлда Ҳасаннинг чухрасига: «Қани хожакининг ҳисоб-китоб дафтарини кўрсат-чи, у нималарни ёзган экан, бу дафтар янгимиз ёки менинг хожакикимиз?» — деб айт. Ҳасаннинг дафтари қўлингга тушиши билан уни остин-устун қил, варақларини аралаштириб юбор!» Шунга келишилди ва хожа Низомулмулкнинг чухраси қирқинчи кун Ҳасан Саббоҳнинг дафтарини шу тариқа паришон қилди. Хожа Низомулмулк ва Ҳасан султоннинг хузурига бирга етаклашиб киришди.

Султон Ҳасанга қараб деди:

— Дафтарини мукаммал қилдингми?

— Ҳа, мукаммал қилдим, — деб жавоб қилди Ҳасан.

— Ундай бўлса, — деди Султон, — уни олиб кел!

Ҳасан Саббоҳ дафтарини султоннинг олдида қўйиб очди. Лекин, Султон Рай хусусида сўраган эди, Рум ҳақидаги варақ очилди... Шундан кейин Ҳасан хожа Низомулмулк макр-ҳийла ишлатганини англади. Ҳасаннинг кўнгли гаш бўлди, қўлу оёғи бўшашиб, шоша-пиша сочилиб ётган дафтар варақларини йиғиштира бошлади.

Султон Ҳасанга ўшқирди. Хожа Низомулмулк эса шу ондаёқ султонга қараб деди:

— Э, худонинг бандаси! Мен бу одам девоиа эканлигини бошдаёқ англаган эдим, лекин подшомиз мажбур этганликларидан қаршилик кўрсатолмадим. Ахир қандай қилиб бу қадар улкан мамлакатнинг кирим-чиқимини қирқ кунда поёнига etkazиш мумкин?!

Мажлис аҳли хожя Низомулмулкнинг бу сўзларини маъқуллаб, Ҳасан Саббоҳни маломат қилди. Султон уни дарҳол даргоҳдан ҳайдаб чиқарди.

Ҳасан Саббоҳ яширин тарзда Исфаҳонда у уйдан бу уйга кўчиб юрди. Абулфазл раис деган дўстнинг уйдан бошиана топибди. Дўсти унинг кўнглини олди, Ҳасан бўла-са фириб бериб, уни *зиддиқлик* ва бидъат мазҳабига ўтказиб олиш пайига тушди. Бир кун у Абулфазл раисга деди:

— Агар бирорта яқин ва ҳамежихат дўстим бўлганда, бу туркманнинг подшолиги ва анови қишлоқнинг вазирлигига тамоман барҳам берган бўлардим.

Раис Абулфазл бу одам Қонгардан то Миергача чўзилган улкан мамакатни фақат бир дўсти ёрдамида қандай йўқ қила олар экан? Балки у савдойилик дардига мубтало бўлиб қолгандир, деган мулоҳазага борди. Раис ўша кунидек бодом ёғи билан *афтимуи* олиб келди ва уларни заъфаронга кўшиб бир дори тайёрладикки, у савдойилигини даф қилар эди.

Ҳасан шубҳаланиб раиснинг уйдан ҳам қочди. Дайдам *кўҳистон*даги *Аламут* қалъасига келиб, тоат-ибодат билан машғул бўлди. Қалъа *кутвол*ни фирибгарлик билан ўз муридига айлантирди. Ҳасан Саббоҳ ҳамма вақт қалъа ташқарисидagi горда истиқомат қилиб, тоат-ибодат билан машғул эди. *Кутвол* ундан қалъа ичкарисига кириб истиқомат қилишини сўради.

Ҳасан Саббоҳ жавоб қилди:

— Мен бировнинг мулкида ибодат қилмайман. Менга қалъа ичкарисидан бир хўкиз терисича ериш ажратиб сот. Мен ўз мулкимда тоат-ибодат қилай.

Кутвол қалъа ичидан бир хўкиз терисича ериш ажратиб унга сотди. Ҳасан Саббоҳ қалъа ичкарисига кириб олгандан кейин унинг тамом халқини, хийла ишлатиб, ўзига мурид қилиб олди. Сўнг хўкиз терисини тилим-тилим ич қилиб, бир-бири билан улаб, қалъа дарвозасининг бир табақасига боғлади, сўнг девор бўйлаб айлантириб, дарвозанинг иккинчи табақасигача тортиб келиб боғлади ва икк саҳар *кутвол*га одам юбориб, деди:

— Бундан буён қалъа менинг мулкимдир, чунки уни сендан сотиб олганман. Энди мулкимни бўшатиб қўй.

Қалъанинг барча аҳолиси Ҳасан Саббоҳга мурид бўлиб қолгани учун *кутвол* почор қалъани ташлаб чиқди.

Ҳасан Саббоҳ шу тариха, макр-хийла билан, *Аламут* ни эгаллаб олди ва унинг баҳосини Абулфазл раисга ёзиб юборди, мактубда бундай дейилганди:

«Ханузгача ёнимда бирон дўстим йўқ, ёлғизман. Ёру дўст ортдирсам ишларим бундан ҳам юришиб кетарди»

МИРЗО УЛУҒБЕК

*Мирзо Улуғбеки*нинг фаросати ва хотирасининг қуввати шу даражада эдики, ҳар ерда бирон жониворга ўқ узиб, ов қилса, шу тарихни эслаб қолар, воқеа кунини ва қаерда содир бўлганлигини, жониворлардан қайсилари ов қилинганлигини дафтарга битиб қўяр эди. Тасодифан ўша дафтар йўқолиб қолди ва қанча қидирсалар ҳам уни тополмадилар. Дафтарни сақлаб юрган хизматчилар саросимага тушдилар.

Подшо деди:

— Ташвини тортманглар! Мен ўша дафтарга ёзилган гапларни бошдан-оёқ ёд биланман.

Сўнг Улуғбек котибни чақиртириб айтиб турди, улар ёзиб олдилар. Янги дафтар тўлган ҳам эдики, плагари йўқолган дафтар топилиб қолди. Ҳар иккала дафтарни солиштириб, тўрт-беш ихтилофдан бўлак фарқ топмадилар.

ШАЙХ ОЗАРИИ ВА УЛУҒБЕК

Маърифатли *шайх Озарии* бундан деб ҳикоя қилади: мен ҳижрий 800 (1398) йили Қорабоғда, улуғ амир Темур кўрагонининг қиссаҳои бўлмиш тоғам билан бирга эдим. Мен Улуғбек мирзонинг хизматига тайинланган эдим. Ўша вақтда ҳали ёш бола эдим ва бир печа йил болалик шодлигини шаҳзода билан бирга баҳам кўрдим. У билан бирга ўйнар, нақлу ривоятлар айтар эдим. У мен билан яқин дўст ва ўртоқ бўлиб қолди. Ҳижрий 852 (1448) йили мазкур подшо Хуросонни забт этди ва Исфаронинга келиб тушди. Ёшлик ўтиб, қартайиб қолган эдим. Ўрнимдан туриб, подшонинг ҳузурига бордим. У мени узокдан фақир у тақводор либосида кўрди. Салом-алиқдан кейин сўради:

— Эй, дарвини, сен эски ҳамсуҳбатимиз кўринсан. Қиссаҳонимизнинг жияни эмасмисан?

Подшонинг ўткир зеҳни, фаросати ва пок идрокидан лоя қолиб дедим.

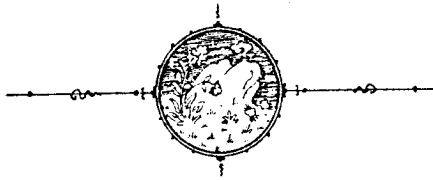
— Ҳа, жаноблари, қиссаҳонининг жияниман.

Улугбек Қорабоғда айтилган ҳикоятлар, Гуржистон газовати ҳамда Озарбайжон ажойиботларини ўртага ташилади. Мен ёдимда бўлганларини айтиб бердим.

АМИР ТЕМУРНИНГ БҶМ-БҶШ ХАЗИНАСИ

Шохруҳ султон Самарқанд тахтига ўлтиргач (1409 й.) Амир Темурнинг кўк сарой ва шаҳар аркида яширилган хазинасига кирди. Лекин, аблаҳлар димоғи ақлдан, жоҳиллар қалби билимдан холи бўлганидай, Шохруҳ ҳам ўша хазинани ганиждан холи топди. Хоналардан бирига кирганида ҳасасининг учй бир дирҳамга тегди, олиб чапгини артди ва кўзларига суриб, ҳамёнига солди. Сўнг мулозимларига қараб деди:

— Биз шу дирҳам ҳаққи отамиздан қолган хазина ва меросдан баҳраманд бўлдик.

ХОНДАМИР

МАҚОРИМ УЛ-АХЛОҚ

Латифа ва мутойибалар

ПОДШОҲДАН НОН ТИЛАМА

Амир Алишер Навоий *Султон Абу Саъид* замонида Муҳаммад Абу Саъид баҳодир билан Боғи сафидда сайр қилиб юрган эди. Муҳаммад Абу Саъид баҳодирнинг танишларидан Юсуф исмли бир йигит вазирларнинг баъзидан шикоят қилди:

— Вазир экинзимга сув бермай қўйди. Мирзо Абу Саъидга арз қилмоқчи бўлиб саройга борган эдим *ясовул*лари унинг ҳузурига киритишмади. Ҳозир аҳволим шу қадар огирки, бировлардан бир бурда нон тилаб тиркчилик қилаётибман.

Амир Алишер Навоий унга қарата мана бу байтни ўқиди:

Яъни:

Гадойки нон аз дари ноҳ жуест,
Бибойд зи оби худан даст жуест.

Яъни:

Подшоҳ эшигидан нон излаган гадой,
Ўз суви билан қўлини ювиб, қўлтиғига уриши
керак.

ҲАР ЮЗ МИСРА ШЕЪРИ БАҲОСИ БИР ПУЛ

Кунлардан бир кун соф кўнгилли амир Алишер фасо-хату зарофат бобида замон шоирларининг пешкадами ҳисобланмиши хожка Осафийга насиҳат қилиб деди:

— Ҳайронманки, ўткир зехингиз ва баланд таъбиғииз бўла туриб, шеър ёзини билан кам машғул бўляпсиз, қимматли вақтингизни бефойда ўтказибсиз.

Хожка Осафий эътироз билдирди:

Аксинча шу кунларда ҳар қачонгидан кўпроқ шеър ёзаётибман. Масалан, ўтган кеча икки пуллик шам ёниб битгунча икки юз байт шеър ёздим.

Амир Алишер кулиб дедилар:

— Ундай бўлса ёзган ҳар мисра шеърингизнинг баҳоси бир пул экан-да, мавлоно?!

ЎЛИГИ ҲАМ БИР БАЛО, ТИРИГИ ҲАМ...

Мусиқа илмида замонасининг ягонаси бўлган мавлоно Алишоҳ олий даражали амир Алишерга арз қилди:

— Камнадан илтифот ва марҳаматингизни аямасдан ваъф бошқарувчисига айтсангиз. Ҳар ойда бориб бош оғри-ги бўлиб юрмасаму олти ойлик маошимни бирданга тўлаб қўяқолса.

Олий ҳазрат амир Алишер дедилар:

— Мавлоно! Умримиздан олти кун қолганми, йўқми, буни билмаймиз. Шундай экан, нима учун сиз омонат ҳаёт-га бу қадар эътиқод қўйиб, олти ойлик маошини олдиндан талаб қиласиз?

Мавлоно Алишоҳ деди:

— Сиз буйруқ бераверинг, улар ҳам оқчани беравер-синлар. Борди-ю, куним битиб ўлиб қолсам, ўша пул гўру кафанимга етиб қолар.

Шундай кейин амир Алишер ҳазратлари дедилар:

— Ўлиги ҳам бир бало, тириги ҳам бир бало деганлари сиз экансиз-да?!

ОТИНГИЗНИ БУНДАН ОРТИҚҚА ОЛМАДИЛАР

Кунлардан бир кун саховатли амир Алишер заиф ким-салар ичида ўзининг қизиқ кўрinishи ва гаплари билан бошқалардан мумтоз бўлган мавлоно Шаҳобиддин Мудав-

винга марҳамат юзасидан эгар-жабдуғи билан бир от ишъом қилди. Бу илтифотдан у ўзини олий ҳазратнинг хос киши-ларидан ҳисоблаб хизмату мулозаматни ҳаддидан ошириб юборди. Амир Алишер отланиб бирон ерга борадиган бўл-са, у ҳам орқасида юрар, қайтиб келгандан кейин эса дарво-засидан нарига кетмас эди. Қапатай ёпишиб олган бу одам туфайли амир Алишер кўп қисилди, лекин унга бирон гап айтмишга, ҳузурдан йироқлаштиришга ботинолмади. Охири бўлмади. Хизматкорлардан бири, амир Алишер-нинг топиши билан ўғри тариқда унинг уйига кирди ва отини ўғирлаб бозорга олиб бориб сотиб юборди.

Шаҳобиддин Мудаввин ўғрини ва отини кўп қидирди. Лекин тополмади. Шундан кейин амир Алишер ҳузурига келиб арз-дод қилди.

Амир Алишер деди:

— Отингизни баҳосини берамиз, фақат шу шарт биланки, бундан кейин от сақламайсан, отланган кезла-римизда бизга ҳам бош оғриги бўлмайсан.

Шаҳобиддин Мудаввин рози бўлди.

Амир Алишер хизматкорга буюрди:

— Мавлонога юз танга олиб чиқиб беринг.

Хизматкор Шаҳобиддин Мудаввинга тўқсон тўрт танга олиб чиқиб берди. Мавлоно оқчани олди, лекин уни ҳи-соблаб кўриб таажжубланди ва деди:

— Бандага ишъом қилинган оқча юз танга бўлиши керак. Бунинг олти тангаси қани?

Ҳозир бўлганлардан бири жавоб қилди:

— Отингизни бундан ортиққа олмадилар.

ТАНБЕҲ

Амир Алишер 1488 йили Ҳиротнинг Жомеъ масжи-дини таъмирлашга уришаётган эди. Бишонинг ёзувларини ёзиб бериш хожка Мирак наққош таҳаллуси билан машҳур бўлган Саид Рухуллоғо топирилган эди. У бебарволик қи-либ ишга кечикиброқ кўл урди. Наққошлар унга қараб иш бошлалмай турдилар. Ишбошилар Мирак наққошга наси-ҳат ҳам, дўқ-пўниса ҳам қилиб кўрдилар. Лекин фойдаси бўлмади. Аҳволни улуг амирга арз қилдилар. Амир қизиқ бир тадбир ишлатди. Ўша пайда Мирак наққош Ҳирот атрофидаги Саидравон қишлоғида дам олаётган эди. Амир

Алишер хожжа Жалолиддин Муҳаммад мушыйи чақиртириб буюрди:

— Саид Рухулло девони олийга беш минг динор кепакийини қайтариши зарурлиги ҳақида *барот* ёзиб олиб келинг.

Мактуб келтирилгач, амир Алишер Саид Рухулло танимайдиган икки *навкар*ни чақиртириб келтирди, баротни уларнинг қўлига топширди ва буюрди:

— Саидравон қишлоғига боринглар, хожжа Мирак наққошни топиб қайд этилган маблағни сўёсат билан талаб қилдинглар, ўзларингизни эса шаҳзода Фаридуи Хусайини мизонинг навкарлари деб таништирингиз.

Навкарлар Саидравон қишлоғига бордилар, Мирак наққошни топиб гирибонидан олдилар ва баротда кўрсатилган маблағни талаб қилдилар. Саид Рухулло ҳайрат денгизига чўмди, сўнг вазиятни ҳисобга олиб ялиниб-ёлворди:

— Ҳой биродарлар, мени масжиди жомеъга олиб боринглар, агар ҳозирок ишга тушмасам ҳар нарса бўлай. Йўқ десанглар оқчани топишга ҳаракат қилай.

Лекин навкарлар унга қулоқ созмадилар, кечаси билан ҳибсада тутдилар. Эртаси куни эрталаб Мирак наққош навкарларга яна ялиниб-ёлворди:

— Мени масжиди жомеъга олиб боринглар, шояд амир Алишер ҳолимга боқиб, девон хизматчиларига айтиб, менинг отимга ёзилган баротни бошқа кишининг номига ўтказиб, бу маблағни бўйшимдан соқит қилар.

Навкарлар унинг арз-додини қабул қилдилар, Саид Рухуллони Ҳиротга олиб бордилар. Амир Алишер масжид қурилиши тенасида экан. Наққош унинг оёқларига йиқилиб зорланди:

— Камбағаллик ниҳоясига етган шундай бир пайтда беш минг динор кепакийини банданинг зиммасига ёзибдилар. Бандага раҳм қилиб шу қоғозни қайтариб олини чорасини кўрсалар абад ул-абад ота-бобомнинг раҳматига мушарраф бўлув эдингиз.

Амир жаноблари дедилар:

— Баротни қайтариш мушкул, шундай бўлса ҳам бир қадар урилиб кўрурмиз, фақат шу шарт биланки, сиз ҳам ўн беш кун ичида ушбу муборак манзилнинг катибалари ташвишларидан кўнглимизни тинчитиб қўйсангиз.

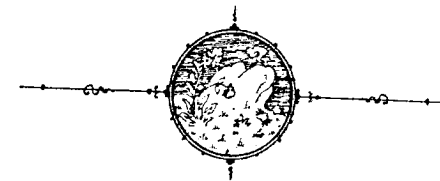
Мирак наққош улуг амирнинг шартини қабул қилди ва мана бундай тилхат ҳам ёзиб берди: «Агар белгиланган

муддатдан бирор кун ўткундай бўлса, банда маблағ хусусида ўзини узрениз жавобгар ҳисоблайди».

Шундан кейин амир Алишер мулозими Камолиддин Хусайини чақиртириб буюрди:

— Хожжа Мирак наққош, уни олиб келган мулозимлар билан девонга олиб боринг, нима бўлса ҳам унинг номига ёзилган баротни қайтарилишига кўмаклашинг.

Саид Рухулло хурсанд бўлди, дарҳол ёзув ишларга киришди...

ФАХРИДДИН АЛИ КОШИФИЙ

ЛАТОНФ АТ-ТАВОИФ

Ҳикоятлар

УЛУГБЕК МИРЗОНИҢ МАЖЛИСИ

Саид Имод Хубоизий фозил ва хуштаъб киши эди. У ма-на буларни ҳикоя қилади: Мирзо Улугбекнинг мажлисла-ридан бирида *Фирдавсий*нинг «Шоҳнома»си ўқилди. Мир-зо ундаги баъзи шеърларнинг маъносини мажлис аҳли ўр-тасига ташлади. Мовароуннаҳрлик бир одам «Шоҳнома»ни мирзо, унинг яқинлари ва маҳрамларига ёқмайдиган бир оҳангда ўқиди. Мирзо менга мурожаат қилиб «ушбу сўз ас-лида қаердан чиққан?» деб сўрадилар. «Хуросондан чиқ-қан», — деб жавоб бердим. Бояги мовароуннаҳрликлар ме-нинг зиддимни олиб: «Ҳа, хуросонликлар ўз мажлисларида шундай талаффуз қилдилар», деди.

Мен сўзимда давом этиб: «Хуросонда биров шеърни ёки бошқа нарсани ўқиганларида бузиб ўқийдилар, масалан, «Зафар асқан» (Зафар маскани) сўзини «зафарбоз» (за-фар ўйини) деб ўқийдилар», дедим.

Мирзо жавобимдан мамнун бўлдилар ва каминга ҳос чопонларини ниъм қилиб: «Минбаъд менинг хузуримда «Шоҳнома» бунақа бузиб ўқилмасин!» — дедилар.

КУМУШ ОФТОБА УҒРИСИ

Подшонинг *таштхона*сидан бир кумуш офтоба ўғирлан-ди. Кўини кўрган мунажжимни олдириб келиб ром очдир-дилар. Мунажжим устурлобни олиб, толе вақтни белгила-ди, уни юлдуз ва сайёраларнинг ҳаракат йўлига мослаб, ҳисоб-китоб қилди. Кўп таҳқиқ ва мулоҳазалардан кейин: «Кумуш офтобани саройдагилардан биронтаси ўғрилаб кўйган», деди. Уни эшитиб турганлар хо-ҳолаб кулиб юбордилар ва: «Бу қанақа гап ўзи? Қачондан бери сарой ўғрига маскан бўлибди?» — деб эътироз билдирдилар.

Мунажжим бўш келмади-да: «Саройда Кумуш исмли жория борми?» — деб йиғилганларга мурожаат қилди. «Бор!» — деб жавоб қилдилар улар бир оғиздан. «Кумуш офтобани ўша ўғирлаган», деди мунажжим.

Тафтиш ва текширишлардан сўнг мунажжимнинг таъбири тўғри бўлиб чиқди. Подшо офтобани жорийдан тортиб олиб мунажжимга ниъм қилди, ўғри эса жазолан-ди.

МУНАЖЖИМИНИҢ ОРЗУСИ

Хусрави Парвезнинг ҳос мунажжими бўлиб, илму камолотда беназир эди. У бир кунни подшога деди: — Э, Хусрав! Менинг қотилим қачон келаркан? Шунинг ўйласам юрагим орқамга тортади. Беҳаё хотирга бир хаёл келди.

— Сенинг бизда не даъвоинг бор? Гапир!

Мунажжим: «Ҳеч бўлмаса икки кун подшонинг қасри-да истиқомат қилсам. Кечани ҳам ўша ерда кечирсам, айни иқболу саодатга сабаб бўлур эди», деб кўнглидагини гапирди.

Хусрави Парвез ижозат этди ва мунажжим ўн кечаю ўн кундуз подшонинг қасрида истиқомат қилди. Хусрав кеча-си фаррошнинг ёнида ётди. Тўққиз кеча ўтиб, ўнинчи кеча бошланган кун Хусрави Парвезнинг ганимлари унинг ётоқхонаси деворини тешиб кирдилар ва мунажжимни под-шо деб ўйлаб, бошини кесиб кетдилар. Хусрави Парвез бўл-са омон қолди — у ўша кеча ҳарамда экан.

НУШИРВОНИ ОДИЛНИНГ ТУШИ

Нуширвони одил тушида тўнғиз билан бир иднидан сув ичибди. Эрталаб тушини вазирга айтибди, лекин у тушини таъбирлаб беролмабди.

— Бир кунимга яраб қотарсан, деб кўндан бошингни силаб келмаман,— дебди подшо вазирдан койиниб,— лекин сен ҳатто тушини таъбирлашга қодир бўлмадинг. Сенга уч кун муҳлат, тушининг таъбирини ё ўзинг, ё бўлмаса бирон таъбирчи билан ечасан. Акс ҳолда бошингни кесаман.

Вазир Нуширвони одил ҳузурда кўнгли хижола бўлиб чиқди ва саройдаги тамом олимлару мунажжимларни тўнлаб бўлган гапни ўртага солди. Лекин ҳеч ким подшонинг тушини таъбирлаб беролмади. Шундан кейин вазир ўлимга рози бўлиб турган ҳам эди, кимдир шаҳардан тахминан икки тош наридаги горда бир ҳаким ўлтиришини айтиб қолди. Вазир отланиб ўша ҳакимнинг олдига жўнади. Уша гор жойланган теналикга яқинланган ҳам эди, кимнингдир баланд овоз билан: «О, вазир! Таъбирчи ахтариб ўзингни у ёққа урдинг — бўлмади, бу ёққа урдинг — натижаси чиқмади. Ваҳоланки, ўша тушининг таъбири менинг қўлимда, уни мен ечиб беришим мумкин»,— деган баланд овоз эшитилди. Вазир отининг жиловини овоз чиққан тарафга бурди. Қараса қаршисида бир ёш бола турибди.

— Именинг нима? — деб сўради унда вазир.

— Бузуржмехр,— деди бола.

— Қанчадан-қанча уламо ва таъбирчи ечолмаган тушини мушздай бошинг билан сен қанақасига ечиб бера олардинг?

— Олим кўпу, лекин ням ҳар кимга ҳам насиб бўлавермайди,— деди бола ҳеч тап тортмай.

— Ундай бўлса,— деди вазир,— қани тушининг таъбирини ечиб кўр-чи?!

— Мени подшонинг ҳузурига олиб бор, тушининг таъбирини унинг ўзига ечиб бераман,— деди бола.

Вазир ёқасини ушлади ва деди: «Бордию ечиб беролмасанг, унда нима бўлади?»

— У ҳолда бир қошиқ қонимдан кечдим, подшо сенинг ўришига мени ўлдирма қолсин.

Вазир болани етаклаб саройга олиб келди ва бўлган воқеани бирма-бир сўзлаб берди. Подшо даргазаб бўлиб: «Тамом ҳукамо ва буюк уламолар ечиб беролмаган масалани қандай қилиб мана бу гўдак ечиб бера олади. Кўнимиз энди шу гўдакга қолдимиз?»— деб вазирга сийёсат

қилди. Вазир бошини ҳам қилганча ер чизиб ўтираверди. Ўртага сукут чўкди.

Сукутни бола бузди:

— Шоҳо! — деди у,— сен мени гўдак фараз қилиб, мушкулимни ечиб беролмайди, деб ўлтирибсан.

— Қани ечиб кўр-чи, бўлмаса,— деди подшо сал юмшаган бўлиб.

— Бизни холи қолдирсинлар унда,— деди Бузуржмехр подшога таъзим қилиб.

Подшо билан Бузуржмехрни холи қолдирдилар. Шундан кейин бола сўз бошлади.

— Ҳарамингдаги суйган чўриларингдан бирига кимдир шериклик қилади.

Бу гапдан подшо алланечук бўлиб кетди. Ким бўлди бу шерик одам? У яқинларини бирма-бир кўнгилдан ўтказди, лекин ҳеч кимса хотирга келмади. Сўнг Бузуржмехрга мурожаат қилди:

— Э, болакай! Сен қизиқ бир гапни айтдинг. Бу гапни қаердан олдинг? Сен буни қаердан биласан?

— Буни ҳозир исбот қиламиз, аъло ҳазрат! Ҳарамингиздаги барча аёлларни кўриқдан ўтказинг. Уларга бугун ҳарам соҳибаларига сардор тайинлажанингизни айтиб қўйингиз,— деди Бузуржмехр подшога.

Бузуржмехрнинг маслаҳати билан ҳарам соҳибалари саф бўлиб подшо, вазирлар ва ходимлар олдидан олиб ўтилди. Улар орасида илгари подшонинг назари тушган бир гўзал чўри ҳам бор эди. Уша гўзал подшонинг рўбарўсига етиши билан вужудини титроқ босиб, оёқлари чалкашиб, йиқилишига бир баҳя қолди. Уни сафдан тортиб чиқардилар ва қаттиқ сўроқ қилинди. Қанизак охири: фалон исмли чиройли бир гуломга ошиқ бўлиб қолганини ва кечалари у билан ҳарамда яширинча учрашиб тураганини бўйинга олди. Гуноҳкор жазога тортилди, Бузуржмехр эса сарой хизматига олинди.

Тамсиллар

БОЙНИНГ ВАЪДАСИ

Бадавлат бир одам дўстларидан бирига катта ишъом ваъда қилибди. Лекин вақт ўтаверибди, ваъда эса ваъдалигича қолаверибди. Бир куни ўша таъмагир валененьмат дўстига ваъдасини эсига солиб хат ёзиб юборибди. Дўсти-

дан эса мана бу мазмунда хат олибди: худонинг байдаси қилган ваъда — таңгрининг зиммасидадир. Бу — ҳам фарз, ҳам суннат.

ИНЪОМНИНГ УЗОҚҚА ЧЎЗИЛГАНИ ДУРУСТ

Жаъфар ибн Яхъё ибн Халид бир одамга катта нафақа тайин қилибди, хазиначига эса кунда оз-оздан бериб туришини тайинлабди. Уша одам бир вақт вазирнинг хузурига кириб, «инъом озлик қиланти, кундалик харажатларимни қопламаётир. Хазиначига айтинг, яхшиен ҳаммасини бир йўла бериб қўяқолсин», деб арз қилди.

Жаъфар ибн Яхъё деди: инъом оз бўлса ҳам узоққа чўзилгани хайрли, чунки у кунда бўлавермайди, ахён-ахёнда бир бўлади.

КАМҲАФСАЛА ТАЛАБА

Руқнуддавланинг вазирини Абулфазл ибн Умид ўгли Абулфатҳини фазлу камолотда балогат касб қилсин ва замонанинг етук одами бўлиб етишсин, деб Абулхусайн Аҳмад ибн Форнейига шогирдликка берди. Лекин Абулфатҳ ўқишда камҳафсалалик ва ялқовлик қилди. Устоз унинг отасига мана бу мазмунда хат ёзиб юборди: аслида ўғлининг калласи чумолининг бошидан ҳам кичик, бўйини эса шишанинг гарданидан ҳам қисқа экан.

ВОЪИЗНИНГ ДУОСИ

Бир кунни бадавлат бир одам *воъиз*га тилла узук ҳадыя этиб, илтимос қилди:

Минбардан туриб менинг ҳақимга яхшилаб дуо қилинг.

Воъиз узукни киссасига солди ва намози жумъада минбардан туриб унинг ҳақига бундай дуо қилди: Худоё, фалончига беҳишдан бир тилло қаср ато қил, унинг томи бўлмаса ҳам майли!

Воъиз минбардан тушгач, ҳалиги одам унинг қўлларидан тутиб миннатдорчилик билдирди. Лекин, деди у, қилган дуонингизнинг маъносига кўп ҳам тушунолмадим, «томи бўлмаса ҳам майли», деганингиз нимаси?

Воъиз жавоб қилди: берган узугнинг чиндан ҳам тилломни йўқми билмайман. Шу сабабдан таңгри таолодан сенга томсиз қаср тиладим.

ҲАҚПАРАСТ ОМИЛ

Қишлоқ аҳли халифа Маъмунга омилининг зулмидан шикоят қилиб келибдилар ва адолат ўрнатишини илтимос қилибдилар.

Халифа уларга жавоб қилибди: омилларим орасида ундан ростгўйроқ ва ҳақпарастни йўқ. Унинг ҳар аъзоси, тиригидан сочигача ҳақпарастлик ва адлу инсоф билан тўладир.

Буни эшитиб, деҳқонлардан бири деди: ундай бўлса унинг ҳар бир аъзосини бир вилоятга юборсангиз кўн яхши бўларди, токи сизга тобе ўлкаларда адлу инсоф қарор топарди.

ЗИНДИҚНИНГ УЗУГИ

Бир гуруҳ бўхтончилар халифа хузурига бориб «фалон киши зиндиқлар тоифасига мансуб бўлса керак, чунки Мутаваккил биллаҳ номи ёзилган узук тақиб юрибди», деб чақдилар. Халифа уни тутқизиб келди ва сўроқ қилди. Уша одам тиз чўкиб, зорланиб йиғлади ва деди: қадрдон бир дўстим бор эди. Неми Зайд. Ўзи ҳозир сафарда. Йўнаб кетиш олдидан шу узукни «мендан ёдгорлик бўлсин, ахён-ахёнда бир қараб қўйсанг ёдинга тушаман», деб эди.

Халифа не сабабдан йиғлаганининг сабабларини суриштирган эди, бундай деди: сизнинг одамларингиз мени кузата бошлаганларидан бери шунақа йиғлоқи бўлиб қолдим. Йиғламагунимча ўша дўстим ёдга тушмайдиган бўлиб қолди. Ҳозир ёнимда бўлганда, суянчигим бўларди.

Халифа унинг қўлидаги узукни олиб кўздан кечирди. Унинг назарида узукга «зиндиқи баоллоҳ» (Зиндиққа таңгри ёр) сўзлари нақш қилингандай туюлди. У: «Аллоҳазрат! Ундай эмас, «Зайдба-оллоҳ» (Зайдга таңгри ёр) деб ўқиш тўғри бўлади», деб жавоб қилди.

ҚАБРИСТОНДА СЎЗЛАНГАН НУТҚ

Умар ибн Абдулазиз вафот этди. Уни дафи қилишаётганда ўғли Абдулмаликнинг назари нутқ сўзлаётган одамга тушди. У сўзлаётиб кўпроқ чап тарафга ўгирилиб қарарди. Дафи маросими тугагандан кейин Абдулмалик унинг ёнига борди ва: «Тақсир, сиз гапираётиб чап тарафда турганлар-

га кўпроқ илтифот қилдингиз. Буни қандай тушунса бўлади?» — деб сўради. У жавоб қилди: «Улган азизнинг ёронларини кўриб олинглар», деб шундай қилдим.

УЧИНЧИСИНИНГ НИМА КЕРАГИ БОР?

Зариф бир одамни аллақандай гуноҳ билан айблаб подшонинг хузурига олиб келдилар. Сўроқ ва суриштиришлардан кейин, подшо жаллодни чақиртириб: «Унинг башарасидан тешик очиб қўй, токи яхши кўрадиган бўлиб қолсин!» — деб буюрди.

Зариф одам подшонинг оёқларига йиқилиб деди: «Э, подшоҳи олам! Башарамда бир эмас, икки кўзим бор. Учунчисининг нима кераги бор?»

САЙИДЗОДАЛАР НЕГА

КЎПАЙИБ КЕТДИ?

Султон бир куни сайид Абулғиёс немани одамдан сўради:

— Тақсир, дейман шу кунларда сайидзодаларнинг сони анча кўпайиб кетдими? Бунинг сабабини билмайдиларми?

— Ота-боболарингиз ҳар куни беш вақт намоз устида «Муҳаммад мустафога ва унинг хонадонига саломлар бўлсин!» — деб дуо қилиб тургандан кейин сайид кўпаймасдан ким кўпайсин?

АРАФА КУНИ ТУТИЛГАН

РЎЗАНИНГ ХОСИЯТИ

Зариф одамга бир олим дебди:

— Кимда-ким арафа куни рўза тутса, бир йиллик гуноҳига кафорат бўлади.

Иттифоқо ўша зариф киши ёз ўта пессик келиб, одам ташналикдан ўлим азобига тушган бир йили арафа куни чошгоҳда сабрсизлик қилиб рўзасини очиб юборди. Унга маломат қилиб: «Не сабабдан рўзангни очиб юбординг?» — деганларида у бундай жавоб қилди:

— Рўзамни ҳаққатан ҳам куннинг қоқ ўртасида очиб юбордим. Нима ҳам қилдим, энди бир йиллик эмас, олти ойлик гуноҳим ювиладиган бўлди.

Қози зариф одамга деди:

— Биродар, йўқ демасанг сендан зарофатли бир ган сўрасам.

— Тақсиримдан вақт у ёқда турсин, жонимизни ҳам аямаймиз, сўрайверсинлар,— дебди халиги зариф одам. Уртада савол-жавоб қизик кетди. Қози сўради:

— Ит бир-биринга тутан томлардан чениб бораётиб ел чиқариб юборгандай бўлса, у қайси томнинг соҳибига тегишли бўлади?

— Ит елни қайси том устига чиқаргани аниқлаб берилса, байқонидил айтиб берардим.

Қози бир оз хижил бўлди, лекин бўш келмади:

— Борди-ю, томлар ёнма-ён бўлса-чи?

— Унда елни иккала том соҳиби тенг бўлиб олишлари керак.

— Агар ўша вақтда том эгалари уйларида бўлмаса-чи?

— Унда ел байтузмолга тегишли бўлади.

МАҚБАРАНИНГ КАМЧИЛИГИ НИМА?

Хожа Мушъвий немани бир одам тиреклик чоғида ўзига мақбара кўрдирибди. Усталар мақбарани бир йил деганда қуриб битирибдилар.

Хожа сарқордан сўрабди:

— Мақбара кўп яхши қурилибди. Лекин айтнинг-чи, сизнингча, унинг бирон камчилиги борми?

— Бор.

— Нима етишмайди?

— Жанобларининг вужуди шарифлари етишмайди.

МИНГ БИР ДАРДГА ДАВО ГИЁХ

Мавлоно Муқаррарий Кўҳистоний немани фозил бир шоир ўтган экан. У девон мураттаб қилган, кўҳистонликлар тилида кўп яхши шеърлар ҳам битган экан. Кунлардан бир куни бир бойвачча уни меҳмонга таклиф қилибди, дастурхон ёзиб анвойи таомлар тортди. Шулар орасида қайнатилган қандайдир бир гиёҳ ҳам бор экан. Бонқа овқатлар туриб у меҳмонга халиги гиёҳга ишора этиб деди:

— Марҳамат, мавлоно! Мана бу таомдан танаввул қил-

синлар, уни ўз қўлим билан тайёрлаганман. Минг бир дардга даво бу.

Гиёҳнинг бир шохчасини синдириб олиб отзига олиб борган ҳам эди, ундан чиққан сассиқ ис димоғига урди, кўнглини айнитди. Емади ва авайлаб уни яна лаганга қўйди.

Мезбон кузатиб турган экан, меҳмонни мажбурлаб, гиёҳни яна мақтай кетди:

— Э, мавлоно! Гиёҳдан нега танаввул қилмадилар? Фойдасини кейин биласиз, у минг бир дардга даво.

— Уни пишираман деб кўп овора бўлибсиз, тақсир. Бизнинг унга ҳали муҳтожанигимиз йўқ эди, — деди меҳмон тавозе билан, — дардимиз ҳали мингдан ошганича йўқ.

БИЗ ҲАМ ШУ МУСИБАТНИ ЭШИТИБ,

ЖАНОЗАГА КЕЛГАН ЭДИК

Хиротнинг тамом шоирлари ва фозил кишилари Бахиллий деган бадавлат бир кишининг уйига меҳмонга боришибди. Хोजа бундан огоҳ экан, гуломга деди: «Шитоб билан ташқарига чиқ ва «афсуски сизларни бугун меҳмон қиллолмаймиз, чунки бечора хожам бундан бир соат муқаддам бу фоний дунёдан боқий дунёга равона бўлдилар», деб айт».

Гулом хожасининг айтганларини қилди.

Шўх таъб шоирлардан бири деди:

— Бандалик, иним! Хожангиз бизларнинг валенеъма-тимиз эдилар. Илож қанча, бу ҳаммамизнинг бошимизда бор ган. Биз ҳам шу мусибатни эшитиб, жанозага келган эдик.

БАХИЛИЙНИНГ МЕҲМОНДОРЧИЛИГИ

Шўх бир одам ўша Бахиллийниқига меҳмон бўлиб борибди. Бахиллий чўрисини чақириб, буюрди:

— Азиз меҳмон учун шитоб билан полуда хозирла!

— Асал билан ёғ йўқ, бўямаса жоним билан тайёрлардим уни, — деди чўри.

— Унда, — деди Бахиллий, — *ҳарир* ва дибодан тикилган либос келтир, азиз меҳмон роҳат қилиб ухласинлар.

Меҳмон қўл қовуштириб деди:

— Э, хожак! Ҳимматлари учун ташаккур. Бирон парча қаттиқ нон топилмайдими уйларида? У *ҳарир* ва дибодан тикилган либосдан афзалроқ эди

ФАЛОН КАЛИМАНИ ҚАЕРГА ҚўЙДИЛАР?

Орадан бир неча вақт ўтиб, куз чоғи ҳалиги шўх таъб одам яна ўша Бахиллийниқига келди. Дарвозанинг ёригидан қараса, Бахиллий сунада бир товоқ анжирни олдига қўйиб зўр иштиҳа билан еб ўтирган экан. У дарвозани қоқди. Хожак Бахиллий товоқдаги анжирни дастурхон остига яширди, сўнг бориб дарвозани очди, меҳмонни сунага етаклади. Хожак Бахиллий фотиҳадан кейин мезбонга мурожаат қилди.

— Ким бўладилар?

— Хофизман. Етти нора Қуръонни қироат билан ўқийман.

— Қулбамизга не хизмат билан келдилар?

— Хонадонингизда ўтган-кетганларни ёдлаб, дуо қилиб ўтай деб эдим.

— Бирон оятдан бир нима ўқинг бўлмаса.

— Жоним билан, хожам! Сўнг меҳмон сураий таборакдан бир оятни ўқиди. Ўқиди-ку, лекин сал чалароқ ўқиди.

— Тақсирим, фалон калимани қаерга қўйдилар? — деб сўради хожак Бахиллий катта жангда голиб келган хўроздай кеккайиб.

— Ху анови ерга, — деди хофиз дастурхоннинг ҳалиги бир товоқ анжир яшириб қўйилган тарафини кўрсатиб.

ХУШНУД БўЛИБ КЕТМАГАН БўЛСА,

БОШҚА КЕЛМАЙДИ-ҚўЯДИ

Бир тақводор шўх таъб дўстидан сўради:

— Шу йили муборак рамазон биздан хушнуд бўлиб кетдимикан, ё йўқмикан?

— Ҳа, тақсир! Хушнуд бўлиб кетди.

— Буни қаердан биладилар?

— Шунданки, тақсир, бордию хушнуд бўлиб кетмаган бўлса, келаси йили келмайдилар-қўядилар-да!

ЙўЛОВЧИ БИЛАН ўҒРИ

— Шероздан чиққан бир йўловчи йўлда, катта бир да-рахт ёнида тўхтаб таҳорат олди, белбоғини ёзиб намозни асрга ўтирди. Сал нарироқда ўғри унинг қавушини пойлаб

ётарди. Йўловчи буни фахмлаб жойнамозга кавушини ечмасдан чиқди.

Йўловчи намозини ўқиб бўлгач, ўғри унинг қаршисига келиб саломлашди, сўнг сўради:

— Э, оллоҳнинг бандаси! Нега кавушингни ечмай жойнамозга чиқдинг?

— Утган ҳафта биттасини фалон масжидда эгасига топшириб, закотдан қутулганман,— деди ўғрига йўловчи.

МАҚТАНЧОҚ

Жўчи исмли бир одам жамоат олдига мақтаниб деди:

— Мен ва онам моҳир мунажжимлармиз. Бирон таъбирда ҳеч қачон хато қилган эмасмиз.

Ингилганлардан бири деди:

— Нимага асосланиб бундай дейсан?

— Шунга асосланиб бундай дейманки, агар булут пайдо бўлса мен албатта ёмғир ёғини керак, дейман, онам эса акенича, балки ёғмас дейдилар. Ҳар ҳолда иккимиздан биримизнинг таъбиримиз тўғри бўлиб чиқади.

ИККИ ВАЗИР СУҲБАТИ

Хожа Пир Аҳмад Хавофий қирқ йил миқоз Шохруҳнинг вазири бўлиб хизмат қилди. Хожа Аҳмад ибн Довуд ҳам Шохруҳ миқознинг вазири эди. Лекин асли етёқжирлардан эди. Бир куни у хожа Пир Аҳмад Хавофийнинг олдига роса мақтанди. Хожа Пир Аҳмад Хавофий эса: «Ҳа, мавлоно, сиз ҳақиқатан ҳам зўр мансабдорсиз», деб кўйди.

Баҳор кунларидан бирида хожа Аҳмад ибн Довуд Хирот қасрининг хандақидан ўтиб бораётганда хандақ деворига ни солган қушлар жўр бўлиб сайраб кетинди. Улардан коко (ака) деган овоз эшитиларди. Шу сабабдан бу қушларни коко деб атайдиган бўлинди. Бир куни вазирлар хандақ ёнидан ўтиб кетинаётган эдилар, хожа Аҳмад ибн Довуд хожа Пир Аҳмад Хавофийдан сўраб кетди:

— Мавлоно, қушлар нима деб сайрашаётган эканлар?

— Коком келди, деб сайрашганлар, мавлоно,— деб жавоб қилди хожа Пир Аҳмад Хавофий.

ВАЪЗИГА АМАЛ ҚИЛМАГАН ВОЪИЗ

Хожа Аҳмад ибн Довуд энчил одам эди. Ҳам вазирлик қиларди, ҳам ваъз айтарди. Бир куни Шохруҳ миқоз Пир Аҳмад Хавофийдан сўради:

— Хожа Аҳмад қанақа воъиз?

— Ваъзига амал қилмайдиган воъиз,— деб жавоб қилди Пир Аҳмад Хавофий.

ХАЛИФАНИНГ ПУШАИМОНИ

Аббосий халифалардан ал-Восиқ вазирини топдириб келиб сўради:

— Қасрларда юрибсан, э *Хомон*?

— Сиз учун *сарих* қурдиртираётган эдим,— деб жавоб қилди вазир.

Сарих деб фиръавининг кўшкени айтардилар. Халифа ҳайрон бўлди. Нима қилиб қўйганини энди англади, ахир *Хомон* фиръавн вазирининг исми эди-ку?!

ВАСВАСА КАСАЛИГА ГИРИФТОР

БУЛИБ ҚОЛГАН НАДИМ

Подшонинг энчил надими бор экаи. Бир вақт у васваса касалига гирифтор бўлиб қолибди. Ултиришларда соқолдан бир тук юлиб олишини ҳам одат қилибди. Охири подшо унга қаттиқ танбех берибди ва дебди:

— Иккинчи бор шундай қилганингни кўрсам жаллодга буюриб иккала кўзингни қирқтириб ташлайман.

— Узр тутадилар, аъло ҳазрат! Бу такрорланмайди.

Надим подшонинг мажлисида маъюс ҳолда чиқибди. Ултиришда ўзини эҳтиёт қиладиган бўлиб қолибди, лекин унда шу қилганини такрорлайверибди.

Орадан анча вақт ўтиб, бир куни подшонинг мажлисида надим дунёнинг ажойибу гаройибларидан сўзлаб, подшони кўп хушиуд қилибди. Бир вақт подшонинг кайфи ошиб қолиб надимга катта илтифот кўрсатибди.

— Э, фалон,— дебди у надимга мурожаат қилиб, — сенга кўп серунум ерларини нигъм қилмоқчиман, токи умринингнинг охиригача роҳат-фароғатда кун кечиргин. Яна нима сўрасанг «йўқ» демаймиз.

— Минг бор ташаккур, аъло ҳазрат! Яхшиени соқолим-ни инъом қилиб қўя қолинг, токи ундан хоҳлаган ерда истаганимча юлайин. Бундай қилмасам қўлим қуриб қолади,— дебди надим.

БОШНИНГ ОҒРИБ ТУРГАН БЎЛСА,

МЕНДА НЕ ҒУНОҲ?

Дехқон *сарқорини*г дастидан охири подшоунинг хузурига арз-дод қилиб борди. Лекин подшо унинг гашига қулоқ солмади ва ерга қараганича индамасдан ўтираверди. Дехқон арзини яна бир бондан арз қилди. Подшо бир нима демай унга орқасини ўтириб олди. Дехқон бўш келмади — арз-додда туриб олди. Подшо даргазаб бўлди ва унга ўтирилиб қўлини палахса қилди:

— Эй, олонинг махлуқи! Тамом дардисар экансан-ку, йўқол кўзимдан!

— Аъло ҳазрат,— деди дехқон қўлларини кўксига қўйиб,— ахир бошинг оғриб турган бўлса менда не ғуноҳ?

ҲАЖЖОЖ ВА ТОВУС

Яманлик Товус исмли бир одам Ҳажжожнинг хузурига келиб қолибди. Ҳажжож уни астойдил имтиҳон қилибди, Товус эса унинг ҳамма саволларига қўрқмасдан жавоб берибди.

Ҳажжож аввал Яманда ҳоким бўлиб турган акасида сўз очибди:

— Сенинг ҳукмфармонинг Муҳаммад ибн Юсуфнинг ҳол-аҳвали қандай?

— Ўлгунча семиз, девдай барваста одам у,— деб жавоб қилди Товус.

— Мен унинг семиз ёки барвасталигини сўраётганим йўқ, унинг адлу шсофини суриштираётиман— деди Ҳажжож.

— Золим, фосиқ, бузуқ, хушхор, нопок одам у,— деб жавоб қилди Товус.

Ҳажжожнинг жаҳли чиқди ва яманликга ўшқирди:

— Нега бир бандани мусулмонни юз бор улғуроқ шахе олдида шунча маломат қилсан?

— Бу шахе ундан юз бор улғуроқ экан, демак шу қадар золимроқ бўлса керак,— деди Товус Ҳажжожнинг кўзларига тик боқиб.

Ҳажжожнинг хушу бийрони чиқди:

— Ҳов, худонинг махлуқи! Мени таппансанми, ўзи?

— Ҳа, таппётиман. Сен Ҳажжож ибн Юсуфсан. Муҳаммад ибн Юсуф эса сенинг ининг бўлади.

— Шундай экан, менинг хузуримда инимни маломат қилгани қўрқмайсанми?

— Йўқ, қўрқмайман, чунки сен худодан кучли эмасан-ку?!

Ҳажжож яманликдан яна бир савол сўради:

— Араб қабилалари ичида қай бири яхши?

— Бани Ҳошим қабиласи яхши, чунки пайгамбаримиз ўша қабиладан чиққан.

— Қайси қабилга ёмон?

— Сақиф қабиласи, чунки сен билан ининг ўша қабиллага мансубсанлар.

ҚОРНИНГ ОҒРИГАН БЎЛСА,

КЎЗИНГДАН КЎР

Бир одам табибнинг олдига бориб, қорни оғриги касалига мубтало бўлиб қолганини арз қилди ва ундан мадад тилади.

— Бугун нималарни еб эдингиз? — деб сўради табиб.

— Фақат уч дона куйган нон еган эдим, холос,— деб жавоб қилди бемор.

Табиб хизматкорни чақириб дорилар соллинган қутичани олиб чиқишни буюрди, сўнг ундан бир дорини олиб беморга мурожаат қилди:

— Қани биродар кўзларингизни катта очинг, дори қуйиб қўяй.

— Йисе, тақсир, мен сизга қорнимдан шикоят қилган эдим шекилли?

— Йўқ,— деди табиб,— сизнинг кўзингиз чатоқ. Соғ бўлганда куйган нон ермидингиз?

ТАБИБНИНГ ТАВСИЯСИ

Бемор табибга арз қилди:

— Куланик касалига мубтало бўлиб қолдим. Ёрдам қилмасангиз беморга ўлиб кетаман.

Табиб ундан қандай овқатларни кўпроқ истеъмол қилишини суриштирган эди, у жавоб қилди:

— Кўпроқ тузланган балиқ гўшти, қоқ қилинган мол гўшти, тухум ва ҳоказоларни хуш кўраман.

— Агар шу бугун ўлмай қолсангиз, — деб тавсия қилди табиб, — эртага албатта бир бог хашакка миниб ўзингизни шаҳар минорасидан отинг, зора тузалиб кетсангиз.

МЕЪДА ДАРДИГА ЧАЛИНГАН ОДАМ

Бир одам табибга меъда дардига чалиниб қолганини арз қилиб, ундан ёрдам сўради.

Табиб унинг томирини ушлаб кўриб, кўпроқ нималарини ейишини суриштирди.

— Бир ўтирганда қирқ қовун, уч қадоқ нон, беш мани мол тўнги, ўн беш қадоқ анор, башарти ширинликка талаб бўлиб қолгудай бўлсам, саккиз қадоқ ёнғоқ солинган ҳалво ейман, — деди бемор.

Табиб қўлига қоғоз олиб унга бир нималарини ёзди, сўнг тўрт буклаб беморга узатди:

— Қоғозга ёзилганларининг барчасини истеъмол қилсангиз, иншоолло, шифо топиб кетарсиз.

Бемор кўчага чиққач, қоғозни ёзиб ўқиса, мана булар ёзилган экан: «Ўн қадоқ ишшиқ гинт, йнгирма қадоқ *турунж*, ўттиз қадоқ хурмо, қирқ қадоқ бухоро олуси бирваракайига истеъмол қилинсин».

УНДАН БУЛСА МОЛ

ДҲХТИРИГА БОРИНГ

Бир одам қоринини қучоқлаганча дод-фарёд кўтариб табиб хузурига келиб ёрдам тилади.

— Кеча нима еган эдингиз? — деб сўради табиб.

— Уч мани эшак емин, — деб жавоб қилди бемор.

— Унда тўна-тўғри бориб мол-ҳолни муолажа қиладиган табибга мурожаат қилинг, — деди табиб.

СОВУҚ ГАН

Бир одам табибдан сўради:

— Тақеир, бўса пениқ бўладими ёки совуқми?

— Бунни билмадим, лекин ганини ёл утариб кетишини яхши билман, — деб жавоб қилди табиб.

УЛИКЛАРДАН УЯЛГАН ТАБИБ

Табиб қабристон олдидан ўтаётганда юзини қўли билан тўсиб оларкан. Бунни сўраганларга «мурдалардан уялганимдан шундай қиламан», деб айтаркан.

МУНАЖЖИМНИНГ ҚУВОНЧИ

Мунажжимни дор остига олиб бордилар. Яқин орада турган бир одам ундан сўради:

— Бу аҳволингизни толеъингиздан кўрмайсизми?

— Мартабам бир даражага кўтарилди, лекин бу айнан шу ерда содир бўлади, деб ўйламаган эдим, — деб жавоб берди мунажжим.

МАЖДИЙ

ЗИЙНАТУЛ-МАЖОЛИС

Ҳикоятлар

МАЛОМАТНИНГ МУКОФОТИ

Бир куни хожа Низомулмулкнинг ганимлари йиғилишиб Султон Маликшоҳ хузурига кирдилар ва уни маломат қилиб, дедилар:

— Хожа Низомулмулк сизга хиёнат қилди. Сизга билдирмасдан икки минг ғулом сотиб олди.

Бу гап хожа Низомулмулкнинг қулогига етгач, олдини олди — султон шарафига катта зиёфат уюштириб, унинг кўнглини овлади: бошидан зар сочди, сўнг чўк тушиб таъзим бажо келтирди. Кейин оризни чақириб, «бозордан олиб келинган ўша икки минг ғуломни султон девонининг дафтариغا қайд қилиб қўй», деб буюрди.

Султон бунинг сабабини суриштирган эди, хожа Низомулмулк деди: «Кунлардан бир куни амирлардан бири девонхонада *густоҳона* иш тутди. Мен эса улуғлик қилиб унга бир нима демадим».

— Бундан кейин, — деди султон, — қанча ғуломнинг бўлеа ўзингга буюрсин. Кимда ким *густоҳлик* билан арз қилганда эса адабни ўзинг беравер.

Бир одам қора қушимга яраб қолар, деб дарахт тагига бир минг мисқол тиллани кўмиб қўйди. Маълум вақт ўтиб бориб қараса, ҳеч вақо йўқ — дарахтнинг таги қазилган, ҳатто илдиэларидан баъзилари қирқиб олинган эди. Ўша одам дод-фарёд қилганича қозининг олдига борди ва бўлган воқеани айтиб ёрдам сўради:

— Уйингга боравер, икки-уч кундан кейин келиб хабар ол. Лекин, бу ганини бошқа бирон одамга айта кўрма, — деди қози унга.

Даъвогар кетгач, қози хосу авомнинг нажодкори ҳисобланган табибни чақиртириб уни хилватга тортди ва сўради:

— Фалон дарахтнинг томири ростдан ҳам фойдали дорими?

— Шундай, тақсир. Унинг хосияти зўр, фойдаси эса чексиздир, — деб жавоб берди табиб.

— Шу кунларда, — деди қози унга тик боқиб, — бирон одамни ўша дарахтнинг томири билан даволаганми эдинг?

— Ҳа, тақсир, фалон куни бир одам нажот сўраб келган эди, ўша дарахт томирини буюргандим, — деб жавоб қилди табиб.

Қози табиб айтган ўша одамни чақиртирди, қонуи, ҳикмат, қуръон ва *қадисси* пеш қилиб, у билан жиддий сўзлашди. Шундан кейин ўша одам дарахт остига кўмитган олтинни олганлигини бўйинига олди ва эгасига қайтариб берди.

СУЛТОННИНГ МЕҲРИБОНЧИЛИГИ

Султон Санжар замон уламоларидан бири хожа Абул-фазлни мамлакатлардан бирига элчи қилиб юборди. Қайтишида эса йўлга пешвоз чиқиб уни қарни олди. Йўлда унинг қулогига уч марта нималарнидир шивирлади. Хожа Абулфазл бўлеа «Йўқ, аъло ҳазрат! Мен бунга рози эмасман», деди. Эртаси эрталаб шогирдлари хожадан султон унинг қулогига нималар деганини суриштирдилар.

— Султон: «Рухсат эгасизгиз отдан тушиб ёнингизда бирга борсам», деб илтимос қилди. Мен эса: «Бундай қилиш подшоҳликнинг шавкатига фўтур етказди. фиёку фасод чиқинишга сабаб бўлади», деб кўнмадим.

ИСКАНДАР ВА НАДИМ

Искандар Зулқарнайиннинг ҳос кишиларидан бири жинойт қилиб кўйди. Искандар надимлар ва лашкар бошлиқларини тўплаб: «Унга қандай чора кўриш лозим?» — деб сўради.

— Мен сенинг ўрниңда бўлганимда уни ўлимга маҳкум қилган бўлардим, — деди *арқони давлатдан* бири.

Искандар уни бошдан-оёқ тикилиб кузатди ва сукутдан кейин деди:

— Сенинг ўрниңда бўлмаганимнинг шукронаси учун уни озод қилдим!

АСИРНИНГ ТАДБИРКОРЛИГИ

Бир пайт уч юз асирни амир *Муъин ибн Зайднинг* ҳузурига олиб келдилар. Амир уларнинг барчасини ўлимга ҳукм қилди. Шу пайт асирлар орасидан бир кўҳлик йиғит отилиб чиқиб амирга мурожаат қилди:

— Э, улуг амир! Сени худога топширдик. Айт, ўлимимиз олдидан бизга сув беришин.

Амир мулозимларга асирларга сув беришни буюрди. Шундан кейин ўша йиғит ўридан туриб амирга қуллуқ қилди ва деди:

— Э, Улуг амир, бугун сенинг меҳмонинг бўлдик. Меҳмонга муруват ва иззат-икром кўрсатиш мезбоннинг бурчи. Сен ўз бурчингга содиқ экансан.

— Рост сўзладинг, йиғит, — деди амир унга, — асирларнинг ҳаммасига ҳаёт бағишладим.

ТАРКИ ДУНЁ ҚИЛГАН ҲАКИМ

Муътабар бир ҳаким дунё ишларини тарк этиб, горда макон тутди ва эртаю кеч тоат-ибодат билан кун кечирди. Бир куни у подшонинг хаёлидан ўтди ва: «Олиб кел!» — деб вазирни юборди. Вазир бориб унга подшо йўқлаб қолганини айтган эди, ҳаким жавоб қилди:

— Менинг бирон киши билан сўзлашишга тоқатим йўқ. Ҳозир узлатда ўлтирибман. Подшо билан ҳам, гадо билан ҳам суҳбатни аллақачон йиғиштириб қўйганман.

Вазир кўп уриди, ялиниб-ёлворди, дўқ-пўписа қилди,

лекин фойдаси бўлмади. Охири жаҳли чиқиб деди.

— Подшонинг хизматига ихтиёр қилганиңда бунақа қора қуиларга қолмаган бўлардинг

— Сен эса бу дамларнинг қадрини билганиңда подшо хизматида юрмасдинг, — деди қулиб ҳаким.

ДЕВОНАНИНГ НАЙРАНГИ

Қуилардан бир куни бир одам занжирбанд девонани Газванинг дорушинофосига етаклаб келди. У эса ҳаял ўтмай кўп ширин сўзлар билан у ердаги одамларни ўзига маҳлиё қилди. Одамлар девонанинг сўзларини эшитишга охиқиб унинг чор атофони ўраб олдилар. Уларнинг орасида ҳарир салла ўраган ўзига тўқ одам ҳам бор эди. Суҳбат қизиб, ҳамма ўзидан кетган бир пайтда девонанинг шериғи ҳалиги одамнинг салласини бир-икки еридан қирқиб кўйди. Кейин билан қолиб, ўша одам кўп койинди, девона эса унга тасалли бериб деди:

— Хафа бўлма, биродар! Фалон ерда яхши бир ямоқчи бор. Борсанг, саллангни билинмайдиган қилиб тўрлаб ямаб беради.

У ямоқчиникига борди ва икки *мисқолик* кумуш тапга бериб салласини тўрлатиб олди. Орадан бир мушча вақт ўтгач, у ўша девонани бозорда учратиб қолди. У одамларни чор атофига йиғиб ган сотаётган экан. Бўшағандан кейин ёнига борди ва ҳол-аҳвол суриштирди.

— Мен, — деди девона ниҳоят, — аслида жинни-шини эмасман, мана бу мени етаклаб юрган одам билан ямоқчига шерикман. Биз ину йўл билан харидор излаб тирикчилик ўтказамиз.

БАҲРОМ ГҲР ВА ДОННИМАНД

Баҳром Гўр замонда *фазлу шикматда* ягона бир ҳаким ўтган экан. Уни бори: Баҳром Гўрга таъриф қилдилар. Баҳром Гўр уни қақиртириб келтириб имтиҳон қилди. Донниманднингча ягона ҳосил қилгач, уни вазирликка тайин қилмоқчи бўлди. Лекин бир фураат ўйлаб кўриб,

уни яна бир бор имтиҳон қилмоқчи бўлди ва *хони хосга* таклиф қилди. Дастурхонга дунёда бор барча неъматлар тортилди. Ҳаким подшонинг ҳузуринда аввал неъматларнинг барчасидан тановул қилди, сўнг бир катга товуқ гўштини пок-покиза туширди. Сўнг яна бир товуқни емоққа тутинди. Буни кўргач, Баҳром Гўр ўз-ўзига деди: «Бу одам назаримда хўб очкўз кўринади. Менинг ҳузуримда тап тортмай шунча овқат еди. Бу аҳволда, уни вазир қилиб тайинлайдиган бўлсам, йўғимда хазина қуриштири турган гаи». Шундай деди-ю, унга ҳадя ва сарпо бериб жўнатиб юборди.

МУТОНБОТ

СУВИ ЕР САТҲИДА ЭКАНУ

ОДАМЛАРИ ТУВАН ЭКАН

Исмоил ибн Муҳаммад *фасиҳ* ва фозил киши бўлиб, Аббосия халифаларига яқин киши эди. Бир вақт Нишопурга бориб қолди. Бу ернинг об-ҳавоси ёқиб қолиб, бир неча *коризни* сотиб олди ва ўша ерни ватаи тутди. Ўша вақтларда Нишопурда ўн икки мингга яқин *кориз* бор эди. Орадан маълум вақт ўтгач, нишопурликларнинг муомаласидан ранжиди. Шу пайт халифадан хат келиб қолади. Халифа ундан «Нишопурнинг об-ҳавоси ва халқининг туриш-турмуши, феъл-атфорида мени огоҳ қилиб тур», деб илтимос қилганди. Исмоил ибн Муҳаммад халифага жавобинда бундай деб ёзди: «Нишопур дилкушо ер экан. Суви ер сатҳида экан-у, лекин одамлари ер остида эканлар».

ШОҲРУҲ МИРЗО ВА АЛАЙКА КЎКАЛТОШ

Алайка кўкалтош Шоҳруҳ мирзонинг мўътабар амирлари жумласидан эди. «Шоҳруҳ мирзо илоҳим жаннати бўлғайлар», деб, бунинг бадалига одамларга доимо пул қарз бериб турарди. Бўхтончилар унинг бу гаини қўшиб-чатиб подшонинг қулогига етказдилар ва унинг қаҳр-газаби қўзғалишига сабабчи бўлдилар. У бир кунини газаб билан амир Алайка кўкалтошга деди:

— Қизиқки, сенинг давлатинг меникидан ортиқ эмас. Шунга қарамай, менинг жаннатга тушиниш бадалига шундай иш қилиб юрибсан. Ўлимимни тилаб юрибсан-а?

— Аъло ҳазрат, бу гап жанобларининг шарофатли

хотирларига қаердан келди? — деди Алайка кўкалтош кўрқув билан.

— Бунинг далили шулки, — деди подшо, — мен ўлганимдан кейин қайтариб олиш шартин билан одамларга қарз бераётган эмишсан.

— Рост айтасиз, аълоҳазрат. Банда Сизнинг умрингизни узоқ бўлишини тилаб дуо қилсинлар, деб дарвишларга қарз бераётиман, — деди Алайка кўкалтош қўл қовуштириб.

НОМИНГИЗ АЛБАТТА ЎЧИРИЛАДИ

Подшо надимни чақиртириб: «Ушбу шаҳардаги барча аблаҳларнинг номини рўйхат қилиб кел!» — деб буюрди.

— Хўб бўлади, аълоҳазрат. Ҳаммасини ёзиб олиб келаман, лекин бир шартим бор: рўйхатни олганингиздан кейин мени *итобга* тутмайсиз.

— Майли, *итоб* қилмасликга сўз бераман, — деди подшо.

Надим эртаси кунини рўйхатни олиб келди. Подшо уни ўқиб кўриб хуни бийрон бўлди, чунки надим биринчи бўлиб унинг номини ёзиб қўйган экан.

— Ҳозирок ўчир, йўқса оспиласан, — деб ўшқирди подшо.

— Бандани кечиргайлар, — деди тиз чўкиб надим, — номингиз албатта ўчирилади.

«ЛАЪНАТ» СЎЗИНИНГ МОҲИЯТИ

Мирзо Бобур даврида фақиҳ мавлоно *Мазид* Самарқанддан Ҳиротга бориб қолди. Бир кунини Мирзо Бобур мавлоно Мазиддан «лаънат» сўзининг моҳияти хусусида нима дейдилар», деб сўраб қолди.

Мавлоно Мазид жавоб қилди: «Бу сўз қабила аҳлига тааллуқли бўлса керак».

Подшо мавлоно Абдурахмон Жомийга ўгирилиб деди: «Мавлоно Мазид нима деяптилар, ўзи? Сиз бунга нима дейсиз?»

— Биз, — деди Абдурахмон Жомий кулимсираб, — мавлоно Мазидга юз карра лаънат, яна бошқа бир Мазидга юз бор лаънат бўлсин, деймиз.

ХАЛИФАНИНГ КАРОМАТИ

Шайх Зайиiddин Хавофийнинг халфаларидан бири Салзаворга келиб қолди. У мавлоно Абдурахмон Жомийнинг хузурида бўлиб каромат қилиб қолди.

— Шу йили,— деди у,— рамазоннинг ўртасида вабо тарқалса керак.

Уша мажлисида ўлтирган ақобирлардан бири: «Балки бу офат тарқалмаслигининг имкони бордир», деб қолди.

Бошқа бир ақобир: «Имкон»нинг на ақли, на хуши бор», деб унга эътироз билдирди.

Мавлоно Абдурахмон Жомий қўшиб қўйди: «Имкон» деганининг ўзи аслида беақаликдир».

МАҚТАНЧОҚ МУҲАДДИС

Бир кунни замон уламоларининг саромадларидан бўлгани мавлоно Ҳофиз Гиёс муҳаддиснинг тоби қочиб қолди. Мавлоно Абдурахмон Жомий уни кўргани борди. Мавлоно Ҳофиз Гиёс эса *тасаввуф*га оид масалалар хусусида гап очди. Лекин бу илмдан яхши хабари йўқлиги сабабдан айрим нотўғри гапларини ҳам айтиб юборди. Мавлоно Жомий бутун суҳбат давомида сукут сақлаб хомуни бўлиб ўтирди. У кетгандан кейин Ҳофиз Гиёс тўпланган уламо ва фузалогога мурожаат қилди:

— Мавлоно Абдурахмон Жомий хузурида кўп *заҳиқ* ва *маориф* сўзлар айтдик, лекин мавлоно сўзимизга *эътиод* қилмадилар.

Бу гапни мавлоно Абдурахмон Жомийга отказдилар. Мавлоно: «Ул зотнинг гаплари кейинча қулоққа олинур», деб қўя қолдилар.

УЗУМ НАВЛАРИ

Самарқандлик пахмоқ соқол бир чол икки ўглини етаклаб Хиротга келди. Улар бир кунни совга-салом билан мавлоно Абдурахмон Жомийни зиёрат қилгани бордилар. Чол Самарқанд узумларини мақтаб кетди: «Самарқандда бағоят ширин ва ширали бир узум битади, номи Риши бобо (бобонинг соқоли). Сизнинг Хуросонингизда бунақаси топилмайди.»

— Бизнинг Хуросонда,— деди мавлоно, ширин-шаркар қора тусли бир нав узум етишади. Уни ҳавойий гулом (гуломнинг мойги) деб аташади. У Риши бободан ширинроқ.

ЮРТИНГДА ТЎНГИЗ КАМАЙИБ ҚОЛДИ

Гур қозиси қорачадан келган пахмоқ соқол, бесўнақай бир одам эди. Бир йили Хиротга иш билан келиб кўп туриб қолди. Бир кунни мавлоно Абдурахмон Жомийни зиёрат қилгани келганда, мавлоно сўз арасида дедилар:

— Хиротда кўп туриб қолдинг, чамаси. Нега юртингга қайтмаётибсан?

— Сабаби шулки, юртимда тўнгиз кўнайиб кетди,— деб жавоб берди қози.

— Шу кунларда,— деди табассум билан мавлоно,— сен у ердан кетганингдан кейин, тўнгиз анча камайиб қолди.

ОВОЗИНГИЗ ВОЪИЗНИНГ

ҚУЛОҒИНИ КАР ҚИЛГАНДИР

Мавлоно Гиёс фақих пакана, заиф, довдир, қулоқлари узун бир киши эди. Шу сабабдан уни мавлоно Гиёс хар (эшак) деб аташарди. Жума кунларидан бирида мавлоно Абдурахмон Жомий билан иккаласлари йўлда учрашиб қолинди.

— Йўл бўлсин, қаердан келаётибдилар? — деб сўради Жомий.

— Намози жумадан.

— У ерда не гаплар бўлди?

— Узоқда туриб қолган эканман воъизнинг гапларини эшита олмадим.

— Воъизнинг гаплари сизнинг қулоғингизга эшитилмаган бўлса ҳам сизнинг овозингиз воъизнинг қулоғини кар қилгандир,— деди мавлоно Абдурахмон Жомий.

ТАМҒАЧИЛАР ЗУЪМИ

Мавлоно Абдурахмон Жомий ҳаждан қайтишда Симонда тўхтадилар. Ироқлик *роҳдор*лар ва *тамғачилар* мавлононинг мулозимларини итобга олдилар:

— Сизлар олиб келаётган матоларингизни биздан яшириб тамға тўладан қутулиб қолмоқчиисизлар. Фойдаси йўқ, биз хатто шалварларингизни ҳам тинтиб кўрамиз, хотирингизни жам қилинглар.

— Тинтийверинг, дедилар шу ерда турган мавлоно, — майли, шадворимиздан топилгани сизники бўлсин.

МАВЛОНО ЖОМИЙ ВА ШОИР ХОКИЙ

Мирзо Улугбек замонда мавлоно Абдурахмон Жомий кўп вақтини Самарқандда ўтказдилар. Бир найт конигиллик хушрўй, *таъби* назми бор бир йигит ҳам Самарқандга келиб қолган экан. У ўзига Хокий сўзини тахаллус қилибди. Бир куни мавлоно Абдурахмон Жомий хуросонлик бир гуруҳ шоирлар ила бирга Хокий билан кўчада учрашиб қолибдилар. Хокий мавлононинг кайфиятини бузмақчи бўлиб деди:

— Ассалому алайкум! Хуросонлик узунқулоқларга йўл бўлсин?

— Устига чиқиб бир юмалаб кайф қилайлик, деб Хокийнинг хузурига бораётимиз, — деб жавоб қилибдилар мавлоно.

ШУХРАТПАРАСТ ШОИР

Бир шоир газал битиб мавлоно Абдурахмон Жомийнинг хузурда ўқиди, сўнг қаддини гоз қилиб «газалини подшо саройининг дарвозасига осиб қўймоқчиман, зеро эл аро шуҳрат тонса», деди.

— Унда газал сеникилигини қаердан билишади? Эл аро маниҳур бўламан десанг, газалингнинг ёнига ўзингни ҳам осиб қўй, — деди унга мавлоно Жомий.

МАҚТАНЧОҚ ЙИГИТ

Дурадгорнинг кеника ўган бўлиб, соқол-мўйлаби элдигина ниш ураётган эди. Аҳён-аҳёнда уни тарошлаб ҳам турарди. Бир куни мақтаниб «фалон куни ажойиб эшик ясадим, фалон куни эса чиройлик наижара ҳам ясадим», деб мақтаниб қолди.

— Биз бечорани деб соч-соқолнигни тарошлатиб келсанг бундан ҳам яхши бўлур эди, — дедилар мавлоно Абдурахмон Жомий.

ҲОЗИ АҲМАД РАФФОРИЙ

НИГОРИСТОН

Ҳикоятлар

ВАЗИРНИНГ ЖАВОБИ

Ҳижрий 471 (милодий 1078) йили Султон Заҳириддин Муҳаммад Самарқанд ҳокими *Султаймонхон*нинг исёни туфайли Мовароуннаҳрга борди ва мурод-мақсади ушалгандан кейин орқасига қайтди. Жайхун бўйида вазир кемачиларнинг ҳақи учун барот ёзиб берди. Лекин унда «кемачиларнинг ҳақи Антиохиядан, итбоқарларнинг ҳақи бўлса Истанбулдан ундирилсин», деб ёзилган экан. Кемачилар ва итбоқарлар султоннинг хузурига арз қилиб келдилар. Султон эса вазирни чақиртириб, тафтиш қилди. Вазир таб тортмай «Султоннинг мамлакати шу қадар кенгким, кемачиларнинг ҳақини Антиохиядан, итбоқарларнинг маошини Истанбулдан тайин қилдик», деди.

АЛИ ҚУШЧИНИНГ ТАЪБИРИ

Бир куни мавлоно *Али Қушчи Абдуллатиф* мирзонинг толеъи хусусида фол очса ундан исёнкорлик ва ҳокимият талашниш аломатлари намоён бўлди.

Кейинча ҳақиқатан ҳам шундай бўлиб чиқди. Султон Шохрух вафот этгандан (1447 й. 12 март) кейин бир кунги Улугбек мирзо Машҳадда маърака ўтказди. Уша йилгида Абдуллатиф: «Ота-боболар мулки менинг қўлимга ўтажак», деди ва: «Бунга сиз нима дейсиз?» — деган маънода Али Қушчиға назар ташлаган эди, у ҳам ҳеч аямасдан: «Мирзо Абдуллатиф бунга нариги дунёда эришажак», деб жавоб қилди.

Ҳикматлар

1. Ҳакимдан: «Ростгўй одам деб кимни айтса бўлади?» — деб сўрадилар. У жавоб қилди: «Тили билан дили бир бўлган одам ростгўй, ҳақгўй одам ҳисобланади».

2. Таъмағирлик — офат. Таъмағирлик билан адолат бир-бирига зиддир.

3. Бахт кимгадир кулиб боққудай бўлса, тамом орзу-истаклари ақлнинг бандаси бўлиб қолади, бахт ундан юз ўгурғудай бўлса, ақл унинг орзу-истакларига мутеъ бўлиб қолади.

4. Кўнчилик одам: «Жамият асрлар бўйи турлик бойликдан таркиб топган», деса бошқа бир гуруҳ: «Жамият у ер-бу ерда сочилиб ётган бойлик асосига қурилган, бу бойликни қўл сочиб туради», деб айтади. Кейинги таъбир тўғри, chunkи «зар» сўзи (араб имлосида) икки ҳарфдан ташкил топган, лекин бу ҳарфлар ҳеч қачон бир-бирига қўниб ёвизмайди.

5. Бирон қозғоғи қўл қўймоқчи бўлсанг, бирон одамни хафа қилиб қўймаслигини ўйла.

6. Потўғри гапларининг кўр-кўрона тасдиқлаган эмас, балки тўғриелини юзинга айтган чин дўстдир.

7. Оғизга келгани сўзлашининг охири воӣ.

8. Вақт — кескир қиличдир. У ҳеч нарсага қарамай шарт ўтади кетади, сен эса воӣ-воӣлаганча қолаверасан.

9. Войликка ҳире қўйини — жодунинг сиртмоғига тушиб қолиши билан баробар. *Бу жоду бир тарафига хитойча, иккинчи тарафига ажамча хат битилган бир парча қозғодир.*

10. Мўенбатга сабр қил, chunkи сенинг устингдан қудувчилар ҳам бор.

11. «Мол-мулкнинг бешдан бирига даъвогарман», деб юрғувчи баъзи аёлдан эҳтиёт бўлиш лозим. Бу аёллар кўн хислатга эгадир: а) кейинги эрнинг болаларига мерос

юзасидан шунчаки илтифот кўрсатади; б) кейинги эрдан ҳомиладор, бунинг устига эракнинг аввалги хотиндан болалари бор. Шунинг учун эрнинг ортинча илтифотиға сазовор; в) бошқа суйгани бор, шунинг учун ҳамшиша эридан шикоят қилиб юради; г) шунчаки ҳийла-найранг билан ўзини эрига чиройли кўрсатиб юради, аслида эса унинг феъл-атвори камолотдан йироқдир.

12. Жоҳилнинг узун ҳассаси бор, лекин унинг бир учи доимо ўзининг бошида туради.

13. Мансабдор бошда шон-шухратга эга бўлади, охири — дорға.

14. Муҳаббатнинг заволи дирҳам билан динордан. У илон билан чаён етказадиган офатдан ҳам ёмонроқ.

15. Бутга сугишишдан мурод — кумуш билан олтин орддиришидир.

16. Хуш феъл бўлиши яхши одат. Кишининг феъл-атвори ўзини бегона қилади, ўзгани — ҳеш. У ҳатто отани боладан жудо қилади.

17. Кўн ширин ҳам, аччиқ ҳам бўлиб кетма. Чунки, таъми оғзингдан биллиниб қолади.

18. Ростликнинг меваси тотли, натижаси эса самаралидир.

19. Кимки эҳтиёт *совути*ни кийиб олса, замон ҳодисаларининг ўқидан омон бўлади.

20. Кимки ақл-идрокдан баҳраманд бўлса, зolimларнинг юзини оқ булут билан тўсиб, авомга меҳр-муҳаббат кўзи билан қарайди.

21. Адолатнинг фақат бир сурати бор, зулмнинг бўлса мизига.

Тамсиллар

ТАДБИРҚОР ВАЗИР

Султон Маҳмуд Ғазнавий болалигида Тавоф вилоятининг Богистон қишлоғига бориб бир булоқ ёқасига келиб тушди. *Муҳаммад Ҳасан Маймандий* уни кузатиб борувчилар орасида экан. Бир пайт султоннинг назари шу атрофдан ўтиб бораётган йўловчига тушди. Султон Муҳаммад Ҳасан Маймандийга мурожаат қилди:

— Ҳов анови йўловчи ким бўлди?

— Савдогар бўлса керак.

— Неми нима экан?

— Аҳмад Султон.

— Шошма, хожа! Не сабабдан уни Аҳмад дединг?

Савдогарлигини қаердан билдинг? Ё у билан танишлигини борми?

— Йўқ, ҳазратим. Жаноби олийлари мени чақириб унинг кимлигини сўраганларида унинг Аҳмад Султон эканлиги маълум бўлди. Бу одам кўп вақтдан бери шу дарахт атрофини айланаб юрганидан эса унинг савдогар эканлигини англадим.

— Унда айт-чи, у емак-ичмакдан кўпроқ нималарни хуш кўрар экан?

— Асал билан *душобани* кўпроқ яхши кўради.

Султон йўловчини чақиртирди. Муҳаммад Ҳасан Маймандий унга мурожаат қилди:

— Мана бу болани танийсанми? У султонни қўли билан кўрсатди.

— Йўқ, танимайман.

— Неминг нима? Не хизмат билан машғулсан? Емак-ичмакдан нималарни хуш кўрасан?

— Немим Аҳмад, савдогарман. Бугун нон билан асалдан бошқа овқат еган эмасман.

Буни эшитиб султон ҳайрон бўлди, сўнг хожка Муҳаммад Ҳасан Маймандийдан сўради:

— Бу одамнинг бугун асал еганини қаердан билдинг?

— Диққат билан қарасам тез-тез лабини ялаб турибди. Асал еганини шундан билдим.

ҲАЖЖОЖ БИЛАН МУНАЖЖИМ

Ҳижрий 95 (милодий 713) йили вабо касали тарқалиб, Ҳажжож хос мунажжимини чақиртириб ундан сўради:

— Фалакнинг авзойи бироқ машхур амирнинг ўлимидан дарак бермаётибдимми экан?

— Ҳа, шундай. Яқин кунлар ичида ҳукмдорлардан бири омонат жонини эгасига топширади.

Ҳажжожни аввал қаттиқ қўрқув босди, сўнг ўзини тутиб «болалигимда онам мени ит деб чақирарди», деди.

Мунажжим одоб доирасида ўзини тутиб туролмади ва деди:

— Ё, олло! Ушна сизмидингиз?

ЎН КҮНЛИК ҲОКИМИЯТНИНГ ОҚИБАТИ

Марвон Ҳимор ҳижрий 132 йилининг *зулҳижжа* (милодий 750 йил июль) ойида Аббоснинг лашкари

билан бўлган урушда ўлдирилди. Унинг бошини Аббосийлар қўшинининг қўмондони Солиҳ ҳузурига олиб келдилар. Солиҳ жаллодга «унинг тилини ҳам суғуриб ол!» — деб буюрди. Жаллод Марвоннинг тилини ҳам суғуриб олди. Сўнг Солиҳ атрофида турган одамларга қараб мурожаат қилди:

— Э, ёронлар! Дунёнинг мана бу ажойиботи барчага ибрат бўлсин. Бундан кейин ҳеч ким ўн кунлик ҳокимият деб мана шундай кунга қолмасин!

САЙЕҲЛАР

«*Ҳомий ул-ҳикоят*» китобида ўқиймиз: «Бир дўстим мана буларни ҳикоя қилиб берди: «Кунлардан бир куни бир неча киши бўлиб сафарга отландик. Бир вақт қалин чапгалзорга бориб қолдик. Йўл ўша ердан ўтарди. Энди чапгалзорга кирган ҳам эдик, ҳамроҳлардан бири таҳликага тушди. «Бу кун мени бирон йиртқич ҳайвон ҳалок қилса керак», деган гумоним бор. Лекин ўйлайманки нўртол ёки эшак мени эсон-омон аҳлу аёлим ҳузурига элиб қўйса керак», деди у ҳаммамизни ваҳимага солиб. Оғир кайфият билан чапгалзор орасида бораётган эдик, ногоҳ олдимиздан баҳайбат бир шер чиқиб қолди ва бизга ташланди. Бояги дўстим ўзини тамом йўқотиб ерга отилди ва шаҳодат қалимасини такрорлай кетди. Шер тўғри бориб уни чапгалига олди ва чапгалзорга олиб кириб кетди. Ҳаммамиз дўстимиздан ажралиб қолганимизга бағоят койиндик. Дарҳол орқамизга қайтдик. Шаҳарга қайтганимиздан кейин қўрқа-писа унинг уйига бордик. Дарвозасини қоқдик. Дарвоза очилди. Таажжубки, қаршимизда шер олиб қочган дўстимизнинг ўзи турарди. Ҳаммамиз ҳайрон бўлдик, сўнг қандай қилиб шернинг чапгалидан қутулиб қолганининг сабабини сурштирдик. У мана буларни ҳикоя қилиб берди: «Шер мени чапгалзорга олиб кирди. Шу пайт энг яқин дўстимнинг овозини эшитиб қолдим. У мен тарафга яқинлашиб келаётган эди. Бир пайт бошимни кўтариб қарасам у шер билан қаттиқ олишаётган экан. Мен эса фуреатни ганимат биллиб, қочиб қолдим. Йўлнинг икки чети одам суяги билан тўлиб-тошиб ётарди. Сал нарироқда икки нимга қилиб ташланган одамга кўзим тушди. Ҳамбидан бир неча дирҳам тўкилиб қолган экан, керак бўлиб қолар.

деб териб олдим. Яхши қилган эканман, балки сизларга керак бўлиб қолар бу оқчалар?» Шундай деди-ю, дўстим ҳамёнидан ўша дирхамларни олиб менга узатди»

АМИРНИНГ ФАРОГАТИ ДЕБ

Кунлардан бир кун ифтузуи бир амир бир қишлоққа тушди ва шу ерда тунаб қолди. Кечкурунги тўқин зиёфатдан кейин энди кўзи иллинган ҳам эди хўрознинг қаттиқ овози уни уйқудан бедор қилди. Чухраси унинг топишириги билан хўрознини тутиб бошини узиб ташлади. Энди уйқуга кетган эди хўроз уни яна уйғотиб юборди. Уни ҳам тутиб бўғизладилар. Шу тариқа тонг отгунга қадар ҳаммаси бўлиб ўн хўроз жонидан жудо бўлди.

Эртаси кунни ётиш олдидан амир гуломига: «Мени хўроз биринчи чақириши билан уйғот!» — деб буурди.

Ғулום қўл қовуштириб деди: «Жаноби амирнинг фармойиши билан қишлоқдаги бор хўроз тунов кеча бошидан жудо этиб бўлинган».

ҲАЖЖОЖ ВА АСИР

Абдурахмон ибн Муҳаммад Ҳажжож билан бўлган урушда енгилди, ўзи ва қолган одамлари асир олинди. Ҳажжожнинг амри ила уларни битта-биттадан олиб чиқиб қилинчдан ўтказдилар. Абдурахмон ва охириги асир қолди. Асирга навбат келиши билан тиз чўкиб, ўрмалаб бориб Ҳажжожнинг оёқларига тирмашиб: «Эй, улуг амир! Сенинг тўғригда бир ҳақиқатни айтиб бераман, ўлдирма», деб ёлворди.

— Гапир, — деди унга Ҳажжож қаҳр билан.

— Абдурахмон ибн Муҳаммад бир кунни сенинг ҳақиқатда ёмон гапларини айтди.

— Сен нега унга буни маъни қилмадинг?

— Тўғриенини айтсам ўша вақтларда сени ёқтирмаё эдим.

Ҳажжож: «Улим олдидан кўркмасдан шу гапни айтгани учун унинг бир қошиқ қонидан кечдим!» — деб юборди.

ҲАЖЖОЖ ВА ДЕҲҚОН

Кунлардан бир кунни Ҳажжож Мадина атрофини зиёрат қилиб юриб ер чонаётган деҳқонга кўзи тушди. Ҳажж-

жож унинг олдига бориб саломлашди. Деҳқон уни танимас эди, шунинг учун «ва алайкум...» деб бош иргитиб қолди.

Ҳажжож ундан сўради:

— Ҳажжож қанақа одам?

— Бузук, доғулик, нобакор одам.

— Мени асли кимлигимни биласанми?

— Йўқ, билмайман.

— Мен Ҳажжож бўламан.

Деҳқон пинагини ҳам бузмади ва ўз навбатида унга савол билан мурожаат қилди:

— Сен мени аслида кимлигимни биласанми?

— Йўқ.

— Мен ибн Зубайрнинг қули бўламан. Тўғриенини айтсам, йилда уч кун жинни бўлиб қоламан. Бу кун ана шунақа кунлардан биттаси.

Деҳқоннинг бу гапи Ҳажжожга таъсир қилди, хо-холаб кулиб юборди ва унга бошқа бир нима демай йўлга тушди.

САҲИЙ СИПОҲНИ

Биини Умавия хонадони билан Аббосийлар ўртасида бўлган катта бир урушда кўнчилик сувсизликдан шахидликка етишдилар. Бир жангчининг идишида озгина суви бор эди. Амакиваччаси ташналикдан ўлиш даражасига етиб қолган экан, сувни унга тутди. Энди ичмади деб турганда яқин орадан «Сув, сув бериш!» — деган овоз эшитилди. Амакиваччаси сувни ичмай жангчига тутди ва «олиб бориш, йўқса бечора ўлиб қолади!» — деди. У сув идишини овоз чиққан тарафга олиб борса, ёрдам сўраган одам Ҳишом ибн Ос экан. Жангчи унга сув идишини тутди. Энди ичмай деб турганда ёнидаги хизматкорлардан бири ташналикдан ерга қулаб тушди. Ҳишом ичмай сув идишини менинг қўлимга берди ва: «Олдин унга бер!» — деб ишорат қилди. Сув ичираман деб бошини кўтарсам, бечора ўлиб бўлибди. Ҳишомнинг олдига қайтиб бордим, лекин у ҳам жон таслим қилиб бўлган экан. Чошиб амакиваччанинг ёнига бордим, лекин у ҳам дунёдан кўз юмиб бўлибди.

БЕТАКАЛЛУФ ХИЗМАТКОР

Олий мартабалик бир амир қанақадир бир айб билан зиндонбанд қилинган хизматкорини зиндондан олдириб чиқиб олдига яримта аччиқ қовун қўйди. Хизматкор ҳеч қандай такаллуфсиз уни пўчоғигача қолдирмай еб қўйди. Амир хайрон бўлди ва «Э, Луқмон, шундай аччиқ қовунни қандай единг?» — деб сўраган эди у: «Бир умр сенинг чучук таомларингни еб келдим, бирон марта аччиғини есак нима бўпти», деб жавоб қилди.

ЗАЙНИДДИН ВОСИФИЙ

АЖОЙИБ ВОҚЕАЛАР

Ҳикоятлар

УЛУҒБЕК ВА ЛАЪЛ ИҶҚОТГАН ОДАМ

Кунлардан бир кун нотаниш бир одам мирзо Улуғбекнинг ҳузурига келиб арз қилди:

— Шоҳим! Шу кунларда бошимга оғир савдо тушди. Уни ҳал қилишга менинг ақлим у ёқда турсин, балки дунёдаги барча доноларнинг ҳам ақли етмаса керак. Шу сабабдан сенинг олдингга нажот истаб келдим.

Мирзо Улуғбек унинг бошига қандай савдо тушганини суриштирди.

Нотаниш одам бундай деди:

— Ироқдан келаётган эдим. Хуросонда Самарқандга бораётган карвонга қўшилдим. Жайхун бўйига келиб тушдик. Ҳамёнимда бир бўлак қимматбаҳо лаъл бор эди. Сувга тушиш олдидан карвон аҳлидан ҳадиксираб четроққа чиқдим, бутазор ичига кириб ечиндим. Лаълни халтага солиб маҳкам қилиб яктагимнинг пешига чигиб олдим. Сувдан меш миниб ўтдик. Яна карвон аҳлидан пинҳона четроққа чиқиб кийинмоқчи бўлиб кийимларимни тугиб олган белбоғни ечдим. Аввал яктагимни олдим, лекин бахтга қарши тугин ечилиб кетибди, лаъл солинган халта бўлса гум бўлибди. Ечинганимни ҳам, кийинганимни ҳам шерикларимдан пинҳон тутганим сабабли буни

бирон кимсадан кўрмадим. Бошимга тушган савдо манга шу, шоҳим.

— Бирон йил сабр қилиб тур. Шу вақт ичида ўша лаъл топила, нур устига аъло нур, топилмаса қийматини мендан оларсан,— деди Улуғбек бир оз сукутдан сўнг.

Ара-дод билан келган одам Улуғбекга икки букилиб таъзим қилди ва унинг ҳузуридан чиқди.

Улуғбек шу пайтнинг ўзидаёқ девонбегини чақиртириб ўша йили мамлакат бўйича хирож тўлаши лозим бўлган одамларнинг умумий рўйхатини олиб келишни буюрди. Дафтар олиб келингач, подшо уни диққат билан қараб чиқди, сўнг бир четга олиб кўйди. Янги йил кириши билан девонбегидан ўтган йили солиқ тўлаганларнинг умумий рўйхатини талаб қилиб олди. Сўнг ҳар иккала дафтарни синчиклаб солиштириб кўриб, қизиқ бир аҳволни аниқлади — ўтган йили қоракўллик бир киши хирож учун эллик танга ўрнига беш юз танга тўлабди.

Мирзо Улуғбек ўша хирожни ўн марта кўп тўлаб юборган одамни тезлик билан Самарқандга олдиртириб келди, хилват бир хонага олиб кириб не сабабдан эллик ўрнига беш юз танга хирож тўлаганини хўб тафтиш, қилиб иро-вардида деди:

— Сен мўмай бойлик топиб олдингми ё бўлмаса бирон кимсанинг уйини урдингми? Отангдан улгуржи мерос қолибдими ёки сен сўйган бирон бадавлат одам орқасида бой бўлиб олдингми?

— Шоҳим! — деди қоракўллик икки қўлини кўксига кўйиб, — аслида бир оддий тўқувчиман. Бир куни бўз тўқиб турган эдим дўконим олдидаги дарахтга ҳаққа келиб кўиди. Тумшугида бир бўлак гўннга ўхшаш нарса бор эди. Ҳаққа тасодифан тумшугидаги нарсани тушириб юборди ва уни олмоқчи бўлиб ўзини ерга отди. Лекин мен энчилик қилдим. «Киш-кишлаб» ҳаққани қувиб юбордим ва чоғиб бориб у тушириб юборган нарсани олдим. Қарасам лойга беланган қандайдир бир халтача экан. Очсам ичидан кўзини қамантирадиган, ҳаттоки офтоб юзини ҳам тиrolанинг мен камбағалга кўрсатган шафқат ва марҳамати деб билиб, ҳамёнга урдим ва эртаси куни тонг билан Бухоро томон йўл олдим. Шаҳарга келгандан кейин «азар қадрини — заргар, жавоҳир қадрини — жавоҳиршунос билади», деганларидай сўраб-суриштириб бир жавоҳиршуноснинг олдига бордим. У тошни қўлига олган ҳамоно безовта-ланди, ранги рўйи руммоний лаълдай бўлиб қизариб кетди.

Шундан билдимки, мен олиб келган нарса оддий бир тош эмас экан. Балки қиммати улуг тош экан.

Жавоҳиршунос деди:

— Бу тошнинг бўлган баҳоси минг танга.

Кўнмадим.

Кўп савдолашиб охири тошни бир ярим минг тангага сотдим. Сўнг бозорга кириб ўзим учун от, бола-чақага кийим-кечак, уй-рўзгорга керак бўлган нарсалар, хотинимга сирга, гилам ва шунга ўхшаш нарсаларни сотиб олдим ва юртимга қайтдим.

Бизнинг тасодифан бойиб кетганимиздан таажжубланганлар ҳам бўлди. Уларга айтадиган ганим битта бўлди:

— Самарқандда бир бадавлат қариндошим бор эди. У бирдан ўлиб қолди. Меросхўри йўқ экан, мол-мулки менга қолди.

Мирзо Улуғбек лаълни сотиб олган жавоҳиршуносни тойдириб келтириб тафтиш қилди. У аввал тонди, лекин охири лаълни тўқувчинин алдаб арзимас пулга сотиб олганилигини бўйига олди...

ДИЁНАТ

Бир куни номаълум шахс мирзо Улуғбек ҳузурига келиб арз қилди:

— Шоҳим! Бундан олти ой олдин Рум тарафларга сафар қилдим. Сафар олдида беш минг *ашрафи* ортиқча пулим бор эди, уни шу шаҳарда бирон кимсага омонат қўйиб кетмоқчи бўлдим. Бу шаҳарда қозидан бошқа диёнатлироқ ва инсофлироқ одам бўлмаса керак, деб ўйладим. Шунинг учун ўша беш минг *ашрафини* офтобага солдим ва оғзини маҳкам қилиб беркитиб қозига олиб бориб топширдим.

Сафардан қайтганимдан кейин қозиникига бориб омонатини талаб қилдим, у бўлса ўзини танимасликка солди, сўнг нўписа қилди:

— Девона бўлибсан. Мен сени танймайман, сен бўлсанг мендан қандайдир омонат даъво қилсан. Овозингни ўчир ва тезроқ бу ердан йўнаб қол! Йўқса гуломимга буюриб тишларингни мажақлатаман, тишингни сугуртириб оламан!

Мирзо Улуғбек бир қадар ўйлаб қолди, сўнг арз-дод билан келган одамга деди:

— Эртага қозиникига бормоқчиман. Сен ҳам бор ва мени кутиб тур. Қозиникидан чиқиб отга минаятганимда «дод-вой» кўтар ва бўлгаи воқеани бирма-бир баён қил. Кўрамиз, нима бўлар экан.

Эртаси куни эрта билан Улугбек қозини чақиртирди ва уни четга олиб деди:

— Э, қози! Мен ажойиб бир фикр гирдобида қолдим, ғаройиб бир андишага чўмдим. Беҳисоб нақд оқча, сандуқ-сандуқ қимматбаҳо мато ва кўза-кўза дурру жавоҳир тўпладим. Мурад шулки башарти қазо қилсам, фарзандларим қунмас-қуни оғир аҳволга тушиб қолгудай бўлсалар, шу бойлик уларнинг ёмон қунига яраб қолар, деб ўйлайман. Борди-ю, бу бойлик ўзимда турса, кўққисдан, вафот этиб қолгудай бўлсам, уни талон-тароҳ қилиб кетишлари мумкин. У тақдирда фарзандларимнинг аҳволи не кечади? Шаҳарда бу хазинани ишониб қолдирадиган бирон ишончли одамим йўқ. Кеча сен хотиримга келиб қолдинг. Ахир сен пайгамбар авлодсан-ку. Бундан ташқари, диёнатда сендек одам кам учрайди. Шунинг учун ҳам хазинамни сенникида сақлашга қарор қилдим. Буни иккимиз билсак бас! Зинҳор бошқа одам эшитмасин.

Қози подшодан бу гапни эшитиб ич-ичидан суюнди, қувонганидан юраги ёрилишига бир баҳя қолди.

— Сен уйингга боравер,— деди Улугбек қозига,— мен кетингдан бораман ва хазинани яширадиган жойини ўз кўзим билан кўриб келаман.

Қиссага келсак, мирзо Улугбек қозининг кетидан унинг уйига борди, уй соҳиби билан унинг уйлари ва ҳовлисини синчиклаб айланишиб, ниҳоят хазинани яширадиган жойини белгилашди. Подшо қозиникидан чиқиб энди отга минаятганда қозида омонат қолдирган ҳалиги кўчада пойлаб турган экан, бирдан «дод-вой» солиб Улугбекнинг оёғига йиқилди.

— Шоҳим! — деди у,— шу қозиникида омонат қолдирган эдим.Лекин ҳеч қайтариб ололмаётиман...

Шу пайт уни кимдир даст кўтариб четга олиб чиқди ва «бас қил!» — дегандай қўлини шоп қилди. Бу элик-боши экан. Лекин қозини титроқ босди, ранг-рўйи ўчди. У ўз-ўзича мулоҳаза қилди:

— Борди-ю, унинг даъвосини рад этгудай бўлсам, подшонинг ишончи йўқолади. Оқибатда, арзимас беш минг ашрафи деб улгуржи давлатдан қуруқ қоламан. Яхшиси шу қазобнинг омонатини қайтариб бера қолай.

Шундан кейин ўша одамга ўнқира кетди:

— Эй, баттол! Нима бало, девона бўлдингми, ўзи? Нега ўзингдан-ўзинг дод соласан! Қачон сен омонатингни мендан талаб қилдинг у мен йўқ дедим? Диёнатли бир одамга тўхмат қилгани қандай журъат қилдинг?

Қози шу пайтнинг ўзидаёқ гуломини чақиртирди ва «омонат фалон жойда, тез бориб мана бу одамга олиб чиқиб бер!» — деб буюрди...

ПОШХОЖА АБДУЛВАҲОБХУЖА УҒЛИ (ХОЖА)

МУФТОҲ УЛ-АДЛ

Ҳикоятлар

БОЙҚУШЛАР СУҲБАТИ

Кунлардан бир кун Султон Маҳмуд Газнавий вазири хожа Ҳасан билан овга чиқдилар. Шаҳарнинг четида бир вайрона устида икки бойқуш нималаридир сўзлашардилар. Вазир тўхтаб уларга қулоқ солди ва: «Во, дариго!» — деб хўнграб йиғлаб юборди.

— Нима учун оҳ чекаётибсан? — деб сўради султон.

— Ана у бойқушларнинг гапларига йиғлаётиман, — деди у.

Султон сўрашда давом этди:

— Бойқушлар нималарни гаплашаётишибдилар?

— Улардан бири, — деди вазир, — иккинчисига «қуданда тутинайлик, қизингни меннинг ўғлимга бер, қалинига нима десанг берайин», деди. Иккинчиси эса унга: «Қалинига ўн минг вайрона керак», деди. Қуда бўлувчи унга: «Агар Султон Маҳмуд тирик юрса сўраганингни бир йилдан кейин берайин», деди. Мен бойқушнинг мана шу гапига оҳ чекаётиман.

Султон Маҳмуд деди:

— Наҳотки бир йил ичида ўн минг уйни хароб қилсам?
Мен шу қадар золимманми?!
— Шунчака дейишяпти, — деб жавоб қилди вазир.
— Энди нима қилиш керак? — деб сўради султон.
— Ади қилмоқ, кўрсатилаган зулм учун тавба қилмоқ зарур, — деди вазир унга.

ҚУЛЛАР ХИЕНАТИ

Бир куни Искандар Зулқарнайн Ҳамадон шаҳрига келиб *хирож* талаб қилди. Унинг беги довлорак одам эди, хирож беришдан бош тортди. Бекнинг исми *Доро* эди. Ўртада кўн марта қаттиқ уруш бўлди, лекин Искандар Дорони енголмади.

Шундан кейин Искандар вазирлари ва яқинларини тўплаб мажлис қурди.

— Қандай қилиб Дорони енгамиз? — деб сўради у йиғилганлардан.

Вазирлардан бири мана бу маслаҳатни берди: «Доронинг иноқ бир кули бор. Одам юбориб у билан тил бириктириши керак. «Агар Дорони ўлдирсанг, не тиласанг шунинг берамиз», деб ваъда беринг. Искандар ўша қулнинг олдига одам юборди. Қул рози бўлди ва бир куни тунда яна бир ўртоғи билан Искандарнинг ҳузурига келиб гапни бир ерга қўйиб кетди.

— Агар сизлар Дорони ўлдирсангиз, — деди уларга Искандар, — лашкардан сизларга энг юқори ўрин берурмиз.

Доронинг қуллари бош эгиб рози бўлдилар.

Эрта билан ҳар икки лашкар саф туриб бир-бирига рўбарў бўлдилар. Шу пайт ҳалиги қуллар Дорони ўлдирдилар ва бошини кесиб олиб Искандарга олиб бориб бердилар.

— Дорони зўр ҳурмат-эҳтиром билан дафи этинглар, — деди Искандар мулозимларига. — Қабр ёнига эса иккига дор тикиб мана бу иноқ қулларни осинглар!

Иноқ қуллар Искандарнинг оёғига йиқилдилар:

— Эй, Искандар! Бизга нимани ваъда қилган эдинг? Одил подшо бўла туриб, нега золим султонларнинг ишини тутасан?

Искандар жавоб қилди:

— Берилаган ваъдадан қайтаётганим йўқ. Лекин сизлар хош экансизлар. Ахир Доро кун вақтлардан бери сизларнинг бошингизни силаб келди, ёнида аеради. Сизлар эса

унга хиёнат қилдингиз. Уни ўлдирдингиз. Шундай бўлгач, менга содиқ бўлармидингиз?

— Энди сизларга бериладиган энг юқори ўрин мана шу дор бўлади, — деди Искандар иноқ қулларга дорни кўрсатиб.

ЗОЛИМ ҲОКИМ

Бир куни Нуширвонни одил бир одамни Озарбайжонга ҳоким қилиб юборди. «Зинҳор халойиққа зулм қилма!» — деб насиҳат қилди. Ўша одам маълум вақтгача ақл-идроқ билан юрт сўради. Бора-бора кўп мол-мулк жамғарди, сўнг уни шайтон йўлдан урди — халққа зулм ўткази бошланди. У хатто шу даражага бориб етдики, бир тул хотиннинг бир нарча ерини ҳам зўрлик билан тортиб олиб ўз ерига қўнди. Хотин ерининг ҳақини сўради — уни ҳам бермади. Ўша хотин поилок Нуширвонни одилга арз қилиш мақсадида Мадонин шаҳрига қараб йўл олди. Алқисса, бир неча кундан кейин кўн йўл босиб, ўша шаҳар атрофига етиб борди. Подшо овда экан, уни пойлаб ўтадиган йўлни устида бир дарахт остида кутиб турди. Нуширвонни одил кийикка қўн солган экан, кийик ҳалиги хотин ўлтирган ерга қочиб келди, унинг орқасидан подшонинг ўзи ҳам пайдо бўлди. Тул хотин ўрнидан туриб подшога салом берди.

— Менга айтадиган қандай гапнинг бор? — деб сўради Нуширвонни одил.

Тул хотин воқеани подшога тўла ҳикоя қилиб берди. Нуширвонни одил мулозимига: «Ўшбу аёлни отга мингазиб фалон шаҳарга олиб бориб қўй, емак-ичмак билан таминла, қундалик харажи учун юз динор ажратиб беришлар. мен айтган куни уни Мадонга олиб келишлар», — деб буюрибди.

Подшо Озарбайжондаги побинини чақиртириб, ўрнига бошиқа одам юборди. Унга «фалон даҳада бир тул хотин бор эди. суриштир-чи, у қаёққа кетибди? Аниқлаганингдан кейин келиб барча беклар иштирокида айтарсан», деб буюрибди. Нонб бориб ўша тул хотинни суриштирди. Қўшинлари унга дедилар:

— Ўша хотиннинг бир нарча ери бор эди, унинг орқасидан тирикчилик ўтказарди. Лекин ўша ерни ҳоким зўрлик билан ундан тортиб олди. Мана хотиннинг гойиб бўлганига бир ой ўтди. Унинг қаёққа кетганини билмаймиз.

Шундан кейин ноиб Нуширвони одилнинг олдига келди. Туш пайти эди. Барча беклар ва амирлар подшоининг олдига эдилар. У кўрган-билганини айтиб берди. Шундан кейин подшо бекларга мурожаат қилди:

— Э, беклар! Озарбайжон бегидан сўраганлар-чи, унинг қанча мол-мулки бор экан?

Беклар Озарбайжонда аввал ноиб бўлиб, кейин ҳалиги тул хотиннинг бир нарча ерини тортиб олган бекдан «қанча мол-дунёнинг бор?» — деб сўраган эдилар, у жавоб қилди.

— Менинг мол-дунёим шу ерда ўлтирганларнинг ҳам-масиникидан кўдир.

— Бу ердаи борганингда қанча мол-дунёнинг бор эди? — деб сўраган эдилар.

— Хеч қандай мол-дунёим йўқ эди, — деб жавоб берди у. Нуширвони одил деди:

— Шунча мол-дунёга эга бўла туриб, бир тул хотиннинг кафтдек ерини зўрлик билан тортиб олин керакмиди?

— Йўқ, керак эмасди. У яхши иш қилабди, — дедилар беклар бир овоздан.

Нуширвони одилнинг амри билан тул хотинни пойтахтга олиб келдилар, уни ноинсоф бек билан юзлаштирдилар. Тул хотиннинг сўзлари рост чиқибди. Подшонинг амри билан тул хотиннинг мулки қайтариб берилибди, унга қўшимча юз динор инъом этилибди, инсофиз бекининг эса териси шилиб олинди.

ИСКАНДАР ВА МАҒРИБ ПОДНОСИ

Куилардан бир кун Искандар Зулқарнайн ланкар билан Мағриб подносига қарашли бир шаҳарнинг четига келиб туниди. Кечки пайт хизматкор унинг олдига кириб деди:

— Қандайдир нотанин одам хузурингизга кирмоқ истайди. Мағриб султониинг аличисман дейди.

— Майли кирсин, — деди Искандар.

Нотанин одам Искандарнинг чодирига кирди, ўлтириб унинг хақиға дуо қилди.

— Хўш, бизга қандай гаинг бор? — деди Искандар унга.

— Навкарларингга буюр, қўлларини боғлашсин, сўнг бизни ёлғиз қолдиришсин, кейин сўзимни айтаман, — деди элчи.

Искандарнинг амри билан унинг қўлларини боғладилар, сўнг барча надимлар ва хизматкорлар подшонинг чодиридан чиқиб кетдилар.

Шундан кейин элчи Искандарга деди:

— Аслида мен элчи эмасман, Мағриб султони бўламан. Энди истасанг хоҳ ўлдир, хоҳ ҳаёт бағишла! Ихтиёр сенда.

Искандар унинг изасоратига қойил қолди. Ҳридан иргиб туриб унинг олдига борди ва қучиб кўзларидан ўнди. Сўнг хизматкорни чақириб қўлларини ечдирди ва ўша кеча унинг шарафига катта зиёрат берди.

Мағриб султони қайғида Искандарга деди:

— Эрталаб бутун қўшвининг билан майдонда сафлансанг сизларга бир тўй бериб, қузим етганча иззат-иқром кўрсатсам.

Искандар рози бўлди.

Мағриб султони кечаси билан тўй анжомларини ҳозирлабди. Катта қозонларда турли-туман таомлар пилирилади.

Лекин султониинг Искандар хузурига борганини ҳеч ким билмади.

Тонг отини билан Искандар тамом аскари билан султон айтган майдонга кириб борди. Қараса султониинг саф тортиб турган лашкари униқидан уч хисса ортди экан. *Тадамган* ва баҳодирликда юз кишига тенг келадиганлари ҳам бор экан. Майдоннинг ўртасида катта чодир тикланган... Искандар ҳам отдан тушди. Ҳар икки подшо чодирга кириб кетди. Майдонда икки кун тўю тамоно бўлди.

Сўнг Искандар отланиб ўз қароргоҳига қайтди. Мағриб султони уни кузатиб қўйди. Хайрлашаётди Искандар ундан сўради:

— Э, султон! Шунча катта қўшин билан нега урушга ботинмадинг, аксинча келиб оstonамга бош урдинг?

— Э, Искандар! — деди Мағриб султони тавозе билан, — қўшинингдан эмас, саодатингдан кўрқдим, чунки кимга саодат ёр бўлса унинг қўли устулдир. Устуллик эса ланкарнинг кўн ёки оз бўлишига боғлиқ эмасдир.

ХАЛИФА МАЪМУН ВА ЗУБАЙДА

Ҳоруп ар-Рашиднинг ўгли Маъмун халифалик тахтига ўлтиргандан кейин ҳар жума кунни ўғай онаси Зубайда хотинининг олдига кириб саломлашиб ва ҳол-аҳвол сурштириб чиқар экан. Бир кун саломга кириб чиқаётганда Зубайда хотин деди:

— Ўша ўчакишган кунга лаънатлар бўлсин!

Маъмур бу сўзни эшитиб хайрон бўлди.

— Э, валенъмат! — деди у ўгай онасига, — нега бундай дедингиз?

— Бир кун, — деб сўз бошлади Зубайда хотин, — отаг билан аразлашиб қолдим. Қанча уримасин шаштимдан қайтмадим. Шундан кейин отаг чўриси бўлмиш сенинг онагнинг хонасига кириб кетди. Ўшанда отаг билан ўчакинмаганимда сени мен туққан бўлардим.

ГУЛЗОР

Ҳикоятлар

ЎЗИНГ ТИЛЛАЎШНИ БЎЛДИНГ, МЕНИ ЭСА ЗАР ЧОНОНЛИК ҚИЛДИНГ

Султон Санжар Марв шаҳрида олий бир бино қуришга киришди. Лекин устунга муносиб ёғоч тополмадилар. Қидириб-қидириб бир хотиннинг ховлисида устунбош дарахт борлигини аниқладилар. Султоннинг одамлари бориб: «Ёғочнингги сотгин», деб ялишиб-ёлвордилар, лекин аёл кўнмади. Султоннинг амри билан хазинадан бир товоқ олтин ва кумуш тагга ҳамда зар чонон олиб бордилар. Хотин шундан кейин дарахтни кесишга ижозат берди.

Қитъа:

Султонки ади бирла қилур халқ аро маош,
Хар неким истаса анга ҳосил бўлур равон.
Гар нақди жон тиласа тариқи яхшилик ила,
Филҳол сарф этарлар, анга халқ нақди жон.
Хар кимки бу сифат билта бўлса жаҳонаро,
Шаксиз онинг нисори эрур жон ила жаҳон.

Ёғочни кесиб олиб келиб устун ясадилар. Устун иморатга кўн ярашди. Султон мамнун бўлиб: «Устунга олтин суви беринглар, айвонни ҳам зарнигор қилдинглар», деб буюрди. Иморат тамом битганда кейин шаҳарнинг барча халқи уни тамошо қилгани келдилар. Улар ора-

сида зар чонон кийган ўша дарахт соҳибаси ҳам бор эди. У аста-секин устун ёнига бориб деди:

— Э, ёғоч! Тўғрилигинг туфайли ўзинг ҳам тиллаўш бўлдинг, мени ҳам зар чононлик қилдинг.

РАИЯТГА ЗУЛМ ҚИЛСАНГ, ЭЛ-ЮРТ ТЎЗИБ КЕТАДИ

Нуширвони одил адолат ўриятмоқчи бўлиб маслаҳатга ҳақимлар ва бекларни чақиртирди ва ўртага «раият билан қандай муносабат қилган маъқул?» — деган савол ташлади.

Беклар дедилар:

— Агар улуг подшо бўламан десанг, навқарнинг бошини сила, катта лашкар тўплаб, халққа кўн солиқ сол. Шунда душман сени енгозмайди.

Лекин Бузуржмеҳр ҳақим уларга қарни чиқди:

— Сизлар, — деди у бекларга қараб, — ёмон кўйга кириб қолибсизлар. Раиятга зулм қилиб оқчасини берган билан навқар кўнаймайди. Бир йил зулм қиласиз, икки йил зулм қиласиз. Учинчи марта зулм қилмоқчи бўлсангиз раият теvarак-атрофга тўзиб кетади, мамлакат хароб бўлади. Ундан кейин солиқни кимдан оласиз?

АҲИЛ ЮРТ

Искандар Зулқарнайн бир мамлакатга кириб борди. Қараса тўда-тўда кўйлар юрибди-ю, лекин чўнони пуқ, пода-пода туялар юрибди, лекин йилқибони кўринмайди. Кўйлар, туялар ва йилқиларнинг ҳаммаси нокиза ва семиз, бир-биридан яхши. Бозларида эса айвоний мевалар ишиб ётибди. Бир кишини ўша мамлакат ичкариесига юборди. Бориб қараса, бозорлари ораста, дўконлари очиқ, лекин дўкондорлар кўринмайди. Кўча-кўйда бирон кимса йўқ. Бир жойга бориб хайрон бўлиб турган эди, қаршисидан бир одам чиқиб қолди.

— Дўконларнинг эгаси қаерда? — деб сўради ундан Искандарнинг одами.

— Уларнинг барчаси ибодатхонада, — деб жавоб берди ўша одам.

Ўша киши Искандар Зулқарнайннинг одамини ибодатхонага олиб борди. У ибодатхонага тўпланганларга Искандар Зулқарнайннинг келганини эълон қилди. Шун-

дан кейин мамлакат подшоси тамом халқи билан унинг хузурига чиқди.

Искандар мамлакат подшосидан сўради:

— Бу қандай ҳолки, қўйларингиз, туяларингиз ва йилқиларингиз ўтлаб юришибди-ю, лекин қаровчиси йўқ. Бозорларингиз обод, дўконларингиз лиммо-лим моли билан очигу, лекин дўкондор йўқ?

— Орамизда, — деди подшо, — бирон киши бисотидан ажраб қолгудай бўлса, ҳаммамиз унга йиғин қилиб берамиз. Шу тариқа барчани баробар тутамиз...

Маснавий:

Кимда ким инсоф ила авсоф бор,
Хақ бўлур икки жаҳонда анга ёр.
Муфассу дармондаларга қил қарам,
Токи бўлгайсан жаҳонда мухтарам.

СУЛТОН ВА КАМПИР

Султон Маликшоҳ Исфаҳон шаҳрига зиёратга бориб бир манзилга келиб тушди. Унинг гуломлари ўша кеча бир қари аёлнинг сигирини ўтирлаб, сўйиб едилар. Эрталаб ўша аёл сигирини султоннинг одамлари сўйиб еганларидан хабардор бўлди. Кампир хассасига таяниб Зиндаруд кўригига бориб султоннинг ўтишини пойлаб турди. Султон кўприкга яқинлашгани билан кампир ўзини ерга отиб дод-фарёд кўтарди:

— Э, султон! Арз-додимни тингла, бўлмаса пули сирот-да гирибонингдан оламан! Султон отининг жикловини тортди.

— Қандай арз-додинг бор, менда? — деб мурожаат қилди у кампирга.

— Бисотимда фақат бир сигирим бор эди. — деди кампир оби дийда қилиб, — рўзгоримни тебратарди. Шу кеча сенинг гуломларинг уни ўтирлаб кетиб сўйиб едилар.

— Битта сигиринг эвазига ўн сигир берай, рози бўл, — деди султон.

— Йўқ, ҳақимни гуломларингдан оламан, — деб оёқ тиради кампир.

— Бўлмаса йигирмата сигир берайини. — деди султон.

Кампир кўнмади.

Қисқаси султон саксон бош сигир бермоқчи бўлди,

лекин кампир бунга ҳам кўнмади, аҳдида туриб олди.

Сўнг султон отдан тушди ва *ясовулбошига* кампир айтган гуломларни тутиб келишни буюрди. Йўқоёт қилган гуломлар жазога тортилди, кампир саксон сигирини олдига солиб уйга равона бўлди...

ВАЗИРНИНГ ИУШАЙМОНИ

Султон Саижарга вазири бир киши устидан гийбат қилиб, деди:

— Фалон кишининг кўнгли ўлгунча қора, ўта ёмон. Агар уни тутдириб олиб келсангиз кўп нарса аён бўларди.

— Майли, сен айтгандай бўла қолсин, уни эртага эрта билан тутдириб келайлик, — деди султон.

Шундай кейин вазир хотиржам бўлди. Эртаси эрталаб зўр умид билан саройга келди. Аммо у кутганча бўлмади. У айтган одам тутиб келинди-ю, лекин жазо ўрнига султон унинг елкасига чопон ташлади ва от бериб сўйлаб уйига жўнатиб юборди.

Вазир ажабланди ва султондан сўради:

— Кеча ўша кишини тутдириб келиб жазога тор-тадигандай бўлиб эдингиз, энди бўлса унга бош-оёқ саруно ва от бериб бошини осмонга етказдингиз. Бу шингизни тушунолмайд қолдим.

— Ўша одам сенга дўстмикан ёки душманмикан деб мулоҳаза қилиб кўрдим, — деди султон вазирга, — дўст бўлганда унга ёмонлик нстаб гийбат қилмаган бўлардинг. Гийбат қилганингдан у сенга душманлигини фаҳмладим.

Вазирнинг тили айланмай қолди, қилган ишидан эса иушаймон бўлди.

ДАРДНИ ЯШИРМАГАН ЯХШИ

Хорун ар-Рашидининг ниҳоҳланган уч хотини бор экан. Бир вақт халифанинг оғзида қандайдир бир яра пайдо бўлди. Оқибатда оғзидан ёмон ҳид келадиган бўлиб қолди. Лекин хотинлари ботиниб буни халифага айтолмасдан аммаси орқали айттирдилар.

Халифа қаттиқ хафа бўлди ва аммасига деди:

— Нега буни менга хотинларим айтишмабди?

— Мулоҳазага бориб айтмагандирлар, — деди ам-

маси, — лекин мен сенга рост гапни айтаётибман. Ишон-масанг табибни чақиртириб сўра. Ёлгон гапирган бўлсам ўлдир!

Хорун ар-Рашид эртаси куни эрталаб табибни чақиртириб оғзини кўрсатган эди, табиб деди:

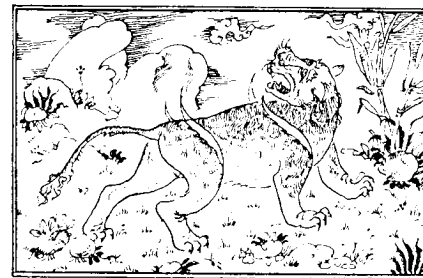
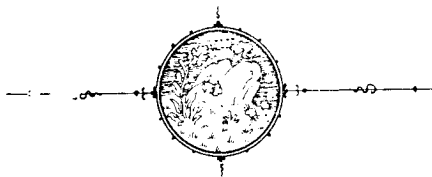
— Э, халифа! Оғзингда қандайдир яра пайдо бўлибди. Агар ижозат берсанг уч кун ичида бир илож қилиб уни даволайман. Шундан кейин оғзингдан гулоб иси келадиган бўлиб қолади.

— Ундай бўлса шу дақиқадан бошлаб ишга туш. иложини топ! — деди халифа бир оз хотиржамланиб.

Табиб ишга тушди ва айтганидай уч кун ичида халифани даволаб ярасини тuzатди. Энди ҳақиқатан ҳам унинг оғзидан гулоб иси келадиган бўлди. Халифа терисига сизмай суюнди. Аммаси олдига бориб унга зўр миннатдорчилик билдирди:

— Раҳмат сенга, аммажон! — деди у қўлларини кўксига қўйиб, — дардимни яширмай айтдинг. Агар сен бўлмаганингда бир умрга майиб бўлиб қолардим.

Халифа аммасига миннатдорчилик билдирди-ю, лекин хотинларини ўдағайлаб даргоҳидан қувиб юборди.

ШАРҚ ХАЛҚЛАРИ БИСОТИДАН

УЧ ОГА-НИИ

(Арман халқ эртаги)

Уч ога-инига отадан ўн етти бош от қолибди. Ота ўзини олдидан уларнинг ярмини катта ўғилга, учдан бир қисмини ўртанчасига, тўққиздан бирини кичик ўғилга васият қилган экан. Ота вафот топгандан кейин ўғиллар ўртасида мерос хусусида жанжал чиқибди. Охири улар арз-дод қилиб вилоят ҳокими малик Шохпазар хузурига борибдилар. Меросни қандай тақсимлашга ҳокимнинг ҳам ақли етмабди ва Пуга исмли донишмандни чиқиртириб келиб, ога-иниларнинг масаласини унга ҳавола қилибди. Пуга ўйлаб кўрса ўн етти сони иккига ҳам, учга ҳам, тўққизга ҳам тақсим бўлмаё экан. «Ҳа майли, — дебди у ога-иниларга, — кетаверинглар, эртага эрта билан уйингизга бориб меросни ўзим тақсимлаб бераман».

Эртаси куни эрталаб Пуга отига мийиб ога-иниларнинг қишлоғига борибди. Ога-инилар сабрсизлик билан кутиб туришган экан, уни узоқдан кўришиб терисига сизмай суюнишибди.

— Қани отларингни бу ерга ҳайдаб келинглар, — дебди у ога-иниларга.

Ога-инилар ўн етти отни унинг олдига-ҳайдаб келдилар.

Пуга ўзиникини ҳам уларга қўшди, сўнг оға-нииларга мурожаат қилди:

— Қани, айтинглар-чи, отлар энди нечта бўлди?

— Ҳн саккизта,— дедилар оға-ниилар бир оғиздан. Шундан кейин Пуга уларни тақсимлашга киришди.

— Ҳн саккизини иккига тақсимласак тўққиздан бўлади,— деди у.

— Тўғри,— дейишди оға-ниилар.

Пуга сўзида давом этди:

— Демак, отангизнинг васиятига биноан тўққиз от сенга тегади,— деди у тўнғич ўғилга мурожаат қилиб.

— Тўғри,— дедилар оға-ниилар.

— Ҳн саккизининг учдан бири олти бўлади. Демак олти нафар от сеники,— деди Пуга ўртачасига мурожаат қилиб.

Буни ҳам тасдиқ қилдилар оға-ниилар.

— Ҳн саккизини тўққизга тақсимласак,— деди Пуга кенга ўғилга қараб,— икки чиқади. Демак икки нафар от сеники бўлади. Тўғримми?

— Тўғри,— дедилар оға-ниилар бир оғиздан.

— Тақсимотдан ортиб қолган анови бир от рози бўлсаларингиз, менга бўла қолсин,— деди кулиб Пуга.

Оға-ниилар қувончига синамай бир-бирини кучиб кетдилар, Пуга эса отини етаклаб йўлга тунди.

ПАШШАХҲҮР ҚУШ ВА СИЧҚОН

(Абхаз халқ эртаги)

Сичқон бутазор оралаб кетаётган пашшахҳўр қуш билан учрашиб қолибди. Қуш сичқондан сўради:

— Ҳўш, биродар, йўл бўлсин?

— Сўрама,— дебди сичқон,— бу юртдан бош олиб кетаётибман.

— Нега, нима бўлди ўзи?

— Мушуклар қувлагани-қувлаган. Бу ҳам етмаганидай одамлар тинмай тузоқ қўйишадиган бўлиб қолди.

— Ййэ, иккимизнинг тақдиримиз бир экан-ку, оғайничалиш. Мен ҳам борар еримни билмай шу ерга келиб тўхтадим,— дебди унга қуш.

— Қимларнинг дастидан шу кўйларга тушиб қолдинг? — деб сўради сичқон.

Қуш жавоб қилди:

— Мушук билан олмахоннинг дастидан.

Қисқаси, сичқон билан пашшахҳўр қуш маслаҳатлашиб шу ерда биргаликда тирикчилиги ўтказадиган бўлишибди. Икковлон бир нарча ер очиб, деҳқончилик билан шугулланишга келишибдилар. Сичқон енг инмариб астойдил ишга киришди, қуш бўлса бир қуш шунчаки ишлаган бўлди-ю, эртасига баҳона кўрсатди:

— Вой, ўлмасам! Ахир, бугун оғам уйланаётган эди-ку. Сал бўлмаса унуга ёзибман. Буёғига бир ўзини ишлаб турасан, ўртоқжон. Бормасам бўлмайди. Кўришини бераману орқамга қайтаман.

— Майли, борақол! — деди сичқон унга.

Пашшахҳўр қуш «пар» этиб кетди, лекин шу яқин орадаги дарахт шохига қўшиб, эртадан-кечгача терлаб-нишиб ишлаб ётган сичқонни томонга қилиб ўлтирди. Қони қорайиб, сичқон энди даладан чиққан ҳам эдики, пашшахҳўр учиб келди.

— Нега кечга қадар қолиб кетдинг, шунчаки кўришини бераману қайтаман демабмидинг? — деди сичқон бир оз ўшқаргина қилиб.

— Шу десанг, ўртоқжон, тумонат меҳмон келди тўйга,— деди келишиб пашшахҳўр,— хизматда бўлиб тез қайтишининг иложини қилолмадим.

Эртаси қуш гумайдан тозаланган ерни хайдаб макка эклилар. Хаял ўтмай макка ушиб чиқди. Сичқон билан пашшахҳўр чопиққа тундилар. Пашшахҳўр чопиқнинг биринчи қушини бир илож қилиб ўтказди, эртаси қуш эрталаб яна бир баҳовани кўндаланг қилди:

— Бошимга мусибат тушди, ўртоқжон. Тунда хабарчи келди — отамдан ақралиб қолибман,— деди пашшахҳўр.

Сичқон астойдил таъзия изҳор қилди ва пашшахҳўрга тагин руҳсат берди. У эса шу кетганича бир ҳафта йўқолиб кетди. Қайтгач, сичқон бир оз койинган эди. Уялмай-нетмай ёлгон сабабни кўндаланг қилди:

— Отамни кўмиб, учини ўтказгандан кейин энди қайтаман деб турсам онам оғирлашиб қолди. Уни ташлаб кета олмадим.

— Ҳа, майли,— деди сичқон.— Бунақа савдо ҳамма-нинг ҳам бошида бор.

Қушлар шу тариқа кечди. Макка ҳам пишди. Ушп

ўриб-йигиб ҳам олдилар. Хирмон кўтарилиб ҳосилни тақсимлаш пайтида ўртада жанжал чиқди.

— Хар ким қилган маҳнатига қараб улуш олади,— деб туриб оади сичқон.

— Бундай қилиш адолатсизлик бўлур эди,— деб эътироз билдирди пашшахўр,— хирмонни баб-баробар бўлампиз.

Икковлари кўп тортишдилар. Мунозара жанжалга айланди. Сичқон билан пашшахўр ёқалашиб кетишди. Шу пайт қасқандир тулки найдо бўлди. Сичқон билан пашшахўр унга арз-дод қилиб кетишди.

— Шошманглар, азишлар! — деди тулки мулоим овоз билан,— жанжалдан не фойда? Мўл ҳосил етиштирибсизлар, сизларга кўн раҳмат. Шу атрофдаги барча жониворларга еб ётгани камн беш йилга етади. Қани, ўтиринглар, яхшиси бир ўйлаб кўрайлик.

Тулки уларни тинчлантирди, ёнига ўтқазди. Ўтқазди-ю, «тан» этиб сичқонни ҳам, пашшахўрни ҳам бирёқлик қилди. Бир хирмон макка энди унинг ўзига қолди.

БУДБУД ВА ҚАРГА

(Тат халқ эртаги)

Бир кунн булбул тол шохда сайраб ўлтирган эди, ёнига қарга келиб кўнди. Лекин булбулнинг дилни ўртовчи навосини бузди.

— Хой, булбул! — деди у. — менинг олдимда бўлмагур наво қилишга уялмайсанми?!

Булбул бонда ҳайрон бўлди, сўнг бир оз жаҳли чиқди ва деди:

— Мен наво қилсам бутун борлиқ яйраб-яшнайдн. Қўшиқларимга одамзод тўймайдн. Шунинг учун ҳам менга қафасни олтиндан ясайдилар, сара дон бериб боқадилар. Одамлар мени бўстон ҳофизн, деб аташганини эшитмаганмисан? Шунақа қушлар ҳам борки, уларнинг на кўнгилга яқин овози бор, на овозида шира бор. Масалан, сен ер ютгур шунақа қушлардансан.

— Хой, ўпкангни бос! — деди бўйинни чўзиб қарга,— юр нарига қишлоққа борайлик, бирон ақллироқдан иккимиздан қайси биримизнинг овозимиз ёқимлилигини сўрайлик. Буни у ҳал қилсин. Шартим шулки, кимнинг овози хуш топилса, у рақибининг кўзини ўйиб олади.

Булбул рози бўлди.

Икковлари яқин-атрофдаги бир қишлоққа боришди. Унга кираверишдаги ҳовли олдидаги кўлмакда тўнғиз ағанаб ётган экан. Ўшага мурожаат қилдилар:

— Хой, тўнғизжон, биз иккалампиз гаров ўйнадик. Айт-чи, қайси биримизнинг овозимиз ёқимли?

— Турган гап, қарганинг овози ёқимлироқ, чунки у йўгон. Менга унинг овози ёқади,— деди тўнғиз.

Қарга шу ерининг ўзида булбулнинг кўзларини чўқиб олди ва «нар» этиб аслақаёқларгадир учиб кетди. Ўски масканига қараб булбул ҳам учиб кетди. Лекин, шу кундан бошлаб унинг навоси гамгин ва хазин бўлиб қолди.

Орадан маълум вақт ўтиб қарга яна булбулнинг ёнига келиб кўнди ва гурур билан деди:

— Ў, тентак булбул, гаровда ютқизиб қўйиб икки кўзингдан ажралдинг. Энди афсус-надоматга не ҳожат?! Тақдирга тан бериб индамай юравер-да!

— Кўзларимдан ажралиб қолганимга афсусланаётганим йўқ,— деб жавоб қилди булбул.— Балки сенинг сўзингга кириб, тақдиримни тўнғизга ишониб тошшириб қўйганимга ачинаман.

ПАЙГАМБАР АВЛОДИ

(Туркман халқ эртаги)

Бир одам бозор-ўчарда: «Мен пайгамбар авлодиман», деб гап-сўз тарқатди. Бу гап шаҳар ҳокимининг ҳам қулоғига етди. У воқеани бориб султонга маълум қилди.

— Балки хазиллашаётгандир,— деди унга султон.

Ҳоким икки букилиб таъзим қилди ва орқаси билан юриб қабулхонадан чиқди.

Эртаси кунн миршаб ҳокимнинг олдига келиб бугун ҳам шу аҳвол такрор бўлганини арз қилди.

Ҳоким яна саройга борди, лекин султонни ишонтиролмади.

Аҳвол яна бир неча бор такрорлангач, ниҳоят султон ўша «пайгамбар авлоди»ни тутиб келтиришни буюрди. Султон вазирлари ва *қози калон* ҳузурнда уни сўроқ қилди:

— Хўш, сен пайгамбаримизга қанақа авлод бўласан?

— Мен буни қаёқдан билай? Бу менга тушимда аён бўлган,— деди султонга у.

— Бу қай тарзда аён бўлган? Буни сенга ким айтди? — деди султон даргазаб бўлиб.

— Бир чол айтди. Азбаройи худо ўзини туслолмаймаи. Қўришшдан масжидимизнинг сўфисига ўхшаб кетади.

— Мана кўрянсизларми, — деди султон атрофдагиларга, — тап тортмасдан ёлгон гаширанти, шаккоклик қилинти бу одам. Қани, айтинглар-чи, бунақа одам қандай жазога муносиб?

— Агар даъвосидан қайтмай сўзида туриб оладиган бўлса, ўлимга маҳкум у, — деди қози калон.

— Даъвосидан қайтса-қайтмаса, барибир уни ўлдириш лозим, — деди вазири аъзам.

«Найгамбар авлоди» аҳдида туриб олди. Шундан кейин султон, вазири аъзам ва қози калон кенгашиб унга бир шарт қўйдилар.

— Агар ҳақиқатан ҳам найгамбар авлоди бўлсанг қани бирон каромат кўрсатчи? — деди унга султон.

— Дуруст, — деди «найгамбар авлоди» пинагини бўзмай, — менга Дамашқ нулатидан ясалган бир қилич келтиришени.

Султон, вазири аъзам ва қози калон ханг-манг бўлиб қолишди. «Энди нима қилдик», деган маънода бир-бирлари билан кўз уриштириб олишди. Сўнг султон «найгамбар авлоди»дан сўради:

— Қиличнинг сенга нима кераги бор?

— Қози калоннинг бошини кесаман, — деди «найгамбар авлоди» тап тортмасдан, — сўнг уни яна ўрнига қўймаи. У ўлиб-тирилганини сезмайди.

Қозининг рангида ранг қолмади. Тамом авзойини титроқ босди. Сўнг, бир фурсатдан кейин, ўрнидан туриб «найгамбар авлоди»га икки букилиб таъзим қилди:

— О, мўътабар зот! Сенинг найгамбар авлоди экал-лигингга шак-шубҳам йўқ. Бугундан бошлаб сенга ум-матман.

ФАРОСАТЛИ ҚОЗИ

(Қирғиз халқ эртаги)

Бир чўпон узоқ сафарга отланди ва бисотидан юз тилло оқчани қўшнисига омонат қолдириб кетди. Орадан бир неча йил ўтиб юртига қайтиб келди ва қўшнисидан омонатни талаб қилди. Қўшнисен кекса, лекин очкўз ва

дибватсиз одам эди. «Сендан ҳеч қандай нарса олмаганман», деб туриб олди у. Чўпоннинг боши қотди, охири яқин дўстларига маслаҳат солди. Улар: «Қозига мурожаат қил, ахир у адолат ҳимоячиси-ку», деб маслаҳат бердилар.

Шунга кўра чўпон қозихонага борди ва қозига арз-дол қилди.

Қози чўпон омонат қолдирган чозини чақиртириб сўроқ қилди.

— Оқсўроқ, — деди қози вазминлик билан, — кекса одам экансан, ёлгон гаширини сен билан менга муносиб эмас. Тўғрисени айт, мана бу чўпон йиғитнинг омонатини олиб қолганимизнинг?

— Худо шохидлақсир! — деди чол қозига ёқасини ушлаган ҳолда, — мен ундан бир чақа ҳам олмаганман. Ошроқ соқолим билан қандай ёлгон гаширай.

Энди қози чўпонга мурожаат қилди:

— Омонатни шу одамга тошириганинг ҳақида гувоҳинг борми?

— Йўқ, — деб жавоб қилди чўпон.

— Ҳа, бундай бўлса даъвогар экалликнинг нима билан исбот қиласан?

— Биламадим.

— Унда, омонатингни бу одамга қаерда берганингни биларсан?

— Ҳа, биламан, — деди чўпон, — *алимиздан* сал нарироқда терак бор. Уша терак тагида тоширганман.

Қози мийиғида қулди, сўнг чўпонга мурожаат қилди:

— Шундай бўлса, бориб ўша теракни қозихонага етаклаб кел. Балки бўлган ганини у айтиб берай?

— Ҳурматли қози, — деди чўпон таъазкубланиб, — азамат бир теракни қандай қилиб бу ерга етаклаб келаман? Бунинг иложи йўқ-ку?!

— Унда мана буни ол, кўрсатсанг теракнинг ўзи келади. Қози чўпонга муҳр узугини тутқапти.

Чўпон қозининг муҳрини олиб отига минди ва ашига қараб жўнади. Омонатни олган чол хотиркам бўлди. У теракнинг қозихонага келиши ва гувоҳлик бериши мумкин эмаслигини яқин биларди. Шунинг учун «қалайсан?» — дегандай қозига маънодор қараб қўйди.

Орадан ярим соат чамаси ўтгандан кейин қози чолга мурожаат қилди:

— Қария, айт-чи, чўпон терак олдига етиб бордимкин ёки йўқми?

— Хали бориб етганича йўқ, — деди чол.

Орадан яна ярим соат вақт ўтди.

— Энди етиб боргандир? — деди қози.

— Ҳа, етиб борди, — деб жавоб қилди чол.

— Балки орқага қайтгандир?

— Ҳа, қайтди.

Ҳаял ўтмай йиғит ҳам қайтиб келди. Лекин ёнида терак йўқ эди. Чўпон тушқини бир ҳолда, чол эса терисига сиғмай суянди. Фақат қози хотиржам эди.

— Мухрингизни кўрсатдим, амр-фармойишингизни етказдим, — деди йиғит қозига муҳралик узугини узатиб, — лекин терак парво ҳам қилмади. Уни ўрнидан қўзғатиш учун эса камиди ўнта ҳўкиз керак бўлади. Шунинг учун ҳам теракни олиб келолмадим, маъзур тўтинг, тақсир! — деди чўпон синиқ бир оҳангда.

— Ҳечқиси йўқ, — деди қози чўпонни юнатиб, — теракнинг ҳузуримизга келиб-кетганига анча вақт бўлди.

— Қачон? Қанақасига келиб-кетди у? — деди чол таажкубланиб, — Ахир мен уни кўрмадим-ку. Бу чўп-чакни сувга ким айтиб берди?

— Сен, — деди қози чолга тик боқиб, — Яқиндагина ўзинг айтиб бердинг-ку!

— Қандай қилиб? Қанақасига?

Қози бўлган воқеани бирма-бир айтиб берди:

Мен сендан биринчи бор: «Чўпон терак олдига етиб бордимикан?» — деб сўраганимда: «Ҳали етиб борганича йўқ», деб жавоб бердинг. Орадан ярим соатча ўтиб яна сўраганимда: «Ҳа, энди етиб борди», деб аниқ жавоб қилдинг. Сўнгра: «Орқасига қайтгандир?» — деб сўрасам: «Ҳа, қайтди», деб айтдинг. Ўша теракни, унга бориладиган йўл ва масофани яхши билар экансан. Бундан чиқди чўпон ҳаққа ўхшайди.

Чол буни бўйнига олди ва чўпонга омонатини қайтариб берди.

МАҚТАНЧОҚ БОЙ

(Татар халқ эртаги)

Бойнинг қари ва ориқ сигири бор эди. «Сутдан қолган, бир ҳовуч суяк бўлган бу сигирни беҳуда боқиб нима қиламан, — деди у ўзи-ўзига бир куни. — Яхшиси кўчага хайдаб юбора қолай, буни кўриб одамлар меннинг сахийлигимга қойил қолсин». Эртаси куни эрталаб у

сигирини кўчага олиб чиқиб подага қўшиб юборди. Кеч-курун эса уни уйга киритмади.

— Хайр сигиржон, йиғирма беш йил сени боқдим, бундан буюнгга ўзингни-ўзинг энла, — деди у ҳаммага эшиттириб.

Шундай деди-ю, бой дарвозани маҳкам тамбалаб олди, сигир эса кўчада қолди. Сигир ёз ичи далама-дала кезди, бир илож қилиб тирикчилигини ўтказди. Қиш қилич яланғочлаб келгандан кейин қийналиб қолди. Бир куни камбағал бир одам сигирга раҳми келиб, уйига етаклаб келди. Кампир хурсанд бўлди, чолга «яхши қилибсан, йўқса бу бечора совуқдан ва очликдан ўлиб кетарди», деди. Чол билан кампир сигирни оғилга киритиб боғладилар, қўлдан келганича парварини қилиб қишдан чиқардилар. Баҳорда у сутга кирди ва чол билан кампирнинг қосасини оқартирди. Бой буни эшитиб қолди-ю, келиб чолга пўнса қила кетди.

— Бу меннинг сигирим, қузда йўқотиб қўйган эдим. Билсам сен яшириб олиб соғиб ичиб юрган экансан. Ичган сутингга розиман, лекин сигирни қайтариб бер!

— Қанақасига у сеники бўлсин? Ахир ўзинг кўчага хайдаб юборганингни бутун қишлоқ билади-ку, — деди чол таажкубланиб.

Чол билан бой кўн сур-сур қилгинди, бўлмади. Охири қозининг олдига бордилар. Қозисен тушмагур, қитмир одам эди — можарони ўзича хал қилмоқчи бўлди.

— Мен иккинчизга учта савол бераман, ким тўғри жавоб бера сигир ўшаники, — деди у бой билан чолга. Биринчиси: Оламда энг семиз нарса нима? Иккинчиси — чиройли нарса нима? Учинчиси: иккинчиздан қайсинингиз ақллуроқсиз?

«Шу ҳам савол бўлди-ю», деди бой ўз-ўзига ва кек-кайиб деди:

— Саволарингизга ҳозир жавоб берайми ёки аввал анави яланг оёқ таширсинми?

— Йўқ, уйингизга бориб яхшилаб ўйлаб кўринг, жапон-би бой. Жавобингларни эртага эшитурмиз.

Хайрият, деди чол буни эшитиб. У бир оз ўйлаиб қолган эди, чунки қозининг саволи уни ташвишга солиб қўйганди. Уйига қайтгач бўлган гаши кампирга айтди ва бир уҳ тортиб олиб, қўшиб қўйди:

— Аслида пешонамизга сигир битмаган экан, кампир. Нима ҳам қилардик, тақдирга тан беришга тўғри келади.

— Ҳа, чоли тушмагур-эй, шунга ҳам ақлинг етмадимми?

Биринчи саволга ер, иккинчисига инсон қалби, сўнггисига эса менинг итим Оланар, деб жавоб қилсанг ютасан,— деди кампир чолга.

Эртаси куни эрталаб чол билан бой яна қозихонада учрашдилар. Қози аввал сўзини бойга ҳавола қилди.

— Жаҳонда энг семиз нарса — деди бой,— бу менинг қўчқорим, энг чиройлиси — менинг саман отим, тева-рак-атрофда бўлса мендан ақллироқ одам йўқ. Бу яланг оёқга йўл бўлсин! Энди сизир меникидир?

Шундан кейин қози чолга сўз берди.

— Дунёда энг семиз нарса — бу ер, чунки бутун борлиқ ундан озиқланади, энг чиройли нарса инсон қалбидир. Ақл масаласига келсак, бой албатта ақллик одам, лекин менинг Оланарим ундан ақллироқ,— деди чол.

Қози ҳайрон бўлди, сўнг деди:

— Биринчи ва иккинчи саволларга берган жавобнинг тўғри, лекин ит одамдан ақллироқ бўлишига инонини қийин. Бунга қанақа далил исботнинг бор?

— Далил-исбот бор,— деди чол ва орқасидан эрганиб келиб, қозихона дарвозаси олдида ётган Оланарни чақирди. Оланар думини лиқиллатганича эгасининг олдига чопиб келди ва чўк тушди.

«Кўрдингизми!» — дегандай чол қози билан бойнинг кўзларига тикилди, сўнг деди:

— Энди бу ёғини томона қилинг.

Қўлини сал кўтариб, «яқўна бу ердан деб», ишора қилди.

Ит даст ўрнидан турди ва дарвозага қараб чопди. Бой эса ўтирган ўрнидан жилмай ўлтириб қолди.

— Мана кўрдингизми? — деди чол қозига мурожаат қилиб, «кет» деган ишорани ит тушунади-ю, лекин бой отамлар бунинг маъносига ҳам бормадилар. Энди буларнинг қайси бири ақллироқ эканлигини ўзингиз ҳал қилинг.

— Ҳақиқатан ҳам сенинг итинг фаросатлироқ экан, чол,— деди қози.— Сизир сеники бўлади.

ЭЧКИ ВА ТУЛКИ

(Грузин халқ эртаги)

Эчки билан тулки келишиб бирга дехқончилик қилишадиган бўлишибди ва бир нарча ерга бугдой сепишибди. Қўзда яхши ҳосил битибди. Уни ўриб янчишибди, донни хирмоннинг ўртасига, похолни эса унинг

бир четига тўплашибди. Бир оз дам олишганларидан кейин даромадни тақсим қилишга киришибдилар.

— Биласанми, эчкикон,— дебди тулки,— дон менга, похол сенга бўлсин.

— Йўқ,— дебди эчки,— донни ҳам, похолни ҳам бара-вар бўламиз. Шунда тўғри бўлади.

Бунга тулки кўнмабди ва қозиликка гуманитарча бурини чақиргани кетибди. Тулки келгунча эчки иккита итни олиб келиб похолнинг ичига яшириб қўйибди.

Бўри келиб эчкига иўниса қилибди:

— Нима сабабдан менинг дўстимни хафа қилисан?

— Нималар деясан ўзи, жаноби бўри,— дебди эчки тавозе билан,— хафа қилаётган мен эмас, аксинча сизинг гуманитарчиз. У мулойимлик билан бўлган воқеани бўрига айтиб берибди. Лекин бўри гуманитарчини ёқлаб эчкига сиёсат қилибди:

— Тулкиконинг талаби ҳақ. Сен похолни, у эса донни олади.

— Бу адолатданми? — дебди эчки.

— Ҳа, адолатдан,— деб жавоб қилибди кеккайиб бўри.

— Унда похол устига чиқ ва гаинг ҳақлигига қасамёд қил! — дебди эчки бўрига.

Бўри похол тенасига чиқиб чор атрофга қараб увилаб қолибди. Шунда итлар похол остидан чиқиб бўрининг ҳам, тулкининг ҳам хўб адабини беришибди. Бутун ҳосил эса эчкига қолибди.

ОҒИЛА

(Туркман халқ эртаги)

Қўнлардан бир куни подшонинг хазинасига ўғри тушибди. Эрталаб подшонинг барча айбоқчилари унинг бетидан тушдилар ва охири тутиб келдилар. Подшо ўғрини ўзи сўроқ қилди ва қандай язагога тортиш хусусида вазирлари билан келганиди. Бош вазир ўғрининг қўл-оёқларини чопиб ташлашни тавсия қилди. Подшо одатдагидай қизига мурожаат қилди. Малика вазир айтган язони тўғри топди. Шундан кейин ўрташчи вазирдан сўради. У ўғрини ўтда ёқишни лозим топди. Подшонинг қизи бу фикрга ҳам қўшилди. Кичик вазирнинг ҳукми қизиқ бўлди. У ўғрининг қорнини тўйдириб, уст-бошини янгилаб, қўйиб юборишни маслаҳат берди. Подшо қизига

қаради. Оқила қиз кичик вазирнинг ҳукмини ҳам тўғри хисоблади.

— Астафуралло! — деди подшоҳ таажжубланиб, — бу қанақаси бўлди, қизим! Учала вазирнинг ҳукмини баробарига тўғри деб тониниғининг боиси нима?

Малика жавоб қилди:

— Бош вазирнинг отаси қассоб бўлган экан, шу қабилда иш тутди. Ҳртанча вазир гўлаҳдан чиққан экан, бу бечорани ўтда ёқишни маъқул топди. Кичик вазир яхши одамнинг фарзанди экан, олижаноблик билан иш тутди.

— Баракалло қизим, — деди подшо маликани пешонасидан ўзиб, — сени оқила аташлари бежиз эмас экан.

НИҚОБНИНГ ЙИРТИЛИШИ

(Тибет халқ эртаги)

Кунлардан бир кун қоронғи тунда тулки қишлоқ оралади. Товуқхоналарни босиб мириқиб ов қилди. Охири қорни тўйиб товуқхоналардан бирида эрталабгача қаттиқ ухлаб қолди. Бир вақт яна товуқларнинг қий-чуви еру фалакни тутди — товуқхонада *сассиқ кўзан* пайдо бўлди. Тулки чўчиб уйғонди. Қўрқинч остида эшикни тополмай бирмунча вақт ўзини у ёқ бу ёққа урди. Охири туйнукдан томга чиқди ва ўзини ховли саҳнига отди. Лекин бориб бўёқ уютилган чанга тушиди. Кўп уриниб бир аҳволда чандан чиқди ва ўрмонга қараб чонди. Кўп юриб бир ялангликка чиқиб қолди. Осмон мусаффо, қуёш чарақлаб турарди. Тулкининг териси ҳаял ўтмай қуриб қолди. Лекин унинг туси феруза тусига кирган эди. Феруза Тибетда бошқа қимматбаҳо тошларга қараганда қадрлироқ хисобланарди. Тулки айнан шу тусга кириб қолганидан беҳад хурсанд бўлди. Ҳоз юриш қилиб ўзини бошқа ҳайвонлардан баланд тутга бошлади.

Кунлардан бир кун у қуён билан рўбарў келиб қолди, саломига алик олмай гердайиб ўтиб кетаверди.

— Ҳой, тўхта! — деди қуён унинг орқасидан. — Шақлу шамоилингни тулкига ўхшайди, лекин тусинг бошқача. Кимсан ўзи? Бу ерга қаёқдан келиб қолдинг?

— Мен осмондан тушдим, — деди тулки гердайиб, — жами ҳайвонларнинг подшосиман.

Шундай деди-ю, тулки йўлида давом этди.

Осмондан тушган подшонинг довруғи тез орада бутун ўрмонга тарқалди. Ҳайвонлар теварак-атрофдан бирин-кетин унга саломга кела бошладилар. Ҳаял ўтмай тулкининг ҳурмати осмон қадар бўлди, ҳайвонлар унинг сўзини икки қилмай бажарадиган бўлиб қолдилар.

— Ҳо, айиқ! Менга асал топиб кел!

— Ҳай, бўри! Ўрмондан нарманчак териб кел!

— Ҳой, сассиқ кўзан! Қишлоққа бориб товуқ тутиб келтир!

Ҳайвонлар шунақа кунга қолдилар. Ҳаттоки тамом ҳайвонларни даҳшатга солиб келган арслон ҳам ёввош бўлиб қолди. Эртаю кеч тулкини кўриқлаб қолди.

Бир кун тулкининг эсига онаси тушиб қолди. Ҳайвонлар жамоасига қараб деди: «Доимо мени каментарди. «У дунё-ю, бу дунёда одам бўлмайсан», деб мени хафа қиларди. Мана энди кўриб кўйсин! Фалакнинг гардини билан кимсан бутун ҳайвонлар оламига подшо бўлиб қолдим», деди. Сўнг арслонни чақириб буюрди:

— Ҳу, анови тоғлар орқасида, булоқ ёнида гор бор. Ёша горда менинг онам истиқомат қилади. Тез бориб уни айтиб кел!

Арслон тоғдан ошиб ўтиб горни топди, оғзига бориб қараса мункайиб қолган тулки ётибди.

— Йў-э, — деди арслон, — тулкининг ўзгинаси-ку?..

Арслон ҳаммасини тушунди, тулкига бир нима демай орқасига қайтди. Ўрмонга келиб жами ҳайвонларни тўплади, кўрган-билганларини уларга айтди. Бечора ҳайвонлар фирибгар тулкининг найрангини тушундилар, тўс-тўполон бошланди.

— Ҳайданг бу фирибгарни!

— Ушла! Ур уни!

— Йўқол бу ердан, бозингар!

— Шошманглар, биродарлар! Бир маслаҳат бор, — деди ўртага чиқиб сассиқ кўзан.

Ҳамма жимиди. Сассиқ кўзан мана бу маслаҳатни ўртага ташлади:

— Эшитишимча тулки сувда яхши сузәрмини. Подшо хонимни орамиздан қувмайлик-да, яхшиси, дарёга бориб сузишдан мусобақа ўйнайлик. Бордию подшо хоним ҳаммамиздан ўзиб кетсалар, майли, уларга тегмайлик, ўришларида қолаверсинлар. Бордию ундан биронтамиз ўзиб кетсак...

Ҳониворлар сассиқ кўзанингни маслаҳатини қабул

қилдилар. Қўрқиб-писиб ўтирган тулкига жоп кирди. Қувончи ичига сизмай кетди. Сассиқ кўзанга қандай миннатдорчилик билдиришни билмай жовдиради...

Жониворлар мусобақа ўтказиш учун дарё бўйига қараб йўл олдилар. Подшо хоним биринчи ўзини сувга олди. Бошқалар эса сувга қараб ҳанг-манг бўлиб қолдилар. Сувнинг юзи аввал кўникланди, сўнг фируза ранг тус олди. Сув юзига шўнгиб чинқиб подшо хоним бўлса тулки қиёфасига кириб қолган эди...

АДОЛАТСИЗ ҚОЗИ

(Грузин халқ эртаги)

Икки кўшни ер-сув таланиб қолиб қозихонага борганибди. Улардан бири бир хум ёғ олиб келиб қозининг таниқари ҳовлисида дарахт ёнига қўйибди. Иккинчиси соқоли селкилаган эчки етаклаб келибди ва ўна ёнига хум қўйилган дарахтга олиб бориб боғлабди.

Қози бир вақтгача уларни сўроқ қилибди ва охири эчки етаклаб келган одамнинг фойдасига ҳукм чиқарибди. Бир кўза ёғ олиб келган одамнинг жаҳли чинқибди ва қозига қараб ўнқирди:

— Қанақасига бўлди бу, тақсир! Бир хум ёғ олиб келган биз бўлсағу сиз мана бу сассиқ така етаклаб келганини ҳақ тошиб турсангиз. Қани адолат?

— Мана бу одамнинг эчкиси хумшиғизни бир сузишда сиңдириб қўйган бўлса, нима ҳам қила олардик, биродар, — деди қози унга.

УГИРЛАНГАН ОТ

(Араб халқ эртаги)

Отлиқ бир одам йўлда бошқа бир отлиқ билан учрашиб қолди. Унинг оти чўлоқланиб қолган эди. Салом-алиқдан сўнг кейинги отлиқ биринчи отлиққа мурожаат қилди:

— Э, биродар, ишим зарур эди, отингни менга бер.

— Нега берарканман, — менинг ишим сеникидан кам эмас, — деб жавоб қилди биринчи отлиқ.

Шундан кейин иккинчи отлиқ қилич ўқталди ва зўрлик билан унинг отини олиб қўйди. Отини олдириб қўйган одам

уни эртаси куни тасодифан бозорда учратиб қолди ва ёқа-сидан тутиб қозининг хузурига олиб борди.

— Ҳақиқатан ҳам от сеникимми? — деб сўради қози зўравондан.

— Ҳа, меники, — деди у тап тортмай, — тойчоқлигидан тарбия қилганман, агар ёлгон сўзлаган бўлсам ҳар нима бўлай.

Жабрдийда чидаб туролмади-да, яктагини шартта ечиб отининг бошига ёнди ва қўлини шоп қилиб деди:

— Агар от ҳақиқатан ҳам сеники бўлса, унда айт-чи, унинг қайси кўзига оқ тушган?

— Ҳинг кўзида оқи бор, — деб жавоб берди зўравон.

Жабрдийда отининг бошидан ёниқни олди. Қарасалар отининг иккала кўзи ҳам сонча-соғ экан.

ЧҶКИБ КЕТГАН ТУЯ

(Ўзбек халқ эртаги)

Икки карвонбони Вобкент қозисининг олдига ара билан келишди.

— Бундан бир неча йил бурун қирқ тангага туя сотиб олдик, — деб сўз бошлади улардан бири, — шундан ўн тангасини мен тўладим, ўттиз тангасини шеригим. Шундан бери савдогарларнинг юкни таниб тирикчилик ўтказдик. Мен даромаднинг учдан бир қисмини, шеригим эса икки қисмини олиб турдик. Яқинда кечувдан ўтишда туя Зарафшонга чўкиб ўлди. Шеригим бўлса «зарарни тўлайсан», деб туриб олди.

— Албатта тўлайсан, туя сотиб олишда баҳосининг катта қисмини мен берганман, ўн тангасини тўлайсан, — деди қўлини шоп қилиб карвондонлардан бири.

— Бу адолатдан эмас, — деди шериги эътироз билдириб, — ахир сен даромаднинг катта қисмини олиб юргансан-ку!

Тортинувга қози аралашди.

— Туя чўкканда устида юк бормиди, йўқмиди? — деб сўради у.

— Йўқ эди, — деб жавоб қилишди карвонбошилар.

— Ундай бўлса, — деди қози, — туя огир юкдан эмас, ўз ихтиёри билан чўкибди.

(Афгон халқ эртаги)

Сафар вақтида уч йигит ҳамроҳ бўлиб қолишибди. Бир ерга борганда тунашибди ва кечки овқатдан кейин бир-биридан эл-юртни ташлаб кетиши сабабларини суриштиришибди.

— Қариндош-уругим орасида ўзига тинч тенгдошларим бор. Улар яхши еб-ичишади, чиройли кийинишади. Уларни кўрган кўзим йўқ. Шу сабабдан эл-юртимни тарк этишга қарор қилдим,— деди улардан бири.

— Иккимизнинг дардимиз бир экан ошна,— деди иккинчиси.

— Мен ҳам шу сабабга кўра жаҳонгаишталikka қарор қилдим,— деди учинчилари.

Шу тариқа улар учовлон йўлда давом этишибди. Бир ерга борганда йўлдан ичи тўла олтин халта топиб олишибди. Лекин тақсимот хусусида муросалари келинмай жанжалланиб қолишибди. Шу пайт вазирлари, мулозимлари ва навкарлари билан подшо ўтиб қолибди. Мунглашаётган йигитларни кўриб тўхтабди ва уларнинг кимлигини, сафар сабабларини, муроду мақсадларини суриштирибди.

— Мен ҳеч кимга яхшилик қилмаганман, бирон кишининг мендан хурсанд бўлишини истамайман,— деди улардан бири.

— Агар биров бирон кишига мурувват қилганини кўрсам, аламдан туллари уйқум қочади,— деди иккинчиси.

— Хайрлик ва мурувват ер юзидан буткул йўқ бўлиб кетишини истамайман,— деди учинчиси.

Подшо булардан яхшилик келмаслигини англади; бирини мамлакатдан чиқариб юборишга, иккинчисини ўлимга, учинчисини эса кишанлаб чўлу биёбонга олиб бориб ташлашга ҳукм қилди.

ЖУХА ВА БАДАВИЙ

(Араб халқ эртаги)

Султон Яхўёнинг Жуха исмлиқ хизматкори бўлиб, у хожаси хузурда зўр ҳурмат-эътибор қозонган эди.

— Хоҳлаганингни айт, тортинма. Сендан ҳеч нарсани аямайман,— деди бир куни султон хизматкорига.

— Яхўё исмлиқ ҳар кимсадан бир дирҳамдан жарима олиш ҳуқуқини берсанг,— деб айтди Жуха.— Сахарҳезлар, хотинининг сўзига кирувчилардан, пахмоқ соқоллардан ва қар одамлардан ҳам бир дирҳамдан олсам,— деб қўшиб қўйди у.

— Майли,— деди султон унинг елкасига қоқиб ва *мушайда* бу ҳақда ёрлиқ битиб беришини буюрди.

Жуха фармони кассага урди ва эртаси куни сахарда шаҳар дарвозасига бориб ўлтирди. Бир вақт эшакга ўтин ортиб бир бадавий келиб қолди. Жуха уни тўхтатиб, бир дирҳам талаб қилди.

— Нимага тўларканман? — деди таажжубланиб бадавий.

— Сахар туриб кўчага чиққанинг учун,— деди қатъийт билан Жуха.

— Ўзимга қолса мазза қилиб ухлаган бўлардим, хотиним майбур қилди,— деди бадавий.

— Хали шўнақами! — деди Жуха қўлини шон қилиб, — Ундай бўлса яна бир дирҳам тўлайдиган бўлдинг.

— Қоч йўлимдан! — деди қатъийт билан бадавий, — Аке ҳолда хўжа Яхўёнинг тўкмони тушади.

— Ана энди яна бир дирҳам, жами уч дирҳам тўлайдиган бўлдинг,— деди Жуха.

Жуха билан бадавий ўртасидаги тортинув жанжалга айланди. Иккаласи бир-бирининг ёқасидан олиб мунгланиб кетинди. Жуха бадавийнинг пахмоқ соқолини юлиб олди, унинг кўлоҳи ҳам бошидан тушиб кетди. Қараса боши қал экан.

— Ана энди беш дирҳам берадиган бўлдинг,— деди Жуха бадавийга.

Охири арз-дод билан султоннинг хузурига бордилар ва юз берган воқеани бирма-бир сўзлаб бердилар. Тафтиш ва сўроқдан кейин султон бадавийга икзолат берди. У чиқиб кетгандан кейин Жухага кулиб деди:

— Ажабо, Яхўё исмлиқ одамлар қандай подон бўларканлар-а.

ВАЗИР БИЛАН ЭШАК

(Дунган халқ эртаги)

Чолининг қора эшаги бор эди. Уни яхши тарбия қилар ва ҳаммага «эшагим кўп яхши, фаросатли, вазирдан ҳам ақлли», деб мақтаниб юарди. Унинг бу гапига баъзилар кулар, баъзилар эса таажжубланарди.

— Хой, огзингга қараб юр! Гапларинг вазиринг қулогига етгудай бўлса бошингдан ажралиб қолма яна! — деди бир кун унга кимдир бозорда.

— Мен хақ гапни айтмаётиман! — деди қулиб чол, сўнг эшагимга миниб бозордан чиқди.

Лекин, барибир чолнинг гаплари огиздан-огизга ўтиб, вазиринг қулогига етди ва унинг хуни-бийрони чиқиб хонинг хузурига арз-дод билан кирди:

— Э, улуғ ҳоқон, — деб ёворди у тиз чўкиб, — қандайдир сассиқ чол бозор-ўчарда обрўйинни тўкиб юрибди, у мени эшагга билан тенгаштирди. Хаттоки унинг эшаги мендан ақалироқ эмиш. Ор-номусимни ҳимоя қилинг, аъло хазрат!

— Майли, хафа бўлма! Ёзим унинг адабини бериб қўяман, — деди хон ва чолни тониб келиш учун ясовулларини юборди.

Ясовуллар уни кўп қидирдилар, ниҳоят тониб, қўл-оёғини боғлаб устига қон ёндилар ва хон хузурига олиб келдилар.

— Тўғрисишни айт, сассиқ чол! Нима, қирчанги эшагинг меннинг донгдор вазиримдан ақллими? — деб сўради хон сийсат билан.

— Ха, шундай, улуғ ҳоқон, — деб жавоб қилди чол.

— «Эшагим хоннинг вазиридан ақлли», деб айтган сўзларингга иқроримсан? Вазиримнинг шунчаки оддий бир вазир эмас, олим одамлигини билармидинг?

— Ха, билардим. Сўзимни бўлма, охиригача тинглашга сўз берсангиз ҳаммасини айтаман.

— Майли, сўз бераман. Гапир!

Чол хонга бундай деди: Қушлардан бир кун эшақни миниб шаҳарга бораётган эдим. Йўл ўртасида чуқур бир кўлмак бор экан. Мен уни айланиб ўтмоқчи бўлдим, лекин эшагим қурмагур ўжарлик қилиб туриб олди. У тўппадан-тўғри кўлмакка қараб оёқ кўйдди. Кўлмак чуқур экан ботиб қолди. Бир амаллаб чиқариб олдим, лекин чиқинда тошга қоқилиб йиқилиб тушди. Ўшанда унинг олдинги оёғи қаттиқ лат еди. Бу-ку майли-я, лекин меннинг ҳам оёғим ўшанда лат еди. Шу боис уни хўб саваладим. Қайтишда уни ўзим кўлмакка солмоқчи бўладим, лекин қанчалик уринсам ҳам қор қилмади. Эшак кўлмақни четлаб ўтди. Мана, қаранг, унинг хотираси қанчалар мустаҳкам. Аввалги хатоси яхши эида экан, такрорламади.

— Наҳотки вазиримнинг хотираси сен айтганча ёмов бўлса? — таажжубланди хон.

Вазир чолга бир ўқрайди, сўнг икки қўлини кўкесиге

қўйиб хонга таъзим қилди. Ўртага суқунат чўкди. Ҳамма чолнинг подшоҳнинг сўроғига нима деб жавоб беришига мунтазир эди.

Чол хонга жавоб қилди:

— Э, олий ҳурматга сазовор ҳоқон! Вазирингизнинг хотираси ҳақиқатан ҳам ёмов. Қотаворса, ақли ҳам йўқ. Бир пайт унга: «Менинг ижозатимдан ташқари хазинадан пул олма!» — деб буюрдингиз. У эса олаверди. Хазиначи бундан сизни хабардор қилди ва сиз вазирни тўқмоқлатдингиз. Кўп ўтмай буни ҳам унутди — хазинага қўл чўзиндан тийилмаётибди. У меннинг эшагимдай бўлгунча анча вақт бор, аъло хазрат.

Шундан кейин қўли эгри вазир саройдан қувилди. Чол эса вазир ўрига ўтказилди.

ИККИЮЗЛАМАЧИ ҚОЗИ

(Туркман халқ эртаги)

Иотанди бир одам қозининг хузурига келиб арз қилди:

— Ўтловда сизнинг олачинор сиғирингиз меннинг қўнғир сиғиримни сузиб ўлдириб қўйдди; хуи ҳақини ким тўлайди?

— Хеч ким, — деди қози, — чунки «нега бундай қилдинг?» деб ҳайвондан сўраб бўлмайди. Ҳайвон бўлгач ким айбдор эканлигини ҳам билми бўлмайди.

Бир оз суқутдан кейин иотанди одам қўлларини кўкесига қўйиб деди:

— Кечиргайлар, тақсир! Мен янглиш айтибман. Аксинча меннинг қўнғирим сизнинг олачинор сиғирингизни сузиб ўлдириб қўйибди.

— Бу бошқа гап. Агар шундай бўлган бўлса хуи ҳақи қўнғир сиғирингиз эгасидан ундирилади.

ҚОНУННИНГ ҚАДРИ

(Мўғул халқ эртаги)

Қадим замонларда Мўғулистонда бир кўр қўшиқчи ўтган экан. У йил ўн икки ой юртма-юрт, овулма-овул кезиб *тур* чалиб, қўшиқ ва дoston айтиб тиришчилик ўтказаркан.

Шу тарихқа қора кунимга яраб қолар, деб бир халта пул жамгарибди. Қўшиқчи ўша халтани ҳамма вақт эҳтиёт қилиб қўйида олиб юрар экан. Бир кун қўшиқчи узоқ овуллардан бирига бориб, аял олдиди тўхтади ва хурни қўлга олиб қўшиқ бошлади. Шу кун жуда кўп халқ тўпланди. Маялис қизиган бир пайт бойваччалардай кийинган олифта йиғит олдинги қаторга, кўр қўшиқчининг ёнига келиб ўтирди. Маялис тарқалишида қўшиқчининг ёнига ўтди ва тўдадан чиқишига ёрдамлашмоқчи бўлиб қўлтигидан олди. Лекин халтани ўтирламоқчи бўлиб қўйнига қўл солди. Қўшиқчи сезиб қолди-ю, олифтанинг қўлларидан тутиб дод-вой солди.

Одамлар олифтани маломат қила кетдилар.

— Кўринишдан олижаноб одамга ўхшайди. қилиб қўйган ишига қараганда гирт ўғри экан. Яна келиб-келиб бир бечорани тунамоқчи бўлса-я! Минг лаънат сенга!

Лекин олифта бўйи келмади. У кўр қўшиқчининг ҳамёнини маҳкам тутгани ҳолда бошиқаларга эътироз билдирди:

— Ўйлаб кўринг, халойиқ! Ўзи бир гадоё бўлса-ю, унда бунча оқча нима қилсин. Ҳамён меники, аслида у мени тунамоқчи бўлди.

Халойиқ яна қаттиқ газабланди ва олифтани қўлидан тутиб *нўён*нинг олдига олиб бордилар.

Нўён бўлган гаини суринтириб бўлгач, олифтани итбога олди:

— Қандай юз билан бу ишни қилдинг? Бир бечорани нега ражжитасан?!

— Ҳазрати нўён! — деди олифта тиз чўкиб, қўл қовуштириб, — мен асладаман. Улуг отамнинг шаънига доғ туширишни истамайман. Бунақа ишдан хазар қиламан. Наҳотки куним шу бечора кўр қўшиқчини тунашга қолса.

— Кимнинг болаесиан? — деб сўради нўён бироз шаштидан қайтиб.

— Фалон нўённинг ўғлиман. Отамни бутун юрт танийди. Уни сиз ҳам танийсиз, улуг нўён!

Нўён олифтанинг отасини танишгандай бўлди. Аввалги шантидан асар ҳам қолмади.

— Майли масалани эртага хал қилармиз, — деди у тўпланганларга ва олифта билан кўр қўшиқчини бугунча қамаб қўйишни буюрди.

Олифта кечаси соқчига пора берди ва деди:

— Нўён жанобларининг қуроқларига айтадиган гапим бор, мени унинг ҳузурига олиб бор.

Соқчи олифтани нўённинг ҳузурига олиб борди. У нўёнга ўттиз танга пора берди...

Эртаси кун эрталаб олифта билан кўр қўшиқчини нўённинг ҳузурига олиб бордилар. Бу сафар нўён кўр қўшиқчини итбога олди:

— Сен малъун, ўғри, не сабабдан шундай олижаноб одамга тухмат қиласан?!

Кўр қўшиқчи бирмунча вақт лом-мим демай бошини ҳам қилганча ер чизиб ўтирди, сўнг бир ерни кавлаб кетди.

— Э, ўғривачча! Нега у ерни кавлаётибсан? Нима, ақлингги едингми?

— Йўқ, — деди у жавобан, — кеча шу ерда одил бир қонун ётгандай бўлувди, бугун қарасам йўқолибди. Шу ернинг тағига кириб кетмаганмикан, деб кавлаб ётибман.

ҲОКИМНИНГ ВАЗИФАСИ

(Озарбайжон халқ эртаги)

Қўшиқчилар эрталаб кўчага чиққанларида похун бир аҳволга кўзлари тушди: қандайдир ит уларнинг уйлари орасидаги бўшлиққа ўтириб кетибди. Уни ким тозалани масаласи жанжалга айланди ва иккала қўшни шаҳар ҳокимининг олдига арыз билан боришди. Ҳокимнинг мулла Насриддин билан оралари бузуқ эди, устидан қулмоқчи бўлиб арыз-хот билан келганларни унинг ҳузурига юборди.

— Ит қаерни ифлос қилиб кетган? — деб сўради Афанди.

— Кўчани, — деб жавоб қилишди қўшиқчилар.

— Ундай бўлса, — деди мулла Насриддин, — бу иш ҳокимнинг зиммасига тушади, чунки шаҳар ҳам, кўча ҳам унга қарайди.

СИГИР ҚОЗИГА ҚОЛДИ

(Турк халқ эртаги)

Қўшиқчилар сигир талашиб жанжаллашиб қолишди. Иш хири бориб қозихонага тушди. Лекин қўшиқчилар ир-биридан *ин*хона қозихонага бориб қозига икки юз

тангадан пора бериб қайтдилар. Ниҳоят суд куни сўраб-суриштиришлардан кейин қози савол ташлади.

— Сигирингизнинг баҳоси неча танга эди?

— Тўрт юз танга, — деб жавоб қилишди қўшиилар.

— Ундай бўлса уни ўртада тенг бўлиб олинглар, — деди қози узун соқолини силаб.

МАҚКОРНИНГ ТУШИ

(Озарбайжон халқ эртаги)

Бир куни мақкор бир одам қозихонага келиб қўшинисининг устидан ниҳоят қилди:

— Тушимда у менам қарздор бўлиб қолибди, тўла десаам кўнмаётибди. Ёрдам беринг у бадбахт қарани тўласин.

Қози хиёл ўйлаб олди, сўнг деди:

— Сен ҳақсан, лекин қарз тушида содир бўлган экан, яна бир туш кўрганингда ундириб олавер.

ҚАГИЛЛАБ ТУРИШНИНГ ҲАҚИ

(Уйғур халқ эртаги)

Бир куни икки киши қозининг олдига арз билан келишди. Бирининг қўлида болта, иккинчисиникида — арра.

— Ҳақиқат қилинг, қози почча, — деди болта кўтарган одам. — Биз иккимиз бир одамга ўтин қилиб беришга мардикор тушган эдик. Дарахтни мен кесиб, ўзим ёриб тахладим. Шеригим бўлса аррасини қўлтиқлаганча «Ҳа, ур!», «Ҳа баракалло!» — деб турди, холос. Шунинг учун ҳам хўжайини пулли менга берди. У бўлса пушнинг ярми меники, деб ёпишиб олди. Бу адолатданми?

— Бунга сен нима дейсан? — деди қози арра қўлтиқлаб турганга.

— Шеригим тўғри ганирди. Ҳақиқатан ҳам ўтинни ўзи кесиб, ўзи ёрди. Мен эса фақат уни руҳлантйриб турдим. У шунча кўн ўтин ёрдик, «Ҳа, ур!», «Ҳа, баракалло!» — дея бериб ўлгунча ҳоридим, — деб жавоб қилди у.

— Неча марта «Ҳа, баракалло!» — деб бақирдинг?

— Валлоху аълам юз, йўғ-э икки юз бор, — деб жавоб қилди арра қўлтиқлаган мардикор.

— Жуда соз, — деди қози, — ундай бўлса ҳамёини икки юз бор осмонга отасан, ҳар гапта «Ҳа, яхши!», «Ҳа, баракалло!» — деб турасан.

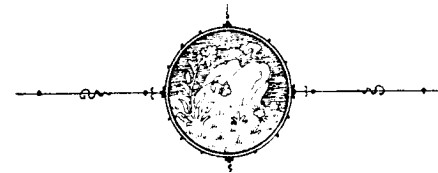
— Майли, деди сўюниб арра қўлтиқлаган мардикор.

Шундан кейин, қози халтани болта тутгандан олиб, унинг қўлига тутқазди. У халтани икки юз бор осмонга отди ва ҳар сафар «Ҳа, яхши!», «Ҳа, баракалло!» — деб турди. Лекин итдай ҳориди. Кейин қози ҳамёини эгасига узатиб, тапбалга деди:

— Тангаларнинг овозини эшитдингми?

— Эшитдим, — деб жавоб қилди у.

— Ундай бўлса кўн яхши. Тангалар дўстингники, улардан чиққан овоз сенга бўла қолсин.

МУАЛЛИФЛАР ХАМДА УЛАРНИНГ КИТОБДА КЕЛТИРИЛГАН АСАРЛАРИ ҲАҚИДА МАЪЛУМОТЛАР

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ

Тула исми: Муҳаммад ибн Аҳмад. 971 йилнинг 4 сентябрида Хоразмнинг қадимий пойтахти *Кот* шаҳрида тугилган. У она юртида таҳсил кўрди ва илм-фаннинг кўп соҳаларини (илми фалак, алжабр, жуғрофия, геодезия, минералогия, тарих, фалсафа ва ҳ.к.) пухта эгаллади. Беруний шу фанлар бўйича бир юзу элликдан ортиқ асар ёзиб қолдирди. У араб, суғд, юнон, яҳудий ва ҳинд тилларини жуда яхши билган.

Абу Райҳон Беруний оғир ҳаёт кечирди. 995 йили *Кот*ни Гурганж хокими Маъмун I босиб олди. Шундан кейин Беруний Эронга кетиб қолди; Рай /995-997/ ва Жўржон /998-1004/ вилоятларида истиқомат қилди. 1004 йили Хоразмга қайтиб келди ва 1017 йилга қадар Гурганжда туриб, асосан, илмий иш билан машғул бўлди. Хоразм Махмуд Газнавий кўшини тарафидан истило қилингандан кейин /1017 й./ у бошқа олимлар билан бирга, Газнага олиб кетилди. Беруний 1048 йили Газнада вафот қилган ва ўша ерда дафн этилган.

Китобда келтирилган парча олимнинг «Китоб ал-жамоҳир фи маърифат ал-жавоҳир» («Қимматбахо тошларни билиб олиш бўйича маълумотлар китоби») номли асарининг русча таржимасидан (таржимон А. А. Беленицкий; Ленинград, 1963) олинди. Китоб кўпинча «Минералогия» («Жавоҳирнома») номи билан машҳур.

НИЗОМУЛМУЛК

Султон Али Арслон ва Султон Маликшоҳ саройида хизмат қилган. Базиру сифатида феодалларнинг бошбошдоқлигига хотима берди ва салжуқийларнинг бир қадар марказлашган давлатини барпо этди. Унинг «Сиёсатнома» китоби шу мақсад гоиларини ўзида мужассамлаштирган. Асар «Сияр ал-мулк» («Подшоаларнинг таржимаи ҳоли») деб ҳам аталади.

Низомулмулк мамлакатда мактаб-маориф иши тараққиётига ҳам маълум ҳисса қўшди. Унинг Бағдодда қурдирган ва «Низомия» номи билан машҳур бўлган ақоид-ҳуқуқ мактаби ўша вақтларда мамлакатнинг маданий ҳаётида муҳим роль ўйнайди.

«Сиёсатнома» рус тилига таржима қилинган (таржимон Б. Д. Захедер; М. — Л, 1949). Биз келтирган парчалар шу нашрга асосланган.

НИЗОМИ АРУЗИ САМАРҚАНДИЙ

Шоир ва олим; XI асрнинг 90-йилларида Самарқандда тугилган. Бир умр Гурийлар (тахм. 1000-1215 й. Шимолий Афғонистон ва Шимолий Ҳиндистон устидан ҳукм юритган сулола) хизматида бўлган.

Низоми Арузи Самарқандийнинг «Мажмуаи наводир» («Нодир ҳикоялар») номли асари бизгача етиб келган. У кўпинча «Чор мақола» номи билан машҳур. Биз юқорида мазкур асардан келтирган парчалар асарнинг 1963 йилги русча нашридан (таржимонлар С. И. Баевский ва З. Н. Ворожейкина) таржима қилинди.

АБУ ҲОМИД ҒАЗЗОЛИЙ

Ғаззолий / туғилган исми: Абу Ҳомид Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Ғаззолий/ — йирик илоҳиёт олими ва файласуф. Эроннинг Тус шаҳрида 1058 йили тугилган. Нишопур ва Бағдодда таълим олган. Низомулмулкнинг юқорида зикр этилган «Низомия» мадрасасида бир мунча вақт ҳуқуқшуносликдан дарс берган. Кейинчалик мударрисликни ташлаб 11 йил зоҳидлик билан кун кечирган. Дин ва фалсафага оид асарлар ёзган.

Ғаззолий 1111 йили вафот этган.

«Насиҳат ул-мулк»дан келтирилган парчалар унинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси Шарқшунослик институти фондида сақланаётган 12565 рақамли нусхасидан олинган.

МУҲАММАД АВФИЙ

Саъдуддин Муҳаммад ибн Муҳаммад Авфий 1172-1177 йиллар орасида Бухорода зиёли оиласида дунёга келган. «Дари форихок» мадрасасида ўқиди. Рукниддин Масъуд Имомзода, Тожиқдин Умар ибн Масъуд ва Кутбиддин Сарахсийлардан таълим олди.

Авфий 1201 йили Самарқанд хокими Султон Жалолиддин ибн Ҳусайн Тамғочхон хизматиغا қабул этилди. Котиблик лавозимида хизмат қилди.

Авфий кўп юртларни кезган олим. У 1204-1205 йиллари Хоразмда бўлиб, машҳур мутасаввурлардан Нажмиддин Кубро (1145-1221) ва Шайх Мажиддин Бағдодий (1216-17 йили хоразмшоҳ Алоуддин Муҳаммаднинг буйруғи билан қатл этилган)ларнинг суҳбатида бўлди. Сўнг Нисо орқали Хуросонга ўтди. Нишопур, Тус, Ҳирот ва Марв шаҳарларида, сўнгра Сеистонда бўлди. Газнада Чингизхон кўшинининг Мовароуннаҳрга бостириб киргани ҳақида хабар топди ва юртига қайтмай, Ҳиндистонга кетиб қолди. Бу ерда Уч вилоятнинг хокими Носириддин Қубочининг хизматиغا кирди (1222 й.), сўнг Гужоратда қози бўлиб хизмат қилди. 1227 йилдан Деҳлида истиқомат қилди ва ўша шаҳарда 1233 йили вафот этди.

Авфий «Лубоб ал-албоб» («Юрак магзи») ва «Жомий ул-ҳикоят» («Ҳикоялар мажмуаси») номли икки йирик асар ёзиб қолдирган.

«Жомий ул-ҳикоят»дан олинган парчалар асарнинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган 2836 рақамли қўлёзма нусхасидан олинган. Асардан айрим парчалар ўзбек тилига таржима қилиниб, 1974 ва 1977 йилларда чоп этилган. Биз уларни такрорламасликка ҳаракат қилдик.

НОСИРИДДИН БУРҲОНИДДИН УҒЛИ РАБҒУЗИЙ

XIII аср охири ва XIV аср бошларида Хоразмда ўтган ўзбек шоири. Ҳаёти ва илмий-адабий фаолиятига оид маълумотлар жуда кам. Хоразмнинг Работўғиз қишлоғида қозилик қилгани ва турли афсонавий қиссалардан фойдаланиб 1309-1310 йилларда «Қиссайи Рабғузий» номли диний, маърифий ва дидактик мавзудаги асар ёзгани маълум. Асар эски ўзбек тилида ёзилган.

«Қиссайи Рабғузий»нинг қўлёзма нусхалари Англияда (машҳур Британия музейида), Ленинградда (СССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтининг Ленинград бўлимида) ҳамда Тошкентда (ЎзССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида) сақланмоқда. У 1859-1881 йиллар орасида Қозонда «Қиссас ул-анбиё-йи Рабғузий» номи билан беш бор чоп этилган.

Асардан биз келтирган қиссалар 1986 йили чоп этилган «Мангу булоқлар» китобидан (қиссадан парчаларни нашрга Халид Расул тайёрлаган) олинган.

МАЖДИДДИН ХАВОФИЙ

XIV асрда ўтган хуросонлик шоир ва адабиётшунос. Ҳаёти ва адабий фаолиятига оид маълумотлар учратмадик. Диний-ахлоқий ва дидактик маъмулдаги масал ва рамзли ҳикoyalарни ўз ичига олган «Равза ул-хулд» («Мангулик боғи») номли асари билан (1333 йили ёзилган) маълум. Асар шайх Муслиҳиддин Саъдий (1291 й. вафот этган) нинг «Гулистон» ига тақлид қилиб ёзилган. «Хористон» («Тиканзор») номи билан ҳам маълум.

Биз келтирган парчалар «Равза ул-хулд»нинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган 2759/1 рақамли нусхасидан олинди.

МУЪИН ЖУВАЙНИЙ

Ҳаёти ва адабий фаолиятига оид маълумотлар кам. Асли хуросонлик (Жувайн ўлкасидан). XIV асрнинг биринчи ярмида яшаб ўтган. Муъин Жувайний ҳам Саъдийнинг издоши ва унинг «Гулистон» ига тақлид қилиб «Нигористон» номли асар ёзган. (1334 й. ёзилган). Асар ахлоқий характердаги латифалар ва ҳикmatларни ўз ичига олган.

Биз мазкур асарнинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси Шарқшунослик институтининг қўлёзмалари фондида сақланаётган 2351 рақамли нусхасидан фойдаландик.

ҚҶРҚУТ ОТА КИТОБИ

IX-XIV асрлар давомида яратилган ва туркий халқлар орасида кенг тарқалган қаҳрамонлик достони; уни иккита ҳикоятдан ташкил топган. Туркий халқларнинг туриш-турмуши, уларнинг ҳаёти билан боғлиқ воқeалар ҳақида ҳикоя қилади.

Асар наср ва назм билан ёзилган. Илмий жамоатга маълум ва машҳур асар. Хусусан академиклар В. В. Бартольд, В. М. Жирмунский ва А. Н. Кононовларнинг юксак баҳосига сазовор бўлган «Қўрқут ота» 1939 йилдан бери Озарбайжонда бир неча бор нашр бўлди. Асарнинг тўла русча наشري 1962 йили амалга оширилди. 1988 йили уни атоқли шоиримиз Муҳаммад Солиҳ ўзбек тилига таржима қилиб, «Ёшлик» журнаlining 5, 6, 7-сонларида эълон қилди. Биз олган парчалар шу нашрдан.

АБДУРАҲМОН ЖОМИЙ

Форс-тожик классик адабиётининг йирик намойндаларидан бири. 1414 йилнинг 7 ноябрида Эроннинг Жом шаҳарида туғилган. Бошланғич маълумотни отаси Низомиддин Аҳмаддан олган, сўнг Хиротнинг «Низомия» мадрасасига кириб ўқиган. Кейинроқ ўз билимини чуқурлаштириш мақсадида Самарқандга келади ва Улугбек мадрасасида ўқийди. *Тасаввуф* илмини Хиротда Саъдиддин Қошғарийдан (1456 й. вафот этди) ўрнади. 1472 йили ҳажга борди.

Абдураҳмон Жомий асосан илмий иш билан банд бўлди, нақшбандия сулуқини тарғиб қилди. Лекин бирон давлат лавозимини эгалламагани ҳолда ўзининг улкан обрў ва эътибори билан эл-юрт ва халқнинг осойишта ҳаёт кечирishiга катта ҳисса қўшди.

Жомий сермаҳсул олим. У «Нафаҳот ул-унс мин ҳазарот ул-қуде» («Пок зотлар ҳузуридан эсан дўстлик хуш ислари»), «Лужжат ул-асрор» («Сирлар йиғиндиси»), «Ашият ул-ламаот» («Порлоқ шуъалар»), «Рисолаи мусиқи» («Мусоқа рисоласи»), «Рисолаи муаммо» («Муаммо илми ҳақида рисола»), «Силсилат уз-заҳаб» («Олтин занжирлар»), «Тухфат ул-аҳрор («Ҳимматлилар тухфаси»), «Субҳат ул-аброр» («Пок кишилар тасбиҳи»), «Ҳафт аврағ» сингари 50 дан ортиқ *илозийёт* ва дидактик характердаги, шунингдек, тилшуносликга бағишланган асарлар ёзган. «Баҳористон» (1487 йили ёзиб тамомланган) шулар дандир.

«Баҳористон»дан келтирилган парчалар, икки ҳикоядан ташқари, асосан асарнинг 1979 йили ўзбекча наشري (Ш. Шомухамедов таржимаси) дан олинди.

АЛИШЕР НАВОЙЙ

Буюк ўзбек шоири, мутафаккири, олим ва йирик давлат арбоби, 1441 йилнинг 9 февралда Хиротда туғилган.

Бутун умр бўйи Темурийлар (Абулқосим Бобур, Султон Абу Саъид, Султон Хусайн Бойқаро) хизматида бўлди. Лекин тамом ақл-заковати, ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги таъсири ва бойлигини эл-юрт ва халқ фаровонлиги йўлида сарфлади. Ўз маблагига кўнгина хайри бинолар қурдирди. Хиротдаги «Ихлосия», «Шифония», «Низомия» мадрасалари, «Халосия» хонақоҳи, Марви виҳижаҳонда бино қилдиртирган «Харавия» мадрасаси, Хуросон йўллари бўйлаб қурдиртирган «Работи ишқ», «Работи санбаст», «Работи Дербод» отлиг работлари (қарвонсаройлари) шулар жумласидандир.

Навоий жуда кўп подир асарлар ёзиб қолдирди. Адиб ва олимнинг «Хамса» туркуми бўйича яратган достонлари: «Ҳайрат ул-аброр» («Яхшиларнинг хайратлангани»), «Фарҳод ва Ширин», «Сайди ва Мақнун», «Сабъайи сайёр», («Етти сайёра»), «Сади Искандарий» («Искандар девори»), «Бадоъ ул-бидоъ» («Бадийлик ибтидоъ»), «Навоий ун-ниҳон» («Беҳад подирликлар»), «Тарихи мулуки Аксам», («Ажам подиоалари тарихи»), «Холати Саййид Ҳасан Ардашер», «Рисолаи муаммо: («Муаммо илми ҳақида рисола»), «Мақолис ул-нафос» («Нозик таъбирлар маънаси»), «Мезон ул-авзон» («Вазилар ўлчови»), «Насоим ул-муҳаббат», («Муҳаббат набадалари»), «Хазони ул-маъоний» («Маънолар ҳазинаси»), «Муҳаббат ул-дугатай» («Икки тил муҳаббатаси»), «Маҳбуб ул-қулуб» («Қўнғиллар севгани») каби асарлари ўзбек халқи, бутун жаҳон халқи маданияти ҳазинасидан муносиб ўрин олди.

Алишер Навоий умрининг охиригача Султон Хусайн мирзо билан бирга бўлди ва 1501 йилнинг 3 январда вафот этди.

«Маҳбуб ул-қулуб»дан келтирилган парчалар Навоий асарларининг 13-жилдидан олинди. Уни йирик филолог Нурсо Шамсиев нашрга тайёрлаган ва ҳозирги ўзбек тилига ағдарган.

ДАВЛАТШОҲ САМАРҚАНДИЙ

Атоқли тазкиранавис олим ва шоир. Тахминан 1435-36 йиллари туғилган. Отаси Олоудавла ибн Бахтишоҳ ал-Розий темурий *Мирзо Шохрӯз* (1405-1447) нинг эътиборли амирларидан эди. Давлатшоҳ ёшлигидан яхши маълумот олди. У самарқандлик атоқли олим ва шоир Фазлудлоҳ Самарқандийдан ҳам таълим олди. 1480 йилга қадар Султон Абу Саъид ва Султон Хусайн Бойқаро хизматида бўлди. Умри охираб қол-

гач, 1480 йили сарой хизматини тарк этди ва илмий иш билан банд бўлди. Давлатшоҳ Самарқандий 1495 йили вафот этди.

Қарийб беш юз йил орасида Хуросон ва Мовароуннаҳрда яшаб ижод этган шоирларнинг ижодий йўлини ўрганиб, улар ҳақида бир яхши китоб ёзди (1486 йили ёзиб тамомланган). Асар «Тазкират уш-шуаро» («Шоирларни ёдга олувчи китоб») деб аталган.

Давлатшоҳ Самарқандийнинг бу асари шарқ классик адабиётини, шунингдек, тарихнинг айрим лавҳаларини, масалан Хуросонда 1337-1381 йиллари бўлиб ўтган сарбадорлар ҳаракатини ўрганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилиши мумкин. Шунинг учун ҳам у кўпдан бери илмий жамоатчиликнинг диққат-эътиборини ўзига торттиб келмоқда. Асардан айрим парчалар рус, француз, инглиз, турк тилларига таржима қилиниб чоғ этилган. Асардан сайланма ўзбек тилига ҳам таржима қилинди ва 1981 йили чоғ этилди (таржимон Б. Аҳмедов). Сайланма ўрта Осиё ва Хуросонда яшаб ижод этган элликдан ортиқ шоир ижодини ўз ичига олади.

Мазкур китобда келтириладиган парчалар шу наслдан олинди.

ХОНДАМИР

Хондамир (тўлиқ исми: Гибсиддин ибн Хумомиддин Муҳаммад ибн хожа Жаълоиддин Муҳаммад ибн хожа Бурхониддин) 1475 йили Хиротда туғилди. Отаси Хумомиддин Муҳаммад ўқиминли, фозил киши бўлиб, теурий Султон Абу Саъиднинг ўғли Султон Маҳмуд мирзонинг вазир бўлган. Отаси бўлса машҳур тарихшунос олим Мирхондиннинг қизи эди. Хондамир Хиротда ўқиб улгайди. У кўпроқ тарих фани бўйича зўр мутахассис бўлиб етишди. Унинг олим ва фозил киши бўлиб етишувида Алишер Навоийнинг хизматлари катта бўлди.

Хондамир Навоий кутубхонасининг мудирини (китобдор) бўлиб хизмат қилди. Навоий вафотидан сўнг Хондамир она юрти Балхга кетиб қолди ва Теурий Бадруззамон мирзо хизматига кирди. Султон Хусайн вафотидан (1506 й.) кейин у Бадруззамон билан бирга Хиротга қайтди ва то 1510 йилгача ўша шаҳарда истиқомат қилди. Хирот шоҳ Исмоил Сафавий (1502-1524) қўшини тарафидан истило қилингандан (1510) кейин, 1514 йили Фаржистон (Марказий Афғонистон)га кетиб қолди. Кейинча шу ерда Бадруззамоннинг ўғли Муҳаммад Замоннинг хизматига кирди. Муҳаммад Замон Бобур асқаридан енгилиб, Қандаҳорга кетиб қолгандан сўнг, Хондамир бирмунча вақт Фаржистоннинг Гаши қишлоғида яшади. 1516 йили яна Хиротга қайтди ва Хуросон ҳокими Дурмишхоннинг вазирини Ҳабибулло Соважийнинг хизматига кирди. 1527 йили у Ҳиндистонга кетиб қолди ва то вафотига (1534) қадар Заҳриддин Муҳаммад Бобур ва Хумоюн подшо саройида хизмат қилди.

Хондамир — сермахсуд олим. У «Хулосат ул-ахбор фи ахвол ул-ахёр» («Хайрли кишилар аҳволида» (жаҳон) хабарларининг хулосаси), «Дастур ул-вузаро» («Вазирлар учун қўлланма»), «Маосир ул-мулк» («Подшоларнинг асродошлари»), «Ҳабиб ус-сияр фи ахбор ва афрод ул-башар» («Инсон хабарлари ва фардларида дўстнинг таржimai холи»), «Номайи номий» («Атоқли номлари»), «Макорим ул-ахлоқ» («Олижаноб сифатлар») каби ўндан ортиқ ўзига ҳос асар ёзиб қолдирди.

Биз олимнинг амир Алишер Навоийнинг юксак Ҳазилатлари, олижаноб ахлоқи, ёзган асарлари ҳамда қурдирган иморатларини тавсиф

қилган «Макорим ул-ахлоқ» китобидан (1501 йили ёзилган) айрим парчалар келтирдик.

Парчалар 1986 йили эълон қилинган «Навоий замондошлари хотирасида» номли китобдан олинди.

ФАХРИДДИН АЛИ КОШИФИЙ

Кўпинча ас-Сафий тахаллуси билан машҳур бўлган бу одам (тўла исми: Фахриддин Али ибн Хусайн ал-воиз ал-Кошифий) асли Байҳақ (Эрон)лик бўлиб, 1453 йилда туғилган. Нақшбандия тариқатининг йирик намояндаларидан хожа Убайдулла Ахрор (1404-1490)нинг шахсий котиби бўлиб ишлаган.

Ас-Сафий илоҳиёт, ҳадис, тафсир ва адабиёт фанларини чуқур билган машҳур олим. У ўрта аср илмининг айрим соҳаларига бағишланган ўнга яқин асар ёзиб қолдирган. «Тухфат ал-хоний» («Хоннинг туҳфаси»), «Хирз ал-омон мин фатан аз-замон» («Замоннинг зийраклиги билан жодуни қайтарадиган тумор») «Усули нақшбандия», «Рашаҳоту айн ул-ҳаёт» («Ҳаёт булогидан қатрлар») ва латифа ҳамда бадиҳаларни ўз ичига олган «Латоиф ат-тавоиф» («Турли тоифадаги кишиларнинг латифалари») шулар жумласидандир.

Олим таржимонлик билан ҳам машғул бўлган. Шайх Шаҳобиддин Сухравардий (1234 йили вафот этган)нинг «Уюн ал-ҳақоик ва изоҳ ат-тароик» («Ҳақиқатлар булони ва тариқатлар изоҳи») китобини арабчадан форс тилига таржима қилган. Бундан ташқари, тамом шарққа машҳур бўлган «Қалила ва Димна» достонини қайта ишлаган. Бу асар «Анвари Сухайлий» («Сухайл юлдузининг нурлари») номи билан машҳур.

«Латоиф ат-тавоиф»дан биз келтирган парчалар асарнинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган нусхаларидан (инв. № 4530, 4502, 342) олинган.

МАЖДИЙ

Тўлиқ исми: Мажиддин Муҳаммад ал-Ҳасаний. Адабий тахаллуси Маждий. Адибнинг ҳаёти ва фаолиятига доир маълумотлар деярлик йўқ. Эронда ҳукмронлик қилган шоҳ Аббос I (1587-1629) билан замондош бўлгани маълум.

Бадий насрнинг ажойиб намуналаридан бўлган «Зийнат ул-мажолис» («Зийнатни орттирувчи мажлислар») асари машҳурдир. Асар ўн фаслдан иборат. Бир қатор тарихий ва жуғрофий китоблар («Тарихий Табарий», «Тарихи Яминий», «Табақоти Носирий», «Нузҳат ал-қулуб», «Равзат ус-сафо», «Ҳабиб ус-сир» ва бошқа.) асосида ёзилган.

«Зийнат ул-мажолис»нинг нусхалари кўп. Биз Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланиб турган 4229 рақамли нусхасидан фойдаландик.

ҚОЗИ АҲМАД ГАФФОРИЙ

Тўлиқ исми: Қози Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Намжиддин Абдулғаффор ал-Жаъфарий ал-Гаффорий ал-Қазвиний. Ҳижрий 920 йилнинг зулҳижжа ойида (1515 йилнинг январь-февраль ойларида) Теҳронда туғилган. Шофийия диний-ҳуқуқ мазҳабининг (Абу Абдулло Муҳаммад ибн Идрис аш-Шофийий (767-820) асос солган) кўзга кўринган намояндаларидан Абдулғаффор ал-Қазвинийнинг (1266 й.

вафот этган) авлоди. Отаси Рай шахрининг қозиси бўлиб ишлаган. Қози Аҳмад Гаффорий 1568 йил ҳаждан қайтиб келаётиб, Синднинг Дайбул шаҳрида вафот этди.

Қози Аҳмад 1552 йили шох Таҳмосп I (1524-1576)га атаб «Нигористон» деган асар ёзган. «Нигористон» тарихий хикоялар ва латибалар тўплами бўлиб, шарқ мамлакатларида шўҳрат қозонган.

Асарнинг қўлёзма нусхалари СССР ва кўнгини хорижий мамлакатларнинг кутубхоналарида сақланмоқда. Матн (арабча тексти) 1829 ва 1859 йиллари Бомбайда ва 1962 йили Техронда чоп этилган.

Қози Аҳмад Гаффорийнинг «Нусаҳи жаҳоноро» («Ҳаҳонга оро берувчи китоб», 1665 й. ёзилган) номли тарихий асари ҳам мавжуд. Китобда келтирилган парчалар «Нигористон»нинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган 2531 рақамли нусхасидан олинди.

ЗАЙНИДДИН ВОСИФИЙ

XV асрнинг охири, XVI асрнинг биринчи ярмида ўтган ҳиротлик машҳур ёзувчи, Тўлиқ исми: Зайниддин Маҳмуд ибн Абдужалил. 1485 йилда туғилган. Отаси Султон Ҳусайн Бойқаро саройида мушый ёки воқеанавис лавозимида хизмат қилган. 16 ёшида Алишер Навоий билан танишиш шарафига муяссар бўлган; 1500-1502 йиллари султоннинг нуфузли амирлардан Шохвали кўкалтошнинг уйида муаллимлик қилган; 1502-1507 йиллар орасида Султон Ҳусайн Бойқаронинг ўгли Фаридун Ҳусайн мирзонинг девонида китобдор (кутубхоначи) бўлиб хизмат қилган, сўнг Шохруҳ мирзо мадрасасида мудarrisлик қилган. 1512 йилнинг апрель ойида Мовароуннаҳрға келди ва умрининг охиригача Бухоро хони Убайдуллахон (1533-1540), Тошкент ҳокими Келди Муҳаммадхон хизматида бўлди. Восифий 1551 йили Тошкентда вафот этди ва Шайх Хованд Таҳур мазорига дафи қилинди.

Зайниддин Восифий «Бадонъ ул-вақонъ» («Ажойиб воқеалар») деган катта мемуар асар ёзган. Бу асар Ўрта Осиё ва Хуросоннинг XI асрнинг охири ва XVI асрнинг биринчи чорағидаги тарихий ва маданий ҳаётни ўрганишда катта аҳамиятга эга.

«Бадонъ ул-вақонъ»нинг қўлёзма нусхалари кўп. Матни 1961 йили ленинградлик шарқшунос олим А. Н. Болдирев тарафидан чоп этилган.

Асардан айрим парчалар Наимжон Норқулов тарафидан 1979 йилда ва бизнинг «Навоий замондошлари хотирасида» деган китобимизда чоп этилган. Мазкур асарда келтирилган парчалар шу китобдан олинган

ПОШШОХОЖА

Ўзбек адабиёти тарихига ўзининг машҳур «Мифтоҳ ул-адл» («Адолат калиди») ва «Гулзор» асарлари билан кирган ва ўрта аср хикоячилик жанрининг кўзга кўринган намояндаларидан бўлган Пошшохожа (Тўла исми: Ибодулла Саййид Пошшохожа ибн Абдуваҳҳобхожа; адабий тахаллуси Хожа) 1840 йили туғилган. Бирмунча вақт Балхда Шайбоний Кистин Қора султон (1526-1544) ҳузуринда шайхулисломлик мансабида турган. Шу билан бирга бадийий ижодиёт билан ҳам машғул бўлган. У эски ўзбек ва форс тилларида шеърлар ёзган ва девон тартиб берган.

Пошшохожанинг насрий асари «Мифтоҳ ул-адл» ва «Гулзор» ҳижрий 945 (1538-39) йиллари ёзилган ва юқорида номи зикр этилган Кистин Қора султонга бағишланган.

Пошшохожа улуг озарбайжон шоири Низомий Ганжавий (1141-1209) нинг «Маҳзан ул-асрор» («Сирлар хазинаси») асарига татаббу тарзида «Мақсад ул-атвор» («Юриш-туриш мақсади») деган достон ҳам битган.

«Мифтоҳ ул-адл» ва «Гулзор»дан айрим парчалар 1928, 1941, 1945, 1959 йиллари ўзбек адабиёти хрестоматияларига киритилган. Катта бир парча В. Зоҳидов ва С. Ганисва тарафидан 1962 йили алоҳида китобча тарзида нашр этилди. Мазкур китобга киритилган хикояларнинг етти нафари шу нашрдан, қолганлари эса Ўзбекистон ССР Фанлар академиясида 885 ва 7731 рақамлар билан сақланаётган қўлёзма нусхаларидан олинди.

ИЗОҲЛАР

Аббосия халифалари — Арабистон, Миср, Ироқ, Сурия, Эрон, Афғонистон, Ҳиндистоннинг катта қисми ва Ўрта Осиё устидан VIII-XIII асрларда ҳукмронлик қилган сулола (750-1258).

Абдулла ибн Жаъфар — халифа Алининг лашкарбошилардан (699 йилда ўлдирилган).

Абдулла Тоҳир — Тоҳирийлар сулоласи (821-873)дан чиққан ҳукмдор. 828-845 йилларда Хуросонни идора қилган.

Абдулатиф мирзо — Темурий; Мирзо Улугбекнинг ўғли; падаркуш. Отасидан кейин олти ой ўтиб (1450 й. 9 май) ўзи ҳам ўлдирилган.

Абдулмалик ибн Марвон — Умавия хонадонига мансуб халифа (685-705).

Абдураҳмон ибн Самура — халифа Усмон (644-656) замонида ўтган саркарда.

Абу Райҳон Беруний — Ўрта Осиёлик буюк энциклопедист олим (973-1048)

Адаб — маъқул хатти-ҳаракат; яхши хулқ.

Азуддавла — Бувайҳийлар сулоласи (932-1062)га мансуб ҳукмдор. 949-983 йиллари Эрон билан Ироқни идора қилган.

Аил — яйловда бир онла ёки уруғнинг бирга жойлашган ери.

Ақобир — энг улуглар, энг катталар.

Ал-Ахсо — Арабистоннинг шарқий тарафида жойлашган шаҳар.

Ал-Аосиқ — Аббосия халифалардан; 842-847 йиллари давлат тепасида турган.

Ал-Киндий — Бағддда халифа Маъмун ва Муътасим саройида истиқомат қилиб ижод этган машҳур араб олими. Тўлиқ исми Абу Юсуф Яъқуб ибн Исҳоқ ал-Киндий (IX асрнинг 70-йилларида вафот этган.)

Ал-Ҳодий — Аббосийлар сулоласига мансуб халифа (785-786).

Аламут — Қазвининг (Эрон Озарбайжонининг маркази) шимолий-ғарбий тарафида, Эльбрус тоғида жойлашган ўрта аср қалъаси; Исмоилӣлар давлати (1090-1256)нинг маркази. 1256 йили Элхон Халокухон (1256-1265) қўшини тарафидан вайрон этилган.

Али ибн Толиб — хулафойи рошидун («Тўғри йўлдан борувчилар») дан тўртинчиси. 656-661 йилларда ҳукмронлик қилган.

Амир Алишер Навоӣ — буюк ўзбек шоири; мутафаккир ва ёриқ давлат арбоби (1441-1501).

Антиохия — Кичик Осиё, Киликия ва Суриянинг шимолий қисмида ташкил топган қадимги Антиохия.

Арафа — аслида зулҳижжа ойининг (қ.) тўққизинчи куни. Шу куни Маккага борган зиёратчилар Арафот тоғига (Макка ёнидаги тоғ) чиқиб намоз ўқийдилар.

Аркон давлат — давлат устуллари Подшо ва хошнинг энг яқин кишилари; амирлар ва вазирлар.

Ас-саффоҳ — Аббосийлар сулоласи асосчиси (749-754).

Асҳар қанди — Ҳузистон (Жанубий Эрон)да етиштирилган қанд.

Афғимун — истак ўтнинг бир тури; сафро касалини даволайдиган дори тайёрлашда ишлатилган.

Ашрафи — Эронда Чўпонийлар сулоласидан Малик Ашраф (1344-1356) тарафидан зарб этилган олтин нул. Оғирлиги бир мисқелдан (қ.) ортиқ бўлган.

Бадавӣ — сахройи, кўчманчи; кўчманчи араб.

Бандар — порт; кема тўхтайдиган жой.

Барот — подшо ёки хон тарафидан элчилар, чопарлар ва бошқа ходимлари хизматчиларга бериладиган оқлиқ (имтиёз) қоғози.

Басра — Шом (Сурия) шаҳарларидан бири.

Баҳром Гўр — Сосонийлар сулоласига мансуб Эрон подшоси (424-439). Вараҳран V номи билан ҳам машҳур.

Баҳром Чўбин — Сосонийлар сулоласига мансуб бўлган Хусрав I (531-579) ва Хурмузд IV (579-590)нинг саркардаси.

«*Бу жоду бир тарафига хитойча, иккинчи тарафига ажамча тат битилган бир парча қоғоз*» — Хубилай қоон замонида (1260-1294) Хитойда чиқарилган қоғоз пул (чов деб аталган)дан киноя. Бу пул мўгул империясига тобе бўлган мамлакатлардан Эронда ҳам муомалада бўлган.

Бузуржестр — Сосонийлардан Хусрави Парвезнинг (қ.) вазири.

Вақф — масжид, мадраса, мазор, хонақолар ва уларни тасарруф қилувчиларнинг маишати (тирикчилиги) учун давлат ва хусусий кишилар тарафидан ажратилган ер-сув, дўкон, карвонсарой, тегирмон ва бошқа мол мулк.

Воъиз — ваъз айтувчи, насихат қилувчи, тарғиб қилувчи.

Гаршосп /Гутосп/ — қадимги Эрон Кайёнийлар сулоласига мансуб ҳукмдорлардан.

Гузтаҳона — ибосизлик билан, адабсизлик, андишасизлик билан.

Дажла — Ефрат дарёси.

Дайлам — Каспий дельтасининг жанубидаги Эронга тегишли вилоят.

Дарвиш — фақир, камбағал; сўфий.

Дафтархона — Ўрта Осиё ва Эронда ўрта асрлардан молия девоинига қарашли идора.

Дибо — гул солинган нафис ипак газлама.

Динор — 4,235 г. вазндаги олтин пул.

Дирҳам — 3,36 г. вазндаги қумуш танга.

Душоба — узум шинниси.

Доро — қадимги Эронда ўтган Аҳмонийлар сулоласига мансуб ҳукмдор (милод. ав. 522-486 й.).

хЁмбиа — Хитойда пул ўрнида муомалада бўлган қўйма қумуш; оғирлиги тахминан 18 кг.

Ерлик — фармон, подшо ва хоннинг махсус фармони.

Жавшан — совут, зирх, уруш кийими.

Жаъфар ибн Яҳъё Холид — Бармакийлар хонадонига мансуб аслзода. Аббосий Ҳорун ар-Рашиднинг (786-809) вазири.

Жаҳолат — жоҳиллик, подонлик.

Жибал — Эроннинг Ироқ билан чегарадош ўлкаси.

Жомашўй — кир ювувчи.

«*Жомиъ ул-ҳикоят*» — XIII асрда ўтган бухоролик машҳур шоир ва адабиётшунос олим Саъдуддин Муҳаммаднинг шу номли асарига (1228 йилда ёзилган) ишора.

Жубба — пишиқ қилиб тикилган, узун ва енглик чопон. Бу ерда ичдан кийиладиган ўқ ўтмас камзул.

Жувонмард — мард, сахий, очик қўлли, эр йигит.

Журжония — Хоразмнинг XI-XIII аср бошларидаги пойтахти. Гурганж деб ҳам аталган. Харобалари Туркменистон ССР ўрамида.

Закотчи — солиқ йиғувчи.

Заминдовар — Афғонистоннинг жанубий-ғарбий тарафида жойлашган шаҳар ва текислик.

Зарбофт тўн — зардап тўқилган матодан тикилган тўн.

Зариф — назик таъб, ақли ўткир, фаросатли, ҳозиржавоб одам.

Зарофат — назик фаҳмлик; қочқирим сўз, ҳазилмамо сўз.

Зулҳижжа — «ҳаж» (зиёрат) сўздан олинган. Муслмон ойлари-нинг (ҳижрий йили) ўн иккинчиси.

Зиндиқ — бидъатчи; дунёда яхшилик ва ёвузлик ёнма-ён туради, деб тарғиб қилувчи.

Зун — қадим замонда афғонистонликлар эътиқоди бўйича қуёш худоси.

Илоҳиёт — диний ақидалар ҳамда илоҳий кўрсатмалар билан шуғулланувчи фан.

Имом Абу Юсуф — араб тарихчиси, «Китоб ул-хирож» номли қимматли асар ёзиб қолдирган.

Искандар Зулҳарнайн — Македониялик йирик саркарда ва давлат арбоби (милод. аввалги 356-323 йиллар).

Итоб — қаҳр, газаб, қийноқ.

Карам — яхшилик, олижаноблик, хайр-эҳсон, марҳамат.

Кароматийлар — Исмонлийлар мазҳабидаги диний оқимлардан бирига тобе бўлганлар.

Каррух — Ҳирот булуқлари (районлари) жумласидан, унинг шарқий-шимолий тарафида жойлашган.

Катон — канопдан тўқилган мато.

Кориз — ер остидан ўтказилган ариқ.

Кутвоал — ўрта асрлардаги қалъа бошлиғи.

Кўринишхона — подшо, хон қабулхонаси.

Кўзистон — тоғлик мамлакат, ўлка, вилоят.

Мавлоно Али Қушчи — Мирзо Улуғбекнинг шогирди ва яқин дўсти, Самарқанд илми фалак дорулфунунининг йирик намойндаларидан; буюк риёзиётчи олим (1403-1474).

Мадоин — шаҳарлар, Ироқи Арабда, Ефрат дарёси бўйида жойлашган бир шаҳар номи.

Мазид — ҳаббони, кўшиб-чатиб гаширувчи.

Маломат — малоллик, ҳорғинлик, сиқилишлик.

Мани — тахминан 25,6 кг ҳажмдаги оғирлик ўлчови.

Маориф — маърифатнинг кўплиги, билиш, таниш, билим.

Марв — Ўрта Осиёнинг қадимий йирик шаҳарларидан, ўлканинг сиёсий ва маданий марказларидан. Харобалари Туркманистон ССРнинг Мари шаҳри атрофида.

Мардуд — рад этилган, номақбул, қувилган.

Марзбон — Сосонийлар (224-651) замонида чегара ўлка ҳокими.

Марвон Ҳимор — Умавия сулоласидан сўнгги халифа (744-750).

Масжиди жомий — муслмонлар албатта ҳафтада бир кўмъа куни) тўпланадиган масжид.

Матлуб — орзу қилинган нарса.

Мағриб — гарбий-жанубий Африка яъни Тунис, Жазоир ва Марокашнинг ўрта асрлардаги умумий номи.

Маҳдий — Аббосийлар сулоласидан чиққан халифа (775-785).

Маҳрама асрор — сирдош.

Маъмур — Ҳорун ар-рашиднинг (қ.) эронлик канизагидан бўлган ўгли. У отасидан кейин тахтга ўлтирган ва 813-833 йиллари ҳукмронлик қилган, илм-фанга ҳомийлиги билан шуҳрат топган.

Меҳржон — кузда тун билан кундуз тенглашган вақт, куз фаслининг ўртаси, ҳосил байрами.

Мирзо Улуғбек — буюк астроном ва тарихчи олим; давлат арбоби (1394-1449).

Мирзо Шоҳруҳ — Темурий; 1405-1447 йиллари Эрон ва Эрон Озарбайжонини идора қилган; Мовароуннаҳр ҳам расмий тарада қарам бўлган.

Мисқол — оғирлиги 4,8 граммга тўғри келган оғирлик ўлчови.

Мовароуннаҳр — Амударёнинг шимолий тарафидаги ўлкалар. Бу ерларни араблар шу ном билан атаганлар.

«Мол-мулкнинг бешдан бирига давогарман», деб юрган аёллар шариат бўйича эр ўлгандан кейин ундан қолган мол-мулкнинг бешдан бир қисми бевосита унга тегишли бўлган. Бу ерда шунга ишора.

Муавия — шу номли сулола асосчиси Муавия I ибн Абу Суфён (661-680).

Мубориз — курашувчи, полков.

Мударрис — дарс берувчи, мадраса муаллими

Мудбир — иши юришмаган, бахтсиз.

Мулозим — подшо, хон ва феодалларнинг доимо ёнида юрувчи хизматкори.

Мунажжим — ўрта асрларда юлдузлар илми билан шуғулланувчи олим, астроном.

Муниший — котиб, шахсий котиб.

Мурдор — нопок, ҳаром.

Мурувват — мардалик, одамгарчилик, сахийлик.

Муставкафий — подшолик ёки хонликда молия ишларини бошқарувчи олий мансабдор.

Мутаваккил — Аббосийлар сулоласига мансуб халифа (847-861).

Мутриб — мусиқашунос, созанда.

Муҳтасиб — мусулмонлар тарафидан ислом ва шариат қонун-қондаларининг бажарилишини назорат қилиб турувчи мансабдор.

Мушириф — сарой харажатларини назорат қилиб турувчи мансабдор.

Муқбил — бахтли, яқболли.

Муҳаддис — ҳадисни тушинтириб берувчи, ҳадис олими.

Муҳаммад Ҳасан Маймандий — Султон Маҳмуд Ғазнавийнинг (қ.) вазири.

Муҳтасиб — мусулмонлар томонидан шариат тартиб-қоидаларининг (бозордаги тош-тарозу ва нарх-наво ва ҳ.к.) қандай бажарилаётганини назорат қилувчи мансабдор.

Муъан Зоиҳ ибн Абдулла Шайбоний — Яман подшоҳи (VIII аср).

Муътазим — Аббосия халифаларидан (833-842).

Низоғар — ходим, хизматчи, йиғит.

Наврӯз — қуёш ёили ҳисобида янги йил қирган кун (21-22 март). Баҳор ва ҳосил байрами. Шарқ халқлари орасида қадимдан (исломийтдан ҳам аввал) маълум.

Надим — яқин, маҳрам, ҳамсуҳбат.

Нафс — кишининг турли орзу-ҳавас маишатга бўлган табиий майли; истак.

Нафсоният — ўз шахсига берилиш.

Низомулмулк — Салжуқий султонлар Маликшоҳ ва Санжарларнинг вазири; йирик тарихшунос олим ва давлат арбоби (1018-1092).

Нўён — туман (10.000 аскар) бошлиғи, турк-мўғул халқларида хонзода.

Олон — Кавказдаги бор қавм ва мамлакат.

Омил — вазирга тобе бўлган ва олиқ-солиқ ишлари билан машғул бўлган мансабдор.

Работбон — саройбон, йўловчилар қўғиб ўтадиган жой эгаси.

Раис — ўрта асрларда райят ва ҳатто мансабдорларнинг шариат тартиб-қоидаларини бажаришлари устидан назорат қилиб турган мансабдор (яна қ. муҳтасиб).

Раият — солиқ тўловчи аҳоли; қора халқ.

Рашиддин Воғоғ — йирик адабиётшунос олим ва шоир /1088-1182/. Асл исми Муҳаммад ибн Абдулжаши ал-Балхий.

Роҳдор — йўловчилардан бож олувчи.

Рукнуддавла — Бувайҳийлар сулоласидан чиққан ҳукмдор. 947-977 йиллари Жибалда подшо бўлган. Тўлиқ исми — Рукнуддавла Ҳасан.

Рум — қадимги Византия.

Руммоний — лаълинг олий нави; анор ранг, донадон, қип-қизил лаъл.

Самара — мева; фойда, натижа.

Сарахс — Амударёнинг сўл қирғогида жойлашган, Хуросонга қарашли вилоят.

Сариҳ — қаср. Хомоннинг (қ.) Фиръавига (қ.) атаб қурдирган қасри

Саркор — ишбоши, назоратчи, бирор ишнинг (қурилиш, экин-тин ва ҳ.к) тепасида турувчи, подшо, хон ва феодалларнинг хўжалигини бошқарган мансабдор.

Саромад — олдинги, илғор.

Сассиҳ кўзан — сувсарсимонлар овласига мансуб мўйна берувчи ҳайвон.

Сеистон — Эрон билан Афғонистон орасида жойлашган тарихий вилоят. Бир қисми Эронга, иккинчи қисми Афғонистонга қарашли бўлган. Қадимда Дрангиана аталган.

Силсила — занжир, тизма, тартиб.

Сипоҳсолор — олий бош қўмондон.

Совуг — ўқ ўтмайдиган ҳарбий камзул.

Солиҳяхши, яхши ишлар қилувчи.

Соҳиб илтиёр — вазир.

Сулаймонхон — Қорахонийлар сулоласига мансуб ҳукмдор. Бухоро, Самарқанд ва Фарғонанинг ғарбий қисми устидан ҳукмронлик қилган.

Султон Абу Саъид — Темурий; 1451-1469 йиллар Мовароуннаҳр ва Эронни ҳамда Афғонистоннинг катта қисмини идора қилган.

Султон Алп Арслон — Салжуқийлар сулоласидан чиққан ҳукмдор, 1063-1072 йиллари Ироқ билан Эронни идора қилган.

Султон Маликшоҳ — Салжуқийлар хонадонига мансуб ҳукмдор, 1072-1092 йиллари Эрон билан Ироқни идора қилган.

Султон Масъуд — Газнавийлар сулоласига мансуб ҳукмдор, 1031-1041 йиллари Афғонистон, Эрон, Хоразм ва Шимолий Ҳиндистон устидан ҳукмдорлик қилган.

Султон Маҳмуд — Газнавийлар сулоласига мансуб ҳукмдор (998-1030).

Султон Санжар — Салжуқийлар сулоласига мансуб ҳукмдор (1118-1157).

Суматра — Индонезияга қарашли орол.

Суфра — дастурхон.

Тааммул — чуқур ўйлаш, диққат билан мулоҳаза юритиш.

Табъ — табиат, характер, талант.

Тавозе — адаблилик, бошқадан ўзини наст тутуш.

Тазарру — ялниниш, ёлвориниш.

Тақаббур — гердайгай; манманликка берилган одам.

Тамсил — ўхшатиш, мажозий ҳикоя, масал.

Тамғачи — ҳажга борувчилар, сайёҳлар ва савдогарлардан тамга олувчи.

Таназул — тубанлашиш.

Танбех — насиҳат, ҳайфсан.

Танга — 4,8 г вазидаги оқча.

Тансиҳ — асаюда ва олий мартабали зотларга тортиқ қилинадиган мато.

Татаббу — назира, ўхшатма.

Татлар — Озарбайжон ва Догистоннинг жанубий районларида истиқомат қилиб келаётган халқ. Эрон тилининг лаҳжаларидан бирида сўзлашади. Аҳолисининг умумий сони 1870 йилда олинган ҳисобга кўра 14,2 миң киши.

Тавсиф — шарҳ, изоҳ; бирор текст ёки китобнинг маъносини шарҳлаш. Қуръон оятларини изоҳлаш.

Таштхона — Ўрта асрларда подиолар саройида идиш-товоқ ва бошқа меҳмондорчилик анжомлари сақланадиган хона.

Таъма — очкўзлик, гаразлик.

Таъмирлаш — иморатнинг бузуқ жойларини тузатиш, қайта тиклаш.

Тасаввуф — сўфийлик, сўфизм.

Таҳамтан — баҳодир, паҳлавон, «Шоҳнома» қаҳрамонларидан Рустамнинг лақаби.

Тибб — табиблик илми, медицина.

Турунж — апельсиннинг аччиқ бир тури.

Улус — эл-юрт, халқ.

Умар ибн Абдулазиз — Умавия сулоласидан чиққан халифа (717-720).

Умар Хайём — Эронлик йирик мунажжим, риёзиётчи ва шоир (тахм. 1048-1122).

Унноби — чилонжийданинг бир тури.

Устувор — чидамли, маҳкам, тўғри.

Устурлоб — юлдузу сайёраларнинг ўрни ва баландлигини ўлчайдиган астрономик асбоб.

Фазлу ҳикмат — билимдонлик, донишмандлик.

Фано — бақосизлик, йўқ бўлиш, ўлиш; тасаввуфда борлиқдан кечиб, илоҳиятга сингиш.

Фарава — Бухородан Марвга борадиган йўл устида, Амударё бўйида жойлашган қадимий шаҳар. Ҳозирги Фароб.

Фаррош — подиолар, хонлар ва бошқа феодал ҳукмдорларнинг уй хизматкори; масжид ва мадрасаларни супириб-сидирувчи.

Фасиҳ — фасоҳат билан чиройли сўзловчи, ёқимли суҳбат қилувчи.

Фасоҳат — сўзнинг раван, ёқимли бўлиши; услубнинг чиройлилиги.

Фақиҳ — мусулмон қонушуноси.

Фирдавсий — буюк Эрон шоири (тахм. 940-1030). Жаҳонга машҳур «Шоҳнома» достонининг муаллифи.

Фисқ — ахлоқсизлик, бузуқлик.

Фиръави — қадимги Миср подишоларининг лақаби. Золим, мағрур, такаббур маъносига ҳам ишлатилади.

Фосиқ — ёмон ишлар қилувчи, ёмон йўлга юривчи; фисқ ишлар билан шугулланувчи одам.

Фориғ — тинч, хотиржам, озод.

Халфа — мударрис ёки касибнинг ёрдамчиси, ўринбосари.

Халифа — ноиб (Мухаммад пайгамбарнинг ўринбосарлари); барча мусулмонлар бошлиғи; мусулмон давлатининг бошлиғи.

Халифа Маъмуи — Аббосийлар сулоласидан бўлган халифа (813-833). Илм-маданият ҳомийси бўлган.

Хандақ — қалъа теварағига қазилган ва сув тўлатилган зовур; махсус мудофаа иншооти.

Хирож — даромад солиғи.

Хожа Абдулло Ансорий — (1006-1089) — хуросон (Ҳирот)лик йирик мутасаввуф олим.

Хомон — фиръавининг вазири. Золим, такаббур, вазирларга берилган лақаб.

Хон — бу ерда хонтахта.

Хони хос — подшо ва хон олдига солинадиган алоҳида дастурхон.

Хур — қўбиз, рубобга ўхшаш чолғу асбоби.

Хусрави Парвез — Сосонийлар сулоласига мансуб Эрон подшоси Хусрав I (531-579). Классик адабиётда Нуширвони одил номи билан машҳур бўлган.

‘Чогир — май, шароб, ичкилик.

‘Чухра — подшо, хон ва амирларнинг хос қўриқчиси.

‘Шайх Баҳлул — Алишер Навоийнинг яқинларидан. Зеҳни ўткирлиги ва ҳозиржавоблиги билан машҳур бўлган.

‘Шайх Озарий — Мирзо Улугбекнинг суҳбатдоши, биринчи муаллими; йирик олим ва шоир (1382-1462). Ҳақиқий исми Ҳамза ибн Али Байҳақий.

‘Шайхулислом — мусулмонлар жамоасининг бошлиги.

‘Шамс ул-Маъоний — 927-1090 йиллари Табаристон ва Журжонни идора қилган зийрийлар сулоласининг кўзга кўринган вакили. Қобус ибн Вушмагирнинг (978-1012) фахрий увони.

‘Шафӣъ — ҳимоячи, воситачи.

‘Шом — Сурия.

‘Эъғимод — ишонч, ишониш.

‘Яздижард — Сосонийлар сулоласидан чиққан сўнгги ҳукмдор Яздижард III (632-654).

‘Ясовул — қўриқчи, подшо ва хонларнинг кичик хизматкори.

‘Ясовулбоши — подшо ва хон амр-фармонларининг бажарилишини назорат қилиб турувчи мансабдори.

‘Яҳъё Бармакий — Ҳорун ар-Рашид (қ.)нинг вазири.

‘Уғит — насиҳат.

Қабоҳат — қабихлик, ёмонлик.

Қаҳат — очарчилик.

Қози калон — қозилар бошлиги, мамлакат қозиси.

Қорун — қадимда катта бойликга эга бўлган одамнинг исми. Классик адабиётда катта бойликдан киноя.

Қуръа — чек, чек ташлаш.

Қутайба ибн Муслим — Умавия халифаларининг Хуросон ва Сеистондаги нойиби (705-715). 715 йили ҳозирги Андижон вилоятининг Жалолқудуқ райони марказига яқин ерда ўлдирилган.

Қўриқхона — подшо ва хонлар ов қиладиган ҳамда дам оладиган ер. Унга бошқаларнинг кириши ман қилинган.

Гаввос — денгиз ва дарё қаърига шўнгувчи одам.

Газна — Қобулнинг жанубида жойлашган йирик ўрта аср шаҳри. XI асрда Газнавийлар давлати (977-1186)нинг пойтахти бўлган.

Ҳадис — сўз, Муҳаммад пайгамбарнинг айтганлари.

Ҳаё — уят, хижолат чекиш, ор-номус, адаб.

Ҳажжож — Умавия халифалари даврида Ҳижоз ва Ироқ ҳокими (661-714). Ута золим ва шафқатсизлиги билан ном қолдирган.

Ҳаким — табиб, донишманд, аллома.

Ҳамадон — Эроннинг ғарбий қисмида жойлашган қадимий йирик шаҳар. Экбатан деб ҳам аталган.

Ҳарам — подшо, хонларнинг хос жойи, ичкари ҳовли, бошқалар учун кириш ман этилган жой.

Ҳасан Саббоҳ — Исмоилийлар мазхаби ва давлатининг асосчиси (1090-1124). Бу давлат қарийиб 150 йил (1090-1256) давом этиб, Ўрта Осиё, Эрон, Ироқ ва Шом ҳукмдорларига, шунингдек, европалик салбчиларга даҳшат солган.

Ҳақоиқ — ҳақиқатлар.

Ҳарир — тоза мато; ипак газламанинг олий нави.

Ҳилм — юмшоқ табиатлилик, сабр-тоқат; сабрлилик.

Ҳирс — тамаъ, очкўзлик.

Ҳишом ибн Абдулмалик — Умавия сулоласидан чиққан халифа (724-743).

Ҳожиб — дарвозабон; сарой хизматчиси.

Ҳожибни даргоҳ — подшо истиқомат қиладиган жойларга мутасадди бўлган хизматкор; сарой позир. Қабул маросимларини ташкил қилиш билан боғлиқ бўлган ишларга ҳам у мутасадди бўлган.

Ҳотам Тойи — сахийлигу кўли очиқлик билан шуҳрат тонган, арабларнинг тойи қабиласига мансуб бўлган одам.

Ҳорун ар-Рашид — Аббосия сулоласига мансуб халифа (786-809).

МУНДАРИЖА

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ. ЖАВОҲИРНОМА.

Русчадан Бўриной Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Ўз қадрини билган чўри	3
Султон ва тиланчи	4
Ёқут кўзли узук	4
Ёқут кўзли бут	5
Инсофсиз амир	5
Қутайбанинг хотамлиги	6
Қуруқ ваъда	6
Қушчанинг уч нанд-насихати	7
Сув остидаги ёмбилар	8

НИЗОМУЛМУЛК. СИЕСАТНОМА.

Русчадан Бўриной Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Елгончи вазирлар ва қар подшо	10
Қаллобликнинг оқибати	11
Соҳиб ихтиёрнинг кераги йўқ	13
Мутрибнинг ҳиммати	13
Бевақт арз-дод билан келган ким бўлди?	14
Ишқирознинг икки сабаби	15
Умиднинг таги олтин	15
Оларда орамжон, берарда чиқар жон	16
Бўхтоннинг таги зил	18
Кўча-кўйда маст-аласт юриш оқибати	19
Юртни терголмагач	20
Икки қилич бир қинга сизмас	21
Гўшт ҳидланса — давоси туз, туз бузилса-чи?	21
Омонатга хиёнат	26
Яхшилик бир жабрдийдага ҳиммат кўрсатишдир	29

НИЗОМИ АРУЗИ САМАРҚАНДИЙ. «ТўРТ (ЧОР) МАҚОЛА».

Русчадан Бўриной Аҳмедов таржимаси

Султон Маҳмуд ва Беруний	31
Ал-Киндий ва Шайхулислом	32